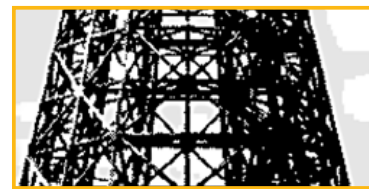

znanstvene politike

ZNANOST U TRANZICIJI

Tema broja:

Flego,
Jelaska,
Kamenar,
Pravdić,
Prpić,
Silobričić,
Sunko,
Švob Đokić

stranice 21-28

zarez

ISSN 1331-7970

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 11. travnja 2002, godište IV, broj 78 • cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Razgovor: Erika Krpan

U Zagrebu ima previše koncerata

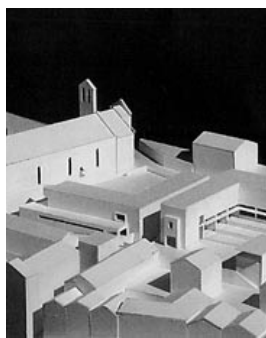

Trpimir Matasović
stranice 8-9

Razgovor: Salman Rushdie

Katastrofa neprestano vreba

Thomas Hüetlin
stranice 12-13

Arhitektura i urbanizam

Buntovnici s razlogom

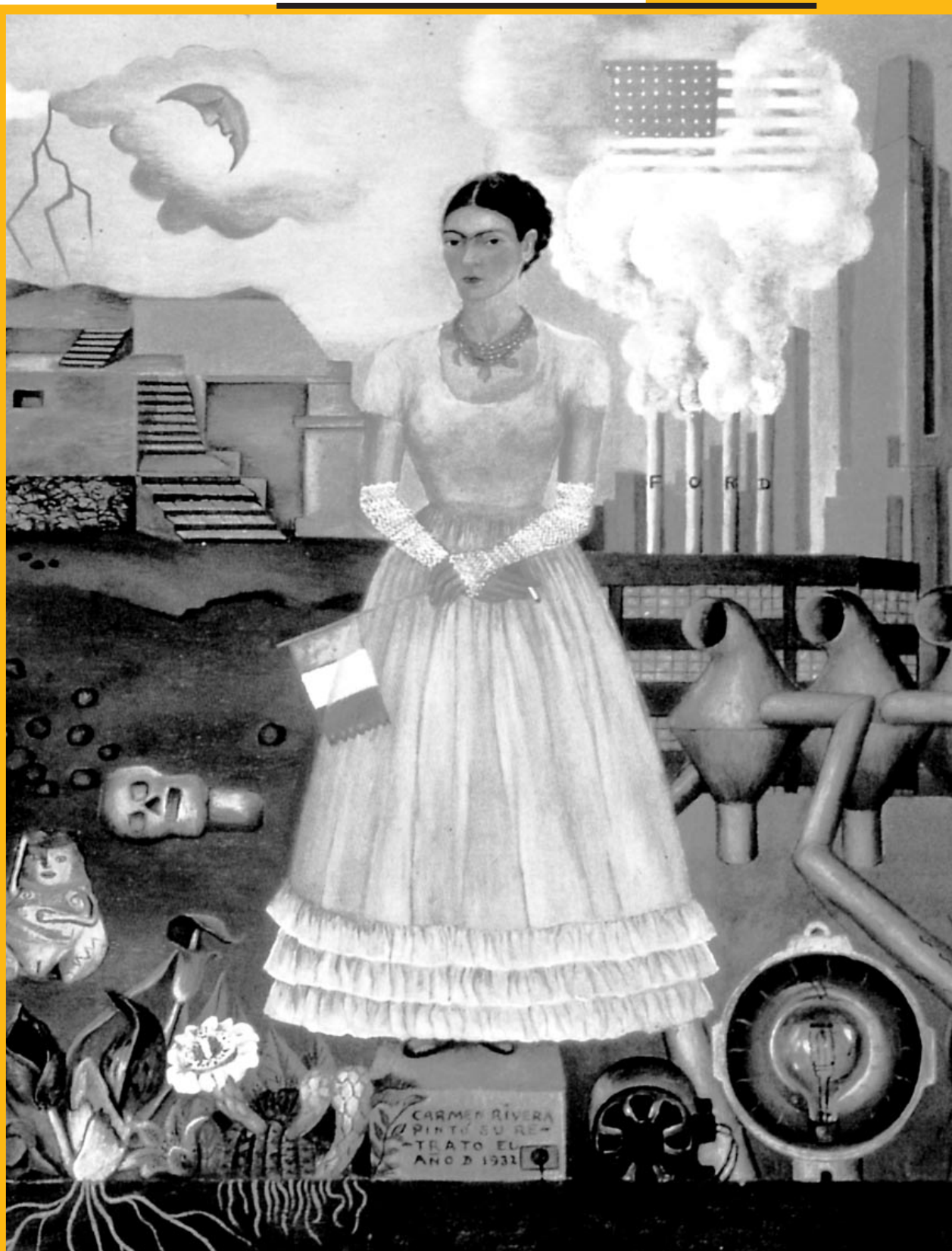
Jugo Jakovčić
stranice 30-31

Krležologija

Visoka tradicija domovinskih Jambreka

Branimir Donat

stranice 14-15

JAVNI GOVOR

Rastko Močnik, Renata Fox

9 771331 797006

Eseji

Beduini Dolazak na Jadran

Predrag Matvejević

stranica 10

Gdje je što

Info i najave

Muharem Bazdulj, Dragan Grozdanić, Karlo Nikolić, Milan Pavlinović, Miljenko Ugarković, Gioia Ana Ulrich **4-6**

U žarištu

Feral u inferalnom sustavu *Nataša Govedić* **3**
 Zastava poražene vojske *Boris Beck* **3**
 Kako spriječiti studentsko bogaćenje *Grozdana Cvitan* **7**
 Neuspješni prvi travnji-li-li-li *Pavle Kalinić* **7**
 Razgovor s Erikom Krpan *Trpimir Matasović* **8-9**
 Razgovor s Dejanom Ilićem *Agata Juniku* **11**
 Razgovor sa Salmanom Rushdiem *Thomas Hüetlin* **12-13**
 Sveučilište studentima *Tihomir Žiljak* **13**
 Visoka tradicija domovinskih Jambreka *Branimir Donat* **14-15**
 Kad je proljeće za projekte *Grozdana Cvitan* **19**

Esej

Dolazak na Jadran *Predrag Matvejević* **10**
 Beduini *Predrag Matvejević* **10**

Putopis

Panorama srama *Zvonimir Dobrović* **20**

Tema: Javni govor

Identitetske argumentacijske strategije *Rastko Močnik* **16**
 Planirani diskurs i društvena moć *Renata Fox* **17-18**

Likovnost, arhitektura i urbanizam

Umjetnost umnožavanja *Leila Topić* **29**
 Buntovnici s razlogom *Jugo Jakovčić* **30-31**
 Regionalizam ili globalizacija: budućnost mediteranskog pejzaža
Krunoslav Ivanišin **32-33**

Glazba

Potresno i dramatično *Zrinka Matić* **34**
 Završetak Webberove trilogije *Ivana Kostešić* **35**
 Realno ostvariv maksimum *Trpimir Matasović* **35**
 Nanovo osvojena koncertna publika *Nila Kuzmanić Svete* **36**
 Obavijest o Vivaldiju *Trpimir Matasović* **36**
 Žanrovsko remek djelo *Luka Bekavac* **37**
 Cedeteka *Krešimir Čulić* **37**

Film

Bijeg od triju ptica u letu *Juraj Kukoč* **38**
 Osipanje konačnih tumačenja *Milijan Ivezić* **39**

Kazalište

O tijelu, duhu i (kazališnoj) vatri u kojoj se tale *Lada Čale Feldman* **40-41**
 Razgovor s Tanjom Zgonc *Gordana Podvezanec* **41**
 Tri vodvilja ili troglavost jedne neuroze *Nataša Govedić* **42**

Kritika

Povratak Kantu *Slaven Mihaljević* **43**
 Simpatije prema znanosti *Grozdana Cvitan* **43**
 Skroman svjedok burne povijesti *Nila Kuzmanić Svete* **44**
 Avangardnost i autizam? *Ludwig Bauer* **44**
 Duh mediteranizma u duhu poezije *Sanjin Sorel* **45**
 Pisati poeziju/bit poezija *Sanjin Sorel* **45**

Poezija

*** *Ivana Bačić* **46**

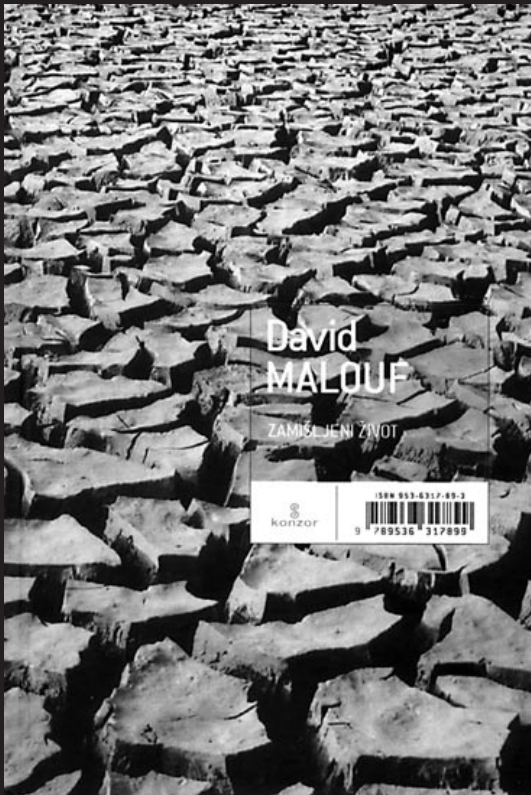
Strip

Omajgadajmagad *Goran Novović* **47**

TEMA BROJA:

Znanost u tranziciji
 (priredila Nada Švob Đokić)

Znanstvene politike u tranzicijskim zemljama Jugoistočne Europe: Republika Hrvatska **23**
 Pravna i neka institucionalna pitanja *Gvozden Flego* **24**
 Financiranje znanosti i visokog obrazovanja u Hrvatskoj *Sibila Jelaska* **24**
 Hrvatski i istraživački potencijal u razdoblju od 1990. do 1999. *Katarina Prpić* **25**
 Znanstvenoistraživačke organizacije u Hrvatskoj *Velimir Pravdić* **25**
 Specijalistička podjela znanosti u Hrvatskoj *Nada Švob Đokić* **26**
 Znanstvena produktivnost i znanstvena produkcija u Hrvatskoj *Vlatko Silobrčić* **27**
 Međunarodna suradnja *Boris Kamenar* i *Dionis Sunko* **27**
 Osnovni nalazi i zaključci **28**

NOVO

konzor, Zagreb

NATJEČAJ BEJAHAD 2002

Organizacijski odbor manifestacije Bejahad 2002

raspisuje

NATJEČAJ

Za projekt koji će biti prezentiran tijekom manifestacije Bejahad 2002

Za natječaj se mogu prijaviti projekti židovskog sadržaja kao što su:

- Izložba umjetničkih djela (slike, skulpture, fotografije i dr.)
- Scenski nastup (glazbeni, dramski i dr.)
- Film
- Workshop
- Promocija knjige
- Predavanje
- Druge vrste projekata.

Za natječaj je potrebno dostaviti:

- Ime projekta;
- Kratki opis projekta;
- Adresu i telefon, fax i e-mail kontakt osobe;
- Popis sudionika i odgovornih osoba;
- Kompletan projekt (snimke eksponata, VHS video zapis ili CD-rom koji sadrži kompletan projekt).

Projekti će se primati od 15. ožujka do zaključno 1. lipnja 2002. na adresu:

Ured Bejahada
 Židovska općina Zagreb
 Palmotićeva 16
 10001 Zagreb
 S naznakom Bejahad 2002

Radove će pregledati natječajna komisija, te odabrati 12 projekata koji će biti prezentirani tijekom prva dva dana rada scene. Izabranim projektima, odnosno njihovim autorima i sudionicima, organizator pokriva troškove dolaska i odlaska, boravka za vrijeme trajanja projekta, te troškova realizacije na samoj manifestaciji.

Rezultati natječaja bit će objavljeni do 15. srpnja 2002. u glasilima Židovske općine zagreb. A autori će biti direktno kontaktirani.

Qvako je napisao John Stuart Mill: *Bolje je biti nezadovoljno ljudsko biće, nego zadovoljni prasac; bolje je biti nezadovoljni Sokrat, nego zadovoljna budala.* Premda ne znam kako bi se povukla granica između "mudraca" i "budala" (ni Sokrat nikako nije pristajao da ga se smatra "zalcem": tražio je titulu istraživača ili u prijevodu skeptika), slažem se s Millom oko jedne važne stvari: neusporedivo je bolje biti **kritičan**, nego poslušan, pod uvjetom da želimo živjeti u demokraciji, a ne na stadionima velikih vođa i još većih "pokreta". Ako pak postoji medijsko mjesto na kojem smo vježbali *trganje s lanca* režima, onda je to svakako splitski tjednik *Feral Tribune*.

Podrška i njezin manjak

Naravno da su točni i mnogi mrzovoljni prigovori koje danima slušam u nastavku rečenice *Feral je dobar*, ALI. Slijedi: ali *Feral* ima svoje medijske miljenike i favorite, dakle nije "objektivan" (tko jest!?). *Feral* progoni političke i ekonomske kriminalce, ali – seksističan je u vizualnoj opremi (i u dijelovima političke pornografije i u rutinskom "ukrašavanju" tekstova). Točno. No je li to razlog za njegovo svrstavanje u žuti tisak? Ne bih rekla. Uredništvo splitskih novina iz godine u godinu sve vještije govori jezikom demokratskog uvažavanja nevladine scene, ženskih javnih glasova i zelenog aktivizma, dakle medijsko je promicanje civilnih inicijativa nešto što se *Feral*, za razliku od *Nacionala* ili *Globusa*, uistinu ozbiljno trudi naučiti. Govoreći o standardima medijske moći pokretanja zabranjenih tema, *Feralovci* objavljuju i politički visokorizične ekološke ministudije te znanstvene kolumne, svjesno birajući diskurz demistifikacije tržišnih vrijednosti pranja novca i pranja mozgova. U posljednjih godinu dana splitski tjednik nastoji napraviti i zaista potreban kulturalni zaokret, na svojim stranicama svjesno povećavajući udio "kulture", kao jednog od najjačih simboličkih proizvođača bilo koje političke scenografije. Novi prigovor čiji eho odzvanja kuluarima: *Feral* načelno zagovara plurali-

zam, *ali* spreman je i na izostavljanje onih dijelova intervjua koji kritički dovode u pitanje sam časopis. Istina, znam takve slučajeve. Ne služe na čast ni jednoj redakciji. I kulminacija pritužbi: *Feral* je nezavisan list, *ali* nakon pada tuđmanizma izgubio je na antagonističkom naboju... itd. itd. Je li možda trebao početi stvarati *dekorativne* demone radi veće čitanosti? Nije li poenta etičkog novinarstva u pronalaženju, provjeri i kritičkoj interpretaciji podataka, a ne u daljnjoj mitologizaciji zbilje? Činjenica je da se *svakom* časopisu

lizirati tužbama i financijskim "odštetama".

Pravo na stručnu kritiku

Presudu *Feralu* i njegovoj **kritičnosti** stoga shvaćam maksimalno osobno: pod paravanom "duševnih boli" njome se favorizira kultura ušutkavanja strukovnog i stručnog disenzusa. Nepravda je tim veća što nema govora da se ratnim invalidima isplate odštete od 200.000 kuna, ali politička se elita tretira kao kakva kraljevna na zrnu graška; svaki graškić kritike objav-

sandra Stankovića moglo govoriti o "nekršćanskoj" temi homoseksualnosti. Hoće li Ulaga Valić pribjeći svojoj uobičajenoj strategiji, cenzuri, ili će se možda ovaj put tužiti na "unutarnje povrede" koje joj priređuje neuvидljiv novinar već i samim spominjanjem homoseksualaca? Ne vidim bitne razlike između spomenutih strategija. Osim što je sudska tužba ponešto isplativija od cenzure. Najsmješnije je što Jasnu Ulaga Valić, baš kao ni Milana Bandića, ništa na svijetu ne bi moglo izbaciti iz *samozadovoljstva* opisanog uvodnim riječima Johna Stuarta Milla. Jedno je sigurno: **cenzori nemaju savjesti**, makar pritom nosili i titulu magistrica na bogoslužnim fakultetima ili titule sudaca u kvazidemokratskom sustavu pravno devastirane Hrvatske.

Zakon pokude i stražnjeg izlaza

Politički cenzori ne razumiju još jednu važnu činjenicu: Ludu koja ismijava vladara ne može se ni ubiti ni ušutkati. Ako je ubiju, Luda se trenutno pretvori u posvećenu žrtvu na čelu novog pokreta otpora. Ako je ušutkaju na jednom mjestu, eho njezina glasa tim jače odzvanja s drugih lokacija. Svaka je cenzura perverzni način heroiziranja političke žrtve, pa bih u tom smislu zahvalila i Tuđmanovoj i Račanovoj vlasti na postojanom sakraliziranju nezavisnih intelektualaca, isto kao što im treba srdačno zahvaliti i na protežiranju mafijaša, koje će vjerojatno rezultirati socijalnim nemirima toliko im omraženih sindikata. Vlast daje sve od sebe da samu sebe sruši, daje sve od sebe da izgubi svaki trag ugleda, daje sve od sebe da zaguši bilo kakvu mogućnost kritičkih promjena. Drugim riječima, svatko od nas sebi osobno potpisuje različite presude. *Feral* ispisuje rizik demokratskog novinarstva, pa onda i siguran opstanak na intelektualnom tržištu; baš kao što *Feralovi* suci ispisuju "pravno" nasilje koje ih već sada košta upravo onoga što je i Shakespeare smatrao jedinim relevantnim vlasništvom svakog živog bića: ugleda. Bandić i ekipa, srećom, ostaju (tragi)komične lutke na *Feralovim* koncima. ☒

Mediji i mlijeko

Feral u inferalnom sustavu

Presudu *Feralu* i njegovoj **kritičnosti** shvaćam maksimalno osobno: pod paravanom "duševnih boli" njome se favorizira kultura ušutkavanja strukovnog i stručnog disenzusa.

Nataša Govedić

Što nam to govori o Feralovu kontekstu?

Bandićizam ili vladavina nekompetentnih (ali željnih moći) nadasve je emocionalno osjetljiva i uvredljiva kada joj se itko usudi spočitnuti evidentni manjak znanja ili integriteta

može mnogo toga opravdano prigovoriti. Časopise pišu ljudi; vrlo često male i čvrsto povezane grupe ljudi, koje lako provode neki princip ekskluzije. Naravno da ni *Feral* nije iznimka. No isto je tako činjenica da je *Feral* jedini naš komercijalni (dakle čitan!) politički tjednik koji **nije** u vlasništvu medijskih mogula tipa Pavić ili Pukanić, a nije ni na listi državnih plaćenika. Znači da je (od svoga nastanka) i drukčije ranjiv: svakako ga je najlakše destabi-

ljen na novinskim stranicama nezavisnog tiska uskoro će se "duhovnim stradalnicima" valjda naplaćivati stanovima na Pantovčaku. Što nam to govori o *Feralovu* kontekstu? Bandićizam ili vladavina nekompetentnih (ali željnih moći) nadasve je emocionalno osjetljiva i uvredljiva kada joj se itko usudi spočitnuti evidentni manjak znanja ili integriteta. Evo, recimo, Jasnu Ulaga Valić silno vrijeđa i sama pomisao da bi se u političkoj emisiji Alek-

ne vidi da je nago."

Iako vidi da je car gol, primijetio bih. Ali me sve to iritiralo i gotovo.

Zastave poražene vojske

Ja sam, sretna li mene, na sve to bio posve zaboravio dok mi nije ovih dana skrenuta pažnja na prilog u jednom dnevnom listu jedne poznate novinarkе (neka njezino ime i dalje ostane nepoznato Sudu

Knjižnica u kojoj volim učiti nalazi se preko puta moje kuće, slabo je posjećena, svijetla je, zimi je topla, a ljeti nije u njoj vruće; još kad se doda da su tete knjižničarke ljubazne i strpljive, imali biste sliku raja na zemlji da nije jedne pojedinosti: na kat u koji se zavučem dopire tihi, ali uporni glas s radija koji slušaju penzioneri u čitaonici novina.

Teologija gaća

Na tom je radiju (ne znam koji je, ali mislim da počinje s "O") nedavno bila nagradna igra za slušatelje u kojoj je trebalo pokazati da znate broj i boju gaćica koju su vaše žene, djevojke ili partnerice obukle toga jutro. I stvarno su ljudi naveli zvati i truditi se da sa što više pojedinosti osvoje nagradu – također ne znam koju. Blebetanje spikera dok se pokušavate usredotočiti na nešto što samo po sebi nije pretjerano zanimljivo sasvim je dovoljan razlog za ljutnju; mene je, međutim, ljutilo i nešto u vezi s tom emisijom, a nikako nisam mogao odrediti što, tako da sam se i zbog toga dodatno ljutio. Zbilja, zašto ne bi oni na radiju smjeli razgovarati o gaćama: svi ih oduvijek nosimo između tijela i odjeće; ljubavnik u gaćama kojega goni pobjesneli muž odavno je preživjeli rekvizit pozornica; svi smo pjevali, barem kao klinici, *To nisu jedra moje brodice, već to su gaćice moje Marice*; gaće na štapu naša su sadašnjost i budućnost. Zar moda ne diktira da se žensko rublje ističe ispod pripijene odjeće i svojim naborima promatrač ne ostavi u neodumici oko oblika, a često odaje i boju ispod prozirnih bluza: možemo baš govoriti i o *gornjem* rublju, a ne o *donjem* te je tako ukinuta razlika između javnog i privatnog. I što bih ja tu htio? Zar nije to tendencija i moderne arhitekture koja nudi kuće s prozirnim zidovima, kuće za ljude koji ne

samo da će gledati susjede u gaćama, nego će biti nesretni ne budu li susjedi gledali njih?

Zašto bi me nervirala ta emisija – ta ona je daleko manje sablažnjiva od novina koje i ne rade drugo nego što iznose *prljavo rublje*: sve su te ženske gaće čiste i uredno složene po ormarima i ladicama. One su ne jednom mužu znatno poželjnije od onoga s čega se skidaju. I zar nisu

Krila u koferu

Zastava poražene vojske

Baš su vam slatke te gaćice. A dajte pogledajte moje... Boris Beck

Vesela radiopostaja i jest vesela zato što nikada ne dira u prave probleme, što nikada ne ispravlja najkobnije predrasude, što svoju širokogrudnost demonstrira na banalnim i bezveznim stvarima

gaće zaslužile dva sata programa ako već o njima postoji i teologija: Adam i Eva su si prvo poslije Pada napravili gaće. Sram je otada neodvojiv od čovjeka, a gaće bi se, kao zadnja obrana dostojanstva, mogle promatrati i kao neotuđiv dio tijela. Iako ga ne prikazuju tako, gol je na križu bio i Isus. Pater Ivan Golub kaže: "Dijete koje je najbliže raju ima oči kakve je imao prvi čovjek dok je bio u raju. Ono

časti NHD-a). Ona je, ne budi lijena, ispitata poznate hrvatske političarke kakvu vrstu donjeg rublja nose. Naravno, one su joj se povjerile: nisu željele ispasti lažno licemjerne i nemoderne; nisu željele pokazati da političari imaju nekih privatnih tajni pred javnošću; one su možda i same slušale emisiju o gaćama vesele radiopostaje, a sigurno su i barem jednom prisustvovalе revijama donjeg rublja; možda su

gledale i *Oprah show* u kojemu žene svjedoče o tome kako se osjećaju kada nose razne vrste gaćica, a kako kada ih ne nose uopće. Ukratko, nisu uopće imale obrane i zato su upale u klopku kao naivni zeko. Prilog je išao u kontekstu našeg gospodarskog kraha i općeg siromaštva – ljudi prekapaju po kantama, a one, eto, pričaju o halterima i čipkicama. Da, natrčale su.

I tu mi je sinulo što me smetalo u onim eterskim gaćicama: bilo je i drugih načina da muževi, dečki i partneri pokažu bliskost s voljenim ženama. Spikeri su ih mogli pitati koji parfem ili čokoladu vole, jesu li im prsti na ruci duži ili kraći od dlana, koja im je najveća želja i koliko puta dnevno uzdahnu. I obratno: muževi, dečki i partneri mogli su spikerima reći da gaćama maše samo poražena vojska i da njihove žene, djevojke i partnerice gaće toga jutro nisu odjenule za slušatelje sanjive knjižnice te da ih, kada se vrate doma, neće za njih niti skinuti. To se, međutim, neće čuti: vesela radiopostaja i jest vesela zato što nikada ne dira u prave probleme, što nikada ne ispravlja najkobnije predrasude, što svoju širokogrudnost demonstrira na banalnim i bezveznim stvarima. Iz istog razloga nisu ni političarke mogle bezobraznici odbrusiti da u Sabor, Vladu i Politiku ne ulaze ni s gaćama ni bez njih, nego s idejama, programima i radom. Da bi se što reklo, treba to prvo ispeći.

Koliko ima braće?

Srećom, ne moram se brinuti za duševni mir naših političara: nepovjerenje, zavist, spletke, strančarenja i razdori njihova su blažena svakodnevnica u kojoj žive kao bubrezu u loju. Siguran sam da se više i ne sjećaju razgovora o čipkama i halterima. Te teme prepuštaju svojim biračima, onima u kojih su *jedne gaće na trojicu braće*. Ili se kaže *jedne gaće na petoro braće*? ☒

INFO

t r a v a n j 2 , 2

Slam i jam

Poetry jam session, organizator
Hrvatski PEN centar, 4. travanj
2002., klub Močvara

Karlo Nikolić

U zagrebačkom jazz klubu Boška Petrovića u sklopu konferencije PEN-a u studenom prošle godine nakon dugog izbivanja poezija se vratila u kavane. Doduše, jutro poezije Saše Meršinjaka ili pak ona u organizaciji udruge Tin Ujević održavana su upravo u kafićima poput Blata, Tingl-tangla ili gornjogradske gostionice Pod starim krovovima, no tamo su u posljednje vrijeme nastupali uglavnom off stvaraoci, nepriznati ili tek dijelom priznati od književnog establišmenta, a pjesnici prvoligaši u takvim su ambijentima dočekivani tek kao dragi gosti. No, potkraj prošle godine na pozornicu B.P.-a penjali su se listom domaći i inozemni pjesnici od ugleda. Pjesničko **jammanje** u Močvari prošlog četvrtka bilo je logičan nastavak tog događanja. Ovaj je put predsjednica hrvatskog PEN-a Sibila Petlevski u suradnji sa Silvestrom Vrljićem odlučila okupiti isključivo domaće, mlade autore rođene kako je naglasila "otprilike 1975", ali je pojasnila i da je ovakva kategorizacija prilična "labavo shvaćena". Zbog toga se u Močvari našao pokojni pjesnik rođen i desetak godina prije zacrtane cifre.

Sablažnjivi svatovi

Večer je počela teatarski. U predstavi kazališne grupe Olivera Frlića "Le Cheval" koja tematizira u posljednje vrijeme vrlo aktualan problem položaja homoseksualaca u hrvatskom društvu, gledali smo dva svata kako isprva uz psovke i dim cigarete fingiraju konzumiranje svoje ljubavi, a onda odluču istu i ozakoniti upriličivši na kraju pravo tradicionalno vjenčanje. U izazivanju sablazni "Le Cheval" je tek dijelom uspio jer, premda se moglo čuti komentare poput "Isuse" i "Ajmo mi doma", bilo je i onih tipa "pa kaj, mogu i svoje frendove gledat kak se žvale". Samo pretpostavljam da je ipak bila riječ o pokušaju suočavanja publike s vlastitim predrasudama i strahovima kako bi se proživjela katarza i shvatila svoja zabluda, no svejedno ostaje pitanje pomažu li doista ovakvi "angažirani" hepeninzi prihvaćanju homoseksualnosti kao legitimnog osobnog izbora ili je možda upravo suprotno.

No, vratimo se pjesnicima. Nastupili su (redom pojavljivanja): Bojan Radašinović, Ivica Prtenjača, Maša Kolanović, Krešimir Pintarić, Sibila Petlevski, Dorta Jagić, Ivan Herceg, Krešimir Bagić, Silvestar Vrljić, Drago Glamuzina, Alen Galović, Bruno Šimleša, Tomislav Zajec i Ivan Šamija, a

voditelj programa bio je svugdjeprisutni redatelj, prozaik, novinar i aktivist Mario Kovač, koji je u svom dobro poznatom stilu najavio prvog **jammera** kao čovjeka pomalo nalik na plišanog medu. Bojan Radašinović-Medo, ponosni dobitnik Goranove nagrade za mlade pjesnike 2000. za rukopis *Sprega književnosti i prljavog rublja* nije bio jedini s tog popisa. U Močvari su se našli i luckasta Dorta Jagić (*Plabta preko glave*), Ivan Herceg (*Naša mirna imena*) te srebrni letač Alen Galović (*Malo tijelo jutro*). Potonji je svjesno i ekscesno odskočio od pukog iščitavanja stihova i glasnim autoironičnim nastupom podigao raspoloženje publici. Pomalo je ironično bilo i to da je na okupljanju pjesnika rođenih oko 1975. na najbolji prijem publike naišao stari lisac Krešimir Bagić (također bivši goranovac). Bagić je "kulerski" pročitao

jednu nogometnu i jednu pjesmu o tržnici u Dubravi i sišao sa stagea praćen najglasnijim pljeskom večeri.

Gost iznenađenja

Bruno Šimleša pažnju je publike manje plijenio svojim pjesmama ili interpretacijom, a više izborom gosta iznenađenja. Na pozornicu Močvare doveo je, naime, glavom i glasom HTV-ova spikera Miljenka Kokota koji je u maniri naratora dokumentarca o crnoglavim čapljama pročitao jednu vlastitu pjesmu. Pjesnik je prijatelj nastup također hateveovski odjavio s "pjesmu pročitao Miljenko Kokot" i izmamio snažan pljesak. U Močvari se doista okupila krema mlađeg pjesničkog naraštaja, no nedostajao je dokazani showman Simo Mraović koji je svojim zafrkantskim nastupom itekako razdrmao pomalo užtogljeno društvo u B.P.-u prošle godine. Neformalnom ugođaju večeri jazzerskim je preludiranjem pridonio Matija Dedić.

I za kraj, da se poslužim nogometnom retorikom, svi su članovi pjesničke momčadi samopouzdanost istrčali na močvarni teren, no tek poneki je iz igre izašao praćen klicanjem s tribina. Većinom mladu, prosudbama kritičara neopterećenu publiku nije bilo dovoljno zaslijepiti svojim literarnim ugledom. Prethodna znanja o sceni i govorništvu mogla su sudionicima biti od pomoći, no nisu bila presudna. Na cijeni su bili vjera u svoje stihove, spontanost i humor. Kako je Petlevski najavila, uskoro možemo očekivati nešto slično no u drugom sastavu i s drugim zajedničkim nazivnikom, pa će Zagreb tako imati i slam i jam i FAK što je, nakon godina mrtvila, zapravo solidan iskorak u promociji književnosti. **Z**

najav

Između ulaza

U kazalištu Exit 17. travnja održat će se projekcija filma pod naslovom In between autorice Nicole Hewitt. Dvadesetominutni animirani film nastao je u produkciji Zagreb filma i okupio je zanimljivu ekipu mladih stvaralaca: Ivan Marušić-Klif zvuk, snimanje zvuka Pavlica Bajsić, kamera Bruno Bahunek, montaža Vjeran Pavlinić, animacija Nicole Hewitt i Ana Hausman, dodatna animacija Siniša Ilić, Ana Cerić i Bruno Razum, dok tehniku potpisuje Dubravko Rundek. **Z**

Fantastični gosti

Milan Pavlinović

Tijekom mjeseca travnja izdavačka kuća Algoritam ugostit će dvoje renomiranih svjetskih pisaca, domaćim čitateljima još nepoznatog Kanadanina Guya Gavriela Kaya i kod nas već prevedenu Lois McMaster Bujold. Guy Gavriel Kay predstavljen je kao jedan od najcjenjenijih pisaca suvremene fantastike koji je kao suurednik potpisao posthumno izdanje Tolkienova *Silmarilliona*. Godine 1987. i 1991. za djela *Pjesma za Arbonnu* i *Lavovi Al-Rassana* dodijeljena mu je nagrada Aurora Award, što je najveće kanadsko priznanje u žanru moderne fantastike. U Hrvatskoj će Kay gostovati od 16. do 20. travnja, a osim u Zagrebu konferencije su predviđene u Rijeci i Splitu. Na gostovanju autor će predstaviti knjige *Lavovi Al-Rassana*, *Tigana*, *Odjedriti u Sarant*, *Gospodar careva* i *Pjesma za Arbonnu*, koja će izaći u izdanju Algoritma za vrijeme njegova posjeta.

Drugo gostovanje najavljeno

je od 23. do 27. travnja i očekuje se dolazak već slavne pripovjedačice Lois McMaster Bujold koja je svoju prvu znanstvenofantastičnu pripovijetku *Trampa* napisala 1985. godine za "Twilight zone". Spisateljsku karijeru započinje romanom *Krhotine časti*, koji sa svojim nastavkom *Barrayar* objavljenim pet godina kasnije (nagrade Hugo, Locus i nominacija za najbolji roman 1991. nagrade Nebula) čine uvertiru u pustolovine lika Milesa Vorkosgana, serijala s najviše osvojenih nagrada u povijesti znanstvene fantastike. Novela *Planine korote* nagrađena je Hugom, Nebulom i Locusom 1989. godine, roman *Vorska igra* osvaja nagradu Hugo za najbolji roman 1990. godine, a roman *Ples zrcala* Hugo i Locus 1994. godine. Konferencija za novinare održat će se 24. travnja u Zagrebu, a dan poslije u Rijeci i Puli bit će promocije njezinih knjiga. Svi obožavatelji moći će 27. travnja u knjižari Algoritma u Gajevoj 1 dobiti autoričin potpis. **Z**

ukratk

Prenošenje svjetiljke

Zen u stripu; Povici praznine, priredio i ilustrirao Tsai Chih Chung, prijevod Slobodan Stamatović, Kern, Split 2001.

Milan Pavlinović

Pronalazak ovog stripa u jednoj od zagrebačkih knjižara bio je jedan od onih trenutaka kada ne možete sakriti oduševljenje otkrićem da se je pojavio jedan hrabar izdavač i objavio vrlo zanimljiv i interesantan strip neobične tematike. Kopajući po kutiji prepunog knjiga sasvim slučajno sam pronašao ovaj mali izdavački biser meni do tada nepoznate kuće Kern. O crtaču saznajemo da je najuspješniji i najpopularniji autor stripova i crtanih filmova u čitavoj istočnoj Aziji. Njegove knjige su do sada prodane u više od trideset milijuna primjeraka širom svijeta i prevedene na trideset i šest jezika. Nekoliko njegovih knjiga je u Japanu uvršteno u školsku lektiru, a u SAD-u su njegova djela prihvaćena kao studijska literatura na sveučilištu u Princetonu. U Kini se njegovi radovi smatraju odličnim uvodom u kineske klasičke, s obzirom da suvremenom čitatelju približavaju samu srž kineske filozofije, zaobilazeći kompleksnosti tradicionalnog jezika. Sve navedene kvalitete i pohvale vidljive su u ovom izdanju gdje nas autor na oko dvjestotinjak stranica prekrasno ilustrirane knjige upoznaje s zen-budizmom. Oko stotinjak zenovskih zgoda, priča, anegdota i dijaloga između poznatih učitelja i njihovih učenika tvore anale zena. Ako se do sada niste susreli sa zenom, Chungovi odabrani *koani* (paradoksalni uvidi) i *mondoei* (dijalozi učenika i učitelja) velikih

majstora povesti će vas kroz svijet istočnjačkog uma. Autorov crno-bijeli crtež je jednostavan, tankih i blagih

linija ali dojmljiv, ponekad ispunjen sitnim detaljima, na granici skice i karikature, te stilski pomalo i podsjeća na tradicionalno kinesko slikarstvo. Zen dijalozi najčešće pokušavaju objasniti i razložiti pojmove kao što su *nirvana*, *Buddha*, *satori*, *karmen* ali nakon takvog početka razgovori se zaokreću u neobičnom smjeru, završavajući katkad u nečemu što nalikuje komediji, farsu, svađi ili nadrealnom humoru. Nakon ispričane priče, autorovi komentari na kraju lucidno i jezgrovito "pojašnjavaju" njihov smisao. No, kako kaže Daisetz Teitaro Suzuki, prvi učitelj zena na Zapadu, "zen je vrlo nesklon posredovanju, promišljanju, rječitosti i odvagivanju probitka. Neposrednost nije moguća sve dok smo promatrači, mislioci, kritičari, prodavači ideja..." Tek kad doživimo iskustvo možemo govoriti o zenovskoj svijesti iz koje su nastali ovi dijalozi. Ili, kako to još reče kineski učitelj *chana* iz 12. stoljeća: "U zenu iskustvo je sve. Sve što se ne temelji na iskustvu izvanjsko je zenu." I premda zen izmiče svakoj definiciji, od nečega ipak treba krenuti, a to je pisana riječ. U ovom slučaju, ona je popraćena crtežom i početak je lakši, pa pokušajte. **Z**

Veliki filmovi i mali narodi

Tanovićev film je genijalan i zbog činjenice da mu simbol nije "pojeo" spontanost, a da ga spontanost nije odvela u trivialnost

Muharem Bazdulj

This is for my country, for Bosnia!

(Danis Tanović primajući nagradu Američke filmske akademije)

se dvadeset i petoga marta masovno SMS-irala: *Oscar Šerif Mubarek Olsum.*

No kunderijanska priča o malim narodima ima i drugu stranu. *Mali narod nalik je na veliku obitelj i tako se voli odrediti. (...) U velikoj obitelji malog naroda umjetnik je dakle privezan na mnogo načina, mnogim uzicama.* Svog umjetnika mali na-

rod lakše voli iz daljine. Ivan Lovrenović je u vezi s Danisom Tanovićem još poodavno napisao: *Za sarajevske i općenito bosanske prilike i običaje, momak se pojavio niotkuda, došao smjerom obrnutim, koji će mu, vjerovatno, valjati glave (umjetničke, ali, bogme, i one na ramenima): stigao je kući napravivši djelo i ovjenčavši se slavom - vani.*

A film?

Zato se, nažalost, u bosanskoj javnosti najmanje priča o samom filmu, o *Ničijoj zemlji*. Apsurdno je, no već mjesecima, svi mediji trube isključivo o *ponašanju Danisa Tanovića*. Ne može se nikako poreći njegova *nepodnošljiva lakoća* nošenja slave, no to nipošto nije primarno. Da se ne lažemo, ne dobivaju se *Oscari* za pristojnost, patriotizam i kućni odgoj. Isto tako, žalosno je da se od Tanovića po svaku cijenu želi načiniti paradigmatški antipod Emiru Kusturici. No ne radi se to na fonu filmske poetike, nego – apsurdna li – na fonu *imagea*, frizure i rodoljublja. Kusturica nas je prodo, no mi imamo boljeg, tako se nekako razmišlja. Opet Lovrenović: *Nisu važne vrijednosti, važna je re-prezentacija, važan je posvojni odnos prema "veličini"...*

Ni susjedni mali narodi nisu pobjegli od ovog apsurdnog svođenja vrijednosti na puku pripadnost, no u smislu negativnom, u smislu one narodne o crkavanju komšijske krave, u smislu frojdovskog *narcizma malih razlika*. Nije, čini se, Ame-

lie u Parizu imala toliko fanova kao u Srbiji i Hrvatskoj. Naivan čovjek se može samo čuditi tolikoj blagonaklonosti lokalnih filmofila spram ove francuske šecerlame. Ti isti filmofili će pak za *Ničiju zemlju* reći da i nije neki film, više je, da prosti, kazališni komad, pa je nekako, ne znam, precijenjena. Ponovo nije važna vrijednost, ponovo se preferira samo posvojni odnos. Zato, primjerice, hrvatski mediji uglavnom pišu o Šovagoviću i Bitorajcu.

Ležati na mini

A *Ničija zemlja* je zapravo genijalan film i to su prvi shvatili stranci neopterećeni posvojnim odnosom. Čiki i Nino mogli bi bez problema biti i Izraelac i Palestinac, sjeverni i južni Korejac, mogli bi jednostavno biti bilo koja dva neprijateljska vojnika na bilo kojoj ničijoj zemlji. No Cera, ranjenik koji leži na mini, je samo bosanska metafora, paradigmatška metafora Bosne. A Tanovićev film je genijalan i zbog činjenice da mu simbol nije "pojeo" spontanost, a da ga spontanost nije odvela u trivialnost. Na stranu sad i slavlja i zavisti: *Ničija zemlja* ulazi u povijest filmske umjetnosti. Autor filma je Bosanac, tema je rat u Bosni, film je dobio *Oscara*. Denis de Rougemont (imenjak?) kaže da posveta otima djelo đavolu. Možda to važi i za nagrade. Danis Tanović je nagradu Američke filmske akademije posvetio svojoj rodnoj zemlji: *This is for my country, for Bosnia!* ☒

ukratk

Ugodna zima u Istri

Nova Istra – časopis za književnost, kulturološke i društvene teme, godište VI. sv. XIX., broj 4., Pula, zima 2001/2002.

Miljenko Ugarković

U svome zimskom broju časopis za književnost, kulturološke i društvene teme *Nova Istra*, zainteresiranim čitateljima donosi na impozantnih dvjesto pedeset i sedam stranica mnoštvo tekstova unutar svojih stalnih rubrika: Čitajući znakove vremena, Šoljanovi dani u Rovinju, Najmlađi hrvatski dramatičari... Suvremena književna produkcija predstavljena je izborom tekstova osam autora, od poduzetog ulomka iz romana *Modeli vatre* Dražena Katunarića, preko pjesama Drage Orlića obgrljenih naslovom *Mediterranski & i @*, do kratke priče *Leteći sag* talijanske autorice Patrizie Vascotto. U Šoljanovim danima nailazimo na kratke interpretacije Šoljanovih dramskih tekstova iz pera Branimira Bošnjaka, Jozefine Dautbegović, Branimira Donata, Tonka Maroevića (preveo i *Leteći sag* Patrizie Vascotto). Prilično prostora posvećeno je komadima mlada hrvatskih dramatičara, riječ je o pet drama petero različitih autora, tematski vrlo razigranih. Već iz ovog kratkog i šturog prikaza uvodnih poglavlja novog broja *Nove Istre* moguće je iščitati temeljne tendencije izdavačkog projekta Istarskog ogranka DHK: raznovrsnost, otvorenost kreativnim snagama iz raznih domaćih sredina i bližeg inozemstva, kao i ozbiljnost pristupa književno-teorijskim problemima te aktualnim događajima koji oblikuju svakodnevnicu na globalnoj razini. Glavni i odgovorni urednik Boris Biletić dosljedno ukazuje u svojim uvodnicima na usmjerenost časopisa prema širem krugu čitatelja, odnosno afirmaciju istoga i izvan granica matične sredine. Za sve one koji žele detaljnije podatke o časopisu, mogu na domaćem Netu jednostavno ukucati

Nova Istra i tako doći do vrlo informativne i detaljne baze podataka koja sadrži pregled dosad objavljenih brojeva, a možete pronaći i tekst Borisa Biletića

povodom desetogodišnjice osnutka Istarskog ogranka DHK.

Broj donosi i tri priloga vezana uz obljetnicu smrti Paule pl. Preradović (1887.- 1951.), austrijske pjesnikinje našeg podrijetla koja je djetinjstvo i rano mladenaštvo provela u Puli te joj posvetila više pjesama, a zanimljiv je podatak da je autorica austrijske himne *Land der Berge, Land am Ströme* unuka Petra Preradovića. Ivan Pederin se u svom prilogu stoga opravdano pita je li riječ zapravo o austrijskoj ili o hrvatskoj književnici, koja je pisala, doduše, na njemačkom, ali » je svoje književno djelo gotovo isključivo smjestila na hrvatski dio Jadrana i to u doba kada je Europu potresalo jadransko pitanje«. Sljedeća cjelina – Studije, ogledi, zapisci – odlično se nadovezuje na diskusiju o identitetu i pisanju. Dragan Velikić u prvoj rečenici svoga teksta Studio Istra apostrofira da je djetinjstvo piscu jedina prava domovina, koju pisanjem nastoji prizvati u sjećanje. Slijedi *Lestvik u Istri i Trstu*, zapis Tatjane Arambašin na osnovi djela *Pogine naj pes Antona Slodnjaka*, trećem dijelu njegove *Slovenske trilogije*. Riječ je o romansiranim biografijama bardova slovenske književnosti: Levstika, Prešerna i Can-

kara. Maks Milanez u svojim Hrvatsko-slovenskim mostovima nastoji »posložiti« kratku kronologiju doticaja dvaju susjednih naroda u zadnjih tisuću godina. Jedino pojačana tolerancija u narednom mileniju obećava dobre plodove, zaključak je autora. Prilozi o zavičaju donose vrlo zanimljiv Prilog gospodarskoj povijesti Istre u XVI. st., Dražena Vlahova, zasnovan na Knjizi računa bratovštine (crkve) i općine Roč u Istri, god 1523.- 1611. i 1566.-1628., pohranjenoj u Arhivu HAZU-a u Zagrebu. Nije se teško složiti sa stavom autora prema Knjizi kao vrijednom izvoru i kvalitetnom izazovu znanstvenim istraživačima raznih područja. Jezik, pravni propisi, cijene

proizvoda, navođenje osobnih i obiteljskih imena predstavljaju koristan »alat« za pokretanje mehanizama potonule povijesti i otkrivanje njezinih skrivenih slojeva. Na samom kraju časopisa, ne manje značajne, rubrike su Izazovi vremena s osvrtom Slavomira Jurcana na funkcioniranje suvremenih centara moći preko uvida u trenutačni odnos snaga unutar ključnog dihotomijskog para, globalizacijskog i antiglobalizacijskog pokreta te Kritički pristupi i osvrti sa serijom tekstova, primjerice Dobrom poezijom proznog daha Borisa Biletića, osvrtom na zbirku poezije *Stakleno more* Maje Gjerek Lovreković te onim Žarka Milenića na knjigu G. Grassa *Moje stoljeće*. ☒

NATJEČAJ ZA KRATKU PRIČU BEJAHAD 2002

Kratka priča sa židovskom/jevrejskom temom

Priče mogu biti napisane na jezicima prostora bivše Jugoslavije. Natječaj je anoniman. U obzir dolaze priče koje dosad nisu objavljene.

Rad obilježen šifrom i pisan pišaćim strojem ili na drugom mediju u MS Word formatu treba poslati u dva primjerka s naznakom »Za nagradni natječaj Bejahad 2002.« i s naznakom šifre.

Rješenje šifre – puno ime i prezime, adresa i zanimanje autora – treba priložiti u zasebnom i zatvorenom pismu.

Krajnji rok za slanje radova je 1. lipnja 2002. Radovi se mogu slati na jednu od ovih adresa:

**Ured Bejahada
Židovska općina Zagreb
Palmotićeva 16
10001 Zagreb**

ili

**Savet Jevrejskih opština Jugoslavije
11000 Beograd
Kralja Petra 71a**

Radove će ocijeniti žiri i dodijeliti prvu, drugu i treću nagradu. Rezultati natječaja će biti objavljeni u glasilima spomenutih institucija, a autori će biti direktno kontaktirani. Nagrade će se dodijeliti na kulturnoj manifestaciji *Bejahad 2002* koja će se održati od 21. do 29. rujna 2002. godine na Hvaru.

INFO

za ljubitelje stripa, priča o Dylan Dogu. Prodaja i distribucija zasad se kreće u alternativnim krugovima uz pomoć domaćih glaz-

ukratk

kvom: liberalnu paradigmu potisnuo je rastući osjećaj sigurnosti društva koje se naumilo boriti protiv zla i namjerava svi-

doksima suvremenoga češkoga katoličanstva te tematizira krivicu češkoga naroda zbog progona "pemskih" Nijemaca. Slovačka

Dop u venu

Dop – magazin za seksualitetno ugrožene ljubitelje glazbe, filma, stripa... broj 8/9, ožujak/travanj 2002.

dop

Dragan Grozdanić

U kroničnom nedostatku specijaliziranih glazbenih magazina, kulturnih i subkulturnih publikacija pred nama je novi dvobroj *Dopa*, magazina koji donosi glazbene, filmske, kulturne te stripovske teme. *Dop* ulazi u svoju treću godinu izlazenja, fanovski su ga kreirali dugogodišnji glazbeni i ini entuzijasti, a dvobroj na sedamdeset i četiri stranice na crno-bijelom kvalitetnom papiru nudi nam top liste najboljih i najlošijih glazbenih i filmskih izdanja, portrete Britney Spears, Chemical Brothers, Fugazi, Alanis Morissete, The Walkabouts i mnoge druge.

Ostale teme i osvrti donose priče o hip hopu na našim prostorima, zbivanja na našim glazbenim podijima, intervju s popularnim Bambi Molestersima, Analenom i mnogim drugima. Časopis zatvaraju recenzije domaćih i stranih albuma te zapisi iz Filmskog centra u Kinoteci te,

benih distributera, a može se kupiti u specijaliziranim glazbenim dućanima, knjižarama, preko udruuga mladih diljem Hrvatske te kod volontera-kolportera. Izdavač je Skin 29 iz Koprivnice u bliskoj suradnji s gradskom kulturnom udrugom mladih. Prelistavajući novi broj ovog dvomjesečnika vidi se iskrena namjera, posvećenost i ljubav prema glazbi, filmu te svim ostalim temama koje su zastupljene. Uredništvo širenjem želi u budućnosti stvoriti temelj za zanimljiv i čitan časopis u kojem će svatko naći ponešto za sebe, a otvoreni su i za suradnju. ☐

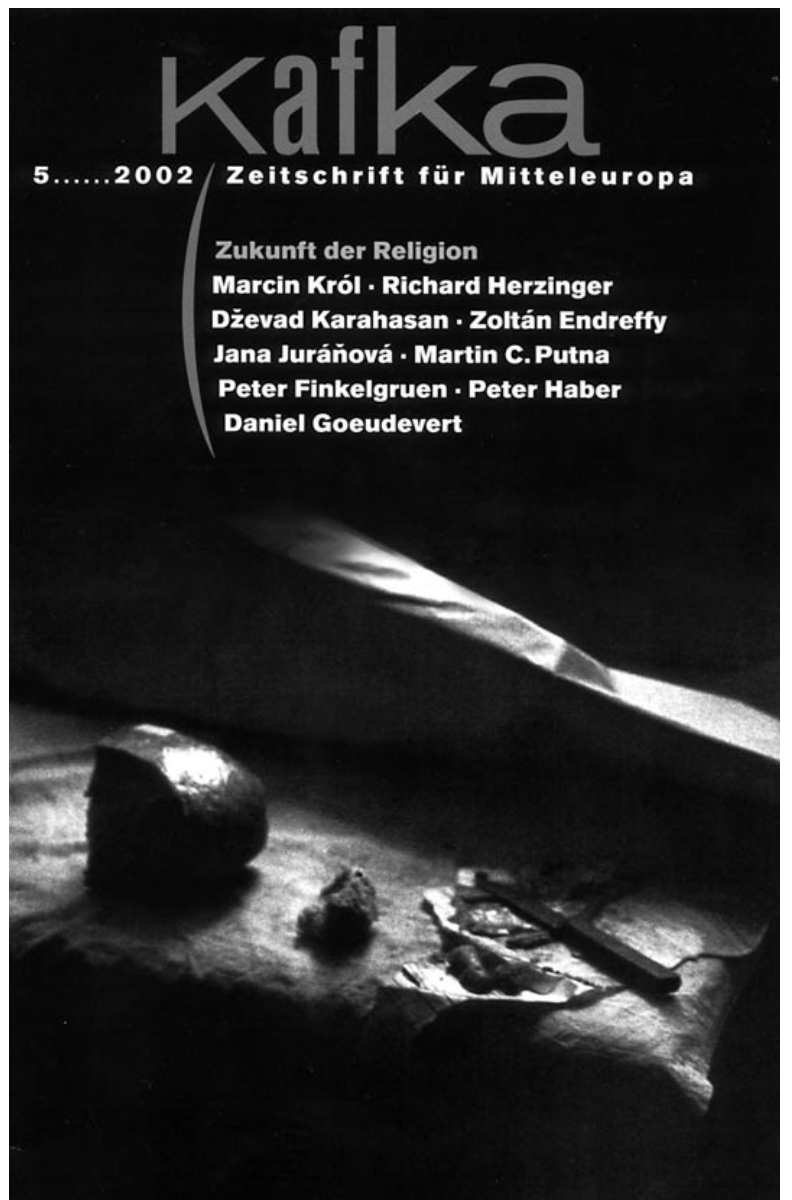
Budućnost religije

Kafka – časopis za Srednju Europu, broj 5/2002., Goethe-Institut Inter Nationes e. V.

Gioia-Ana Ulrich

Crkve u cijelom svijetu iz dana obilazi sve manje vjernika, one sve više zjape prazne (na Zapadu se ponekad pretvaraju u koncertne dvorane), a to bi mogao biti znak koji upućuje na postupan gubitak vjere. Jesmo li ušli u postreligijsko doba? Jesmo li naočigled vlastite nemoći i smrtnosti uopće u mogućnosti da izađemo na kraj bez obećanja da ćemo biti spašeni ili će vjera i religija zbog rastućeg nedovoljnog snalaženja igrati odlučujuću ulogu "u borbi za ljudske duše"? U doba napredne racionalnosti više nema nadmoćnije istine. No, neobuzdani razum koji vlada prirodom vodi u ponor, a povratak na ortodoksna vjerska učenja u slijepu ulicu. Ima li zajedništvo vjere i politike budućnost? To su pitanja na koja pokušavaju odgovoriti autori novoga broja časopisa *Kafka*, koji se objavljuje četiri puta godišnje na poljskom, češkom/slovačkom, mađarskom i njemačkom jeziku, u izdanju naklade Goethe-Instituta Inter Nationes u Bonnu.

Poljski povjesničar, filozof i novinar Marcin Król u tekstu *Borba protiv zla* analizira nove izazove koji se nalaze pred Cr-

5.....2002 Zeitschrift für Mitteleuropa

Zukunft der Religion

Marcin Król · Richard Herzinger

Dževad Karahasan · Zoltán Endreffy

Jana Juránová · Martin C. Putna

Peter Finkelgruen · Peter Haber

Daniel Goeudevert

najav

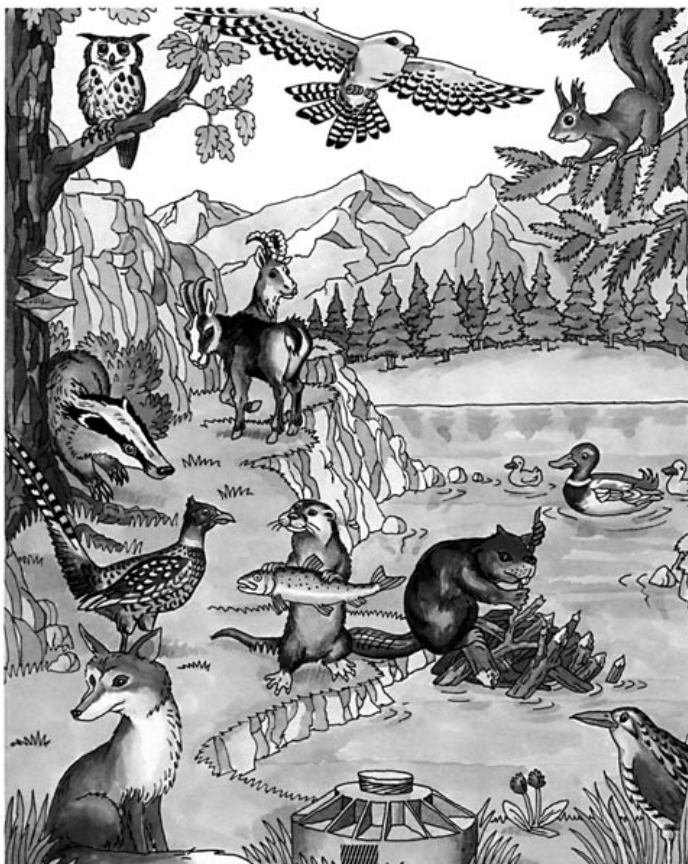
Zeko zeko buuum!

Uz Mjesec zaštite od mina u Hrvatskoj

Milan Pavlinović

U knjižnici Bogdana Ogrizovića 17. travnja u 18. sati održati će se promocija slikovnice Željka Zorice *Ugroženi svijet*. Osim samog autora, o tom zanimljivom projektu govorit će Robert Pokrovec iz Međunarodnog odbora Crvenog križa i Nikola Tvrtković, ravnatelj Hrvatskog prirodoslovnog muzeja. Mjesec travanj proglašen je mjesecom zaštite od mina u Hrvatskoj i slikovnica je jedan doprinos i pokušaj edukacije prvenstveno djece, a onda i svih koji su izloženi opasnostima od mina. Zorica u slikovnici navodi da ju je osmislio za svog sina i njegove vršnjake sa željom da otkupi dio svoje krivnje za svijet kakav im gradimo. Autor se zahvaljuje i Bosiljku Domazetu, Dariji Čaleti, Zoranu Zoriću, Nikoli Tvrtkoviću i ljudima iz Međunarodnog odbora Crvenog križa: Ljiljani Varga, Maji Stanojević i Robertu Pokrovcu. ☐

ŽELJKO ZORICA
Ugroženi svijet

jet ponovno podijeliti na prijatelje i neprijatelje, te ističe da će bijeg od slobode Crkvi ponovno podariti novo značenje, iako je zasad još uvijek nejasno je li ona dorasla tom pritisku. Njemački esejist i urednik u tjedniku *Die Zeit* Richard Herzinger u tekstu *Združeni u sumnji* osvrće se na sekularizaciju i vjeru nakon "rašćaravanja svijeta" te govori o vjeri u demokratskom društvenom uređenju. Bosanski pripovjedač i dramatičar Dževad Karahasan u, pogotovo za naše područje, vrlo zanimljivom eseju govori o Islamu, islamskom humanizmu, uplašenom društvu i moderni, Frankensteinu i sofistima te podsjeća da demokratsku politizaciju islamskih društava ne sprečava sâm Islam, već zahtjevi manjine, poput Homeinija i Osame bin Ladena, koje tvrde da su u pravu i koje su se uvijek znale služiti najsuvremenijim tehnologijama. Upravo ih to povezuje više sa zapadnjačkom modernom 20. stoljeća nego s majstorima sofizma, koji su poznavali opasnosti tehnologije koja prijete da će napustiti svaki kontekst koji kroti i kontrolira. Mađar Zoltán Endreffy, sveučilišni profesor na odsjeku za filozofiju, govori o dobrim i lošim posljedicama pada Berlinskoga zida te o Mađarima koji su očekivali slobodu, jednakost, nacionalnu pomirbu i blagostanje, a umjesto toga su dobili istočnoeuropski divlji kapitalizam. Martin C. Putna, češki povjesničar književnosti i esejist, piše o "austro-katoličanstvu", češkoj lojalnosti prema monarhiji, češkom nacionalizmu i para-

dramaturginja i novinarka radija Slobodna Evropa Jana Juránová postavlja pitanje u koga vjeruju Slovaci – u prvim godinama komunizma njihovi svećenici bili su proganjani, kasnije su vjernici postali predmetom ismijavanja, da bi po završetku komunizma upravo oni koji su se ismijavali preko noći postali vjernicima. Novinar Peter Finkelgruen u tekstu pod nazivom *Europa na Bliskom istoku* govori o fenomenu ortodoksnosti, laicima, rabijima i generalima te o tome što se događa kad vjera utječe na državne poslove. Francuski književnik Daniel Goeudevert piše o Dokumentu temeljnih prava Europske unije koji predstavlja značajan korak k jedinstvenom europskom ustavu, iako je njegov sadržaj i status često osporavan. Prevoditeljica Angela Repka u biografskom tekstu portretira Milu Haugovu, veliku damu slovačkoga pjesništva, a uz tekst je objavljeno nekoliko pjesama Haugove u prijevodu autorice. Ingke Brodersen, urednica časopisa *Kafka*, predstavlja Romana Vishniaca, fotografa koji je sa skrivenom kamerom u po život opasnim okolnostima propustio svijet židovskoga Schtetla, a njegove su fotografije posljednja svjedočanstva o istočnožidovskome svijetu prije njegova uništenja. U ovom izdanju časopisa *Kafka* objavljeno je mnoštvo fasciniranih Vishniacovih fotografija. Tekst *Mađarski orientalist* švicarskog povjesničara i novinara Petera Habera govori o mađarskome Židovu Ignácu Goldziheru. ☐

U povodu Dana zdravlja u Hrvatskoj je izabran slogan *Kretanjem do zdravlja*. Resorni ministar tom je prigodom savjetovao da sami idete na ljestve, oko kuće, po kući/stanu, i nije nužno da se delegirate na Sljeme ili u neki sličan prostor. Važno je samo da se krećete. Naravno, najbolje je u prirodu, ako možete, ali ako ne možete, onda bilo gdje. Misli nije uključio, ali ih nije ni isključio. Odmah sam se poslala u planine i ostala čitati i pisati, jer dok radim za sve manje novaca stvarno je lako i olako delegirati se na razne strane prije nego šizofrenija ili neka slična bolestina kažu svoje. Iako mentalno zdravlje ovog naroda nije u sloganu za ovu godinu, a nije ni u zanimanju ministra, vrlo je teško shvatiti što je potrebno prije liječiti – ono drugo ja koje odlazi u šetnju dok prvo radi još više za sve manje novaca. Ali zato oni koji rade poslove koji uključuju kretanje neće imati primjedbi na zdravlje. Na njih je mislila i Vlada kad je stvarala i predlagala restriktivne zakone o radnim odnosima. Jer povijest kao da nije bilo dosta revolucije, menjševika i boljševika, sve što uz to ide, pa opet revolucije, pa svega što je već toliko puta u radničkim pokretima izmišljeno, dogovoreno, potpisano i utvrđeno da bi sve to opet, čini se, trebali ponavljati. Kao da radnici treniraju svoju neku bit. Iako ih je sve manje. Ali, nadaju se da će ih biti više. Zasad treniraju nadu. Kretanjem u prijetnje. Kao da nije lakše zatvoriti nešto radnih mjesta nego misliti o onima koji se kreću jer su nešto po zakonu. A mogli bi biti i manje. Pa i ljudi manje.

Ipak se kreće

Prije nego počne revolucija, počne kretanje što je čista dodatna poruka ministra *Kretanjem do zdravlja*. Naravno, pitanje je hoće li je sindikati shvaćati na jedan, a radnici možda na drugi način. Ali kretanja su moguća, pa i najavljena. Je li baš prema zdravlju nije precizirano, a sva je prigoda da su ljudi u Hrvatskoj prije smrti još više zainteresirani za novac nego za zdravlje. Zdravlja se sjete kad im lagano kucne smrtna bolest, a do tada rade na kretanju. Kreću se prema nekim dogovorima, pa onda izostanu aneksi, kažu

sindikati. A možda im i Vlada kaže da kažu da izostaju... Tko zna što sve podliježe dogovorima kad je bolest u pitanju. Koja se može prikazivati i kao put k zdravlju. Barem preneseno. Čista literatura.

A da nije sve literatura pokazuju neke činjenice. Ljudi se, primjerice, kreću u re-povima pred bankama. Sporo, ali se kreću. Zdravlje im nije najbolje (tlak do tlaka), ali nije ni banci. Pa oni idu prema banci, a banka od njih. Onda Slavko Linić zna nešto o posebnim interesima, što ga je vidno

bacilo u tugu. Koju je trebalo shvatiti optimistično. Najprije mu se činilo da je dobro trgovao za jedan dolar. Uostalom, do prije dvije godine toliko su neki "trošili" kad su dobivali i tvornice. Sad se radi izravno: dolarom na milijarde. Pa neka vjeruje komu je omogućeno. Komu nije neka se kreće.

Isti čovjek sve tužnijeg lika i djela priopćio je studentima da će zarađivati manje. Jer su se dosad bahatili. Naravno, kao ogledni primjer nije mu poslužio onaj

Daljinski upravljač

Kako spriječiti studentsko bogaćenje

Kretanjem do zdravlja ili domovinska zahvalnost studenata

Grozdana Cvitan

Iako mentalno zdravlje ovog naroda nije u sloganu za ovu godinu, a nije ni u zanimanju ministra, vrlo je teško shvatiti što je potrebno prije liječiti – ono drugo ja koje odlazi u šetnju dok prvo radi još više za sve manje novaca

gdje, primjerice, studenti za nekoliko kuna po satu rade na garderobi (i u skladu s trendovima zdravlja kreću se kao tombo-la) nego neki glavonja koji je u nekoj praonici love zaradio nekoliko stotina tisuća godišnje. Umjesto da mu pronađe poslodavca, pa da popričaju o slučaju, Linić ili netko drugi slijedom zaduženja i resora u Vladi kojima takvi razgovori pripadaju, u središtu pozornosti našao se lik i djelo studenta običnog, prosječnog. Koji će kad zaradi 4000 kunića dati više od trećine državi, a i Linić zna da su potrebiji *Viktor Lenac* i *Riječka banka*. Direktor *Lenca* zna da privatne tvrtke odgovaraju za sebe na tržištu, ali nešto vrijedi i činjenica da je on, kaže, bio uz Račana, pa i glasovao za njega kad je dobivao dva do tri posto glasova. Zato je u redu da mu se to danas vrati. Kako stvari stoje, bit će najbolje da za sljedeće izbore stranke dovedu blagajnike kod glasačkih kutija pa nakon uvida u listić isplate što moraju. Ili barem daju obveznice. Da kasnije bivši gradonačelnici nemaju problema i ne odrađuju ono što im se zapovjedi da su odlučili, taman kad oni obznane što su zaista odlučili.

Kad padaju stropovi...

Sad kad svi nešto odlučuju premijer odjednom nema vremena slati poruke u svim pravcima. I taman kad on jednom bivšem gradonačelniku kaže da se nije, primjerice, posvadio s HNS-om dozna da je ovaj već obavijestio novinare da jest. Novinari javnost. Javnost primi na znanje. A onda svi zajedno čekaju novu pressicu. Rade u nekoliko smjena, pa ne mogu ni sobe promijeniti. Ali mijenjaju glasače. I prave se da to ne vide. Jer ne znaju u kom smjeru su ti isti krenuli. Čelnike bivše vlasti čuvaju zaštitari, pa je teško vjerovati da se glasači kreću tamo. A možda ih se kreće, pa nije važno što oni misle kud idu. Zato je najbolje da za početak idu studentima reći neka se ne bogate prekomjerno, jer će se morati uskladiti s državnim fondovima i sanirati zbog privatnih tvrtki. Studenti su mislili da ih se to ne tiče, ali su doznali da u budućnosti hoće. Možda je to način da ih se i prije završenog studija istjera iz zemlje, pa da tako državu manje koštaju. Jer dosad nisu vraćali državi uloženo školovanje, od sada neće imati na savjesti ni taj prilog glede spoticanja o zahvalnost domovini. Kao što i domovinska zahvalnosti njih spotiče. Oni koji odu najjasnije će znati što je to *Kretanjem do zdravlja*.

Jer u Hrvatskoj ima ljudi koji ne drže do sebe i svoga zdravlja i onda se daju smjestiti kojekuda. Oni lakši slučajevi idu do suda, teži čak u bolnice. A pokazalo se da to itekako može biti slično. Jer padaju stropovi. Teško je vjerovati kako osim ljudi postoje i gradovi zvijezde. Kod nas je sve moguće, pa je ružno reći da se to dogodilo takoreći na istom prostoru. Ali nitko nije prošao s ozljedama jer je ministar upozorio pučanstvo da zdravlje hvataju kretanjem. A ne smještanjem. Kako zasad još nikom iz glave nisu vadili strop, možda uskoro ugledamo natpis: Zbog kretanja k zdravlju u bolnici NN pacijentu iz glave izvađene noge. Ili: U projektu novih bolnica i sudnica podovi spojeni sa stropovima. Da se ne bi govorilo kako su stvari okrenute naglavce. A sve zbog zdravlja. Jer bolest nas ionako ne može mimoići. Zdravlje može. ▣

www.zarez.hr

U pravo je na prvi travnja proslavljen Uskrs što se poklopilo s prvim TRAVNJI-LI-LI-LI-ijem koji i nije bio baš uspješan. Nekako u to vrijeme u posjet Hrvatskoj došli su predstavnik MMF-a i irski političar. Imali su vrlo bliske stavove i objasnili da u Hrvatskoj radnici imaju prevelike otpremnine i da im predugo traje otkazni rok. Naravno ta konstatacija izazvala je konsternaciju jer kako su se to usudili! Pa mi smo navikli na ono i ovo... Naravno, naši ljudi i danas poglavito kapitalizam razumijevaju kao socijalizam do devedesete u kojem radiš ili ne radiš, a svira radio radio ti ili ne radio, a plaća barem nekadašnjih pet tisuća maraka. A toga nema i naši su ljudi nezadovoljni. Naravno toga ni neće biti, ne za pet ili deset godina nego najvjerojatnije ni za idućih pedeset godina. Kako je rasprodaja državne imovine (koja je prije toga bila društvena i krenula prvo po babi i po stričevima) ipak nezaustavljiv proces, ma koliko se neki trudili da dvjesto hrvatskih obitelji budu većinski vlasnici Hrvatske. No taj je plan pao u vodu jer kapitalizam se na taj način ne može planirati ma koliko to tadašnje marksističko vodstvo željelo vjerovati. No ipak, izabrani su krenuli u otimačinu, zinuli koliko su mogli i skoro se svi udavili. Zinuli su ipak premalo da bi zadovoljili gladne oči i tada još prazne džepove.

Krediti

Uz kredite koje su im državne banke davale (uz suglasnost najhrvatskije zajednice od svih zajednica) trajali su samo od kredita do kredita. I onda su počela polagana, ali nezaustavljiva urušavanja.

Kratko i jasno

Neuspješni prvi travnji-li-li-li

Hrvatski doprinos svjetskoj teoriji apsurdna u ekonomijskim znanostima

Pavle Kalinić

Definitivni krah usporavan je daljnjim dizanjem kredita iz banaka koje su "sanirane" novcem "ushićenih" poreznih obveznika. Naravno, dio po dio su u intervalima dobivanja novih kredita prodavali svakome tko ih je želio kupiti. Prateći događaj, uz privatizaciju, bila je masovna podjela otkaza onima koji su pedeset godina čekali kapitalizam u kojem će raditi kao u socijalizmu, a imati plaću kao da rade u Njemačkoj. Taj san mnogima je izašao na uši, ali nisu nikako uspje-

li shvatiti da se to ne može ostvariti! I dalje su uredno išli na izbore, pratili meksičke sapunice i uredno se prijavljivali na burzu, čekajući da im "država nađe posao". Kako bi se taj pritisak nezaposlenosti kako-tako smanjio naglo je

počeo rasti broj umirovljenika tako da smo barem u nečemu izbili na svjetski vrh – po broju umirovljenika u odnosu na broj stanovnika i na sve manji broj zaposlenih. Time smo dali značajan doprinos svjetskoj teoriji apsurdna u ekonomijskim znanostima.

Trud malih naroda

Mali narodi, naravno mali po broju, a ne po potencijalu, moraju se puno više potruditi od drugih da bi preživjeli i bili

konkurentni. Oni uče strane jezike, studiraju po svim svjetskim metropolama, ali istovremeno nemaju ista prava kao i oni koji rade poslove iste ili slične njihovima. Produktivnost mora biti veća negoli je to produktivnost okruženja dok sva prava moraju biti manja ili u najgorom slučaju ista. To je minimum kako bi hrvatski proizvodi bili konkurentni. Uostalom, bez izvoza roba, usluga i pameti mali narodi (po broju) nemaju nikakvih izgleda ni danas, a još manje sutra. Da bi se to moglo početi ostvarivati, treba prvo uvjeriti mnoge kako nam okruženje, bliže i dalje, ne mora u pravilu biti neprijateljsko, pa čak i onda trebamo unutar njega trgovati i poslovi ako od toga imamo bilo kakve koristi. Jedan od najboljih problema bit će objasniti ljudima da hrvatski proizvod američkom može biti konkurentan ako je uložena otprilike ista količina pameti, energije i materijala. To znači da i ulazni troškovi moraju biti približno isti, a to znači i cijena benzina, dužina rodiljnog dopusta uz neizbježnu produktivnost koja polazi od toga da je maksimum godišnjeg do dva tjedna. Mnoge druge stvari bit će bolne, ali neizbježne ako se u ovako zahuktalom okruženju, bližem i daljem, želi pobijediti s već ionako loše dobivenim kartama. ▣

RAZGOVOR

ansambala koji su tada, početkom druge polovice prošlog stoljeća, bili od vrijednosti, značenja i ugleda u Europi. Bez obzira što

činjenici da je kupljen novi glasovir posvećujemo pozornost kao da je riječ o ne znam čemu, a ne o običnoj tehnološkoj okol-

pretplaćen ni na što i, dapače, važno je surađivati na pojedinim projektima, kao što mi i dalje surađujemo s Hrvatskim društvom skladatelja.

Ono što jest u kompetenciji Koncertne direkcije Zagreb je,

da na principu *koliko para, toliko muzike* – nažalost, to je premalo. Bili smo otvorili vrata hrvatskim autorima, izašlo je nekoliko uistinu vrijednih naslova. Svojedobno sam imala ideja i o prijevodi-ma ključnih naslova svjetske literature. Sve je to rat na neki način ne samo zaustavio, nego i izmijenio, što je i prirodno – došli su mladi ljudi s nekim novim idejama. Planovi su veliki, ali su u trajnom i posvemašnjem nesuglasju sa sredstvima koja te planove slijede, tako da uvijek sve počne prekrasno, a završi relativno skromno. Ipak, čvrsto se držimo tog informacijskog sustava, jer mislimo da je on ključ za novi početak i mnogo daljnjih mogućnosti koje bi iz toga mogle izrasti.

Diskrepancija trajne naravi

Na koji se način financira Koncertna direkcija Zagreb?

– Koncertna direkcija Zagreb je od 1993. godine gradska ustanova u kulturi. Kao takva, ona ima određeni broj zaposlenih koje financira Grad Zagreb. Jedan dio, onaj koji se odnosi na Muzički informativni centar, financira Republika Hrvatska. Nikad se ne usuđujemo prijeći taj zadani broj zaposlenih, iako bi za to bilo razloga, jer je to financijski teret koji se onda mora derivirati iz programa, a programska sredstva su ionako mala, pa ih se ne smije dirati.

Grad Zagreb financira dio programa kojeg ostvarujemo u Zagrebu, i možda je dobro da razjasnimo kako to izgleda. Naš *Svijet glazbe* je ciklus velikih ansambala, i kao takav *de facto* najskuplji ciklus u gradu Zagrebu, zato jer su orkestri najskuplji u cijeloj koncertnoj ponudi. Prosječno dobar inozemni orkestar stoji oko 40 do 50 tisuća eura. Grad Zagreb odvaja u ovoj godini za kompletnu redovnu djelatnost Koncertne direkcije u Zagrebu, bez Muzičkog informativnog centra, 750 tisuća kuna. Od tog iznosa do polovice ožujka na račun Koncertne direkcije Zagreb nije stigla nijedna kuna, a ciklus ide jer mora ići – mi smo obavezni prema pretplatnicima, kojima smo se prije godinu dana obvezali za određene termine i ansamble. Ta diskrepancija je trajne naravi, iako moram reći da su ove godine odluke donesene kasnije nego ikad ranije, tako da mi još do prije mjesec i pol dana apsolutno nismo znali s čim računamo. Drugim riječima, sada smo u fazi preuzeti obaveze za iduću sezonu, a da blagog pojma nemamo što će naš glavni financijer o tome reći.

Dakako, pretplata derivira drugi dio iznosa potreban za tu sezonu, a treći namičemo na razne načine, sami se dovijajući i probijajući kroz siromaštvo.

Postoji li za koncerte izvan Zagreba financijska potpora lokalne samouprave?

– Tu je najpouzdaniji partner Grad Zadar. Osnovali smo prije pet godina mali ured u Zadru, i to funkcionira po principu određenih sporazuma i ugovora sa zadarskim Gradskim poglavarstvom, kojemu je stalo da tu aktivnost ima, a nema prostora da se to potpuno osamostali. Nadam se da će se taj ured osamostaliti, i dao Bog da bude više takvih ureda u Hrvatskoj. Njihovo gradsko poglavarstvo u cijelosti financira program kojeg mi

Erika Krpan, ravnateljica Koncertne direkcije Zagreb

U Zagrebu ima previše koncerata

Rat je stvari izmijenio tako da je golema koncentracija u Zagrebu, a da se tijekom sezone malo što događa po Hrvatskoj

Trpimir Matasović

U sezoni 2001/2002. Koncertna direkcija Zagreb obilježava pedesetu obljetnicu djelovanja. Kako je ova institucija osnovana i što je sve ostvarila tijekom proteklih pola stoljeća?

– O samim počecima ima malo tragova, ali zna se da je odlukom tadašnje republičke vlade 1951. formirana Koncertna poslovica Hrvatske pri Udruženju muzičkih umjetnika Hrvatske, čime se izišlo iz okvira tadašnjeg ministarstva prosvjete. Taj smo datum uzeli kao prekretnicu, jer je tada ta djelatnost počela funkcionirati samostalno, naslanjajući se, dakako, na višegodišnju raniju tradiciju organizacije koncertnog života, posebno u Zagrebu. Ovu smo obljetnicu uzeli kao povod za *veliko pospremanje* podataka, kako bismo rekapitulirali čega je sve bilo u tih pola stoljeća. Mislim da je to bio dobar i vrijedan posao, koji će rezultirati jednim izdanjem koje je upravo pri završetku.

Sve su pouke iz prošlosti, ako čovjek do njih drži, vrlo korisne. Zanimljivo je bilo pratiti dokumentaciju i vidjeti što se sve događalo u Zagrebu pedesetih godina. Za neke nam se stvari čini da danas ponovno otkrivamo toplu vodu. Kroz Zagreb je uistinu prošlo 99 posto umjetnika i

nije bilo Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog, i što su bile poznate organizacijske poteškoće u Koncertnoj dvorani Istra, sve je to nekako funkcioniralo. Organizator se dovijao na različite načine – primjerice, pronašla sam neke stare koncertne programe, iz kojih se vidi da je Monique de la Bruchollierie svirala koncert koji je bio repriziran još dva ili tri puta, jer je publike jednostavno bilo, a Hrvatski je glazbeni zavod bio tijesan.

Gospodin Miroslav Poljanec, koji je dugo godina bio ravnatelj Koncertne direkcije Zagreb, govori u svom tekstu koji će biti objavljen u monografiji o oko 20 tisuća priredbi u tom razdoblju – mislim da je taj podatak točan, i sasvim je sigurno da se golemi dio odnosi na Zagreb. U doba kad je Koncertna direkcija Zagreb bila na vrhuncu na kojem danas, nažalost, nije, a to su druga polovina sedamdesetih i prva polovica osamdesetih godina, bilo je puno inozemnih turneja, sve je funkcioniralo puno intenzivnije nego danas, i dakako da je i broj priredbi bio veći.

Naporan pohod

Osim u Zagrebu, Koncertna direkcija Zagreb organizira koncerte i u drugim hrvatskim gradovima. Na koje se sve sredine proteže djelatnost Koncertne direkcije Zagreb?

– Dotakli ste temu koja je moja bolna točka, a to je koncertna sezona u Republici Hrvatskoj. Nekoć je sve to bilo vrlo intenzivno, jer su i okolnosti bile drukčije. Rat je stvari izmijenio tako da je golema koncentracija u Zagrebu, a da se tijekom sezone malo što događa po Hrvatskoj. Već se dugo borimo za te koncertne sezone po Hrvatskoj, jer nam se čini da je to ključ koji bi osigurao dostojno uključivanje u međunarodnu razmjenu. Jer, lako je napraviti koncert u Zagrebu – ili ima ili nema novca, i to je sve. Ali, pozvati umjetnika i napraviti mu turneju, koja bi nam onda omogućila da za uzvrat tražimo turneju kakva našeg umjetnika, predstavlja vrlo složeno pitanje. Svaki je put to iznova bitka koja onda i financijski zna opteretiti u Zagreb.

Čim pokušate krenuti izvan Zagreba, naidete na različite vrste zidova. Jedan je potpuno zapuštena ili nepostojeća tehnologija; da bi se jedan koncert mogao održati mora postojati nekakav minimum tehnoloških uvjeta. Primjerice, instrumentarij –

Činjenici da je kupljen novi glasovir posvećujemo pozornost kao da je riječ o ne znam čemu, a ne o običnoj tehnološkoj okolnosti koja bi se morala podrazumijevati

Rijeka se silno trudi. Zadar nam je nekakav uzor, jer tamo postoji sustavna pretplatnička sezona, koja sa svim poteškoćama koje to prate ipak funkcionira, i Gradsko poglavarstvo ima apsolutnog razumijevanja za to. Postoji nešto što unatrag dvije godine pokazuje dobre rezultate. Pokušali smo vratiti sezonu u Sisak, i uspjeli smo. Trudimo se oko Kutine, oko Križevaca, oko Bjelovara – sve su to sredine u kojima se nekad muziciralo kao nešto što se samo po sebi razumije. To je bitka koju sad vodimo, i nadam se da ćemo uspjeti.

Koji je udjel Koncertne direkcije Zagreb u pripremi različitih festivala u Zagrebu i čitavoj Hrvatskoj?

– Danas više ne postoje festivali koji bi bili u potpunoj kompetenciji Koncertne direkcije Zagreb. To je razumljivo – svaka sredina ima nekakvo svoje viđenje stvari. Nekoć je ta aktivnost bila puno intenzivnija. Sjećam se sezona kada je Koncertna direkcija Zagreb bila u mogućnosti sufinancirati Dubrovačke ljetne igre kroz godinu dana i isplaćivati sve dugove tog festivala u iščekivanju rješenja nekakvih problema. Svi su ti veliki festivali bili u određenim razdobljima vezani uz Koncertnu direkciju Zagreb. Najvažniji od svih je Muzički biennale Zagreb, koji je zapravo i započeo pri Koncertnoj direkciji Zagreb. Ona je za njega isključivo bila odgovorna sve do 1975. godine, kada je prvo programski, a 1991. i organizacijski prešao u Hrvatsko društvo skladatelja. To je razumljivo – stvari se mijenjaju i dobivaju nova lica. Tako vjerojatno i treba biti, jer nitko nije

Erika Krpan od 1976. voditeljica je Muzičkoga informativnog centra Koncertne direkcije Zagreb, a od 1994. ravnateljica Koncertne direkcije Zagreb. Bila je direktorica Muzičkog biennala Zagreb 1977., glavna i odgovorna urednica časopisa *Zvuk* od 1988. do 1991. i predsjednica Hrvatskoga društva skladatelja od 1990. do 1992. Sedamdesetih godina bavila se glazbenom kritikom za listove *Vjesnik*, *Telegram*, *Danas* i ljubljansko *Delo*. Autorica je brojnih članaka i prikaza, radijskih i TV emisija, osobito s tematikom hrvatske glazbe 20. stoljeća, nekoliko stručnih i znanstvenih studija, te dviju monografija o Muzičkom biennalu Zagreb (1991. i 2001.) i monografije o pijanistu Jurici Murajju. ☒

World music je pojam koji je obuhvatio cijeli svijet, i ne možemo se praviti kao da toga nema

predložimo – o tom se programu raspravlja, i onda to Zadar prihvatiti ili traži nekakve promjene.

Jedan dio te republičke sezone u ovim gradićima gdje zapravo počinjemo i mučimo se da uspostavimo nekakav red važnosti, sufinancira Ministarstvo kulture, u kojem rade stručnjaci koji su svjesni da ne može sve biti na Zagrebu, i da Zagreb ne može biti otok u kojem se sve vrti i u kojem smo svi mi sami sebi dovoljni. Nažalost, ova je kalendarska godina još na debeloj raspravi u Ministarstvu. Prema tome, mi kao kuća ulažemo unaprijed zato da bi toga bilo na tim prostorima – ta sufinanciranja su nešto vrlo krhko, što mi održavamo tek toliko da pokušamo te sredine na određeni način oživjeti, kako bi jednoga dana mogle opet samostalno iskazivati nekakve želje, namjere i planove.

Zarade nema

Koncertnu direkciju Zagreb, pa i Vas osobno, nerijetko se prozivalo zbog navodnog umrežavanja cjelokupnoga hrvatskoga glazbenog života, pri čemu uvijek kolaju isti ljudi, pa čak i svejerskog monopola Koncertne direkcije Zagreb. Kakav je Vaš komentar na te optužbe?

– Prvo, nije istina da kolaju uvijek isti ljudi. To je beskrajno lako dokazivo. A to o monopolu je nešto tako blesavo da nikad nisam smatrala potrebnim na to reagirati, jer to jednostavno nije istina. Ako mislite da sa 750 tisuća kuna za djelatnost u godini dana možete održavati monopol, onda ste zbilja čarobnjak s čarobnim štapićem kojeg ja nemam. Koncertni život ne funkcionira tako. Ima sredina, poput Rijeke, koje funkcioniraju potpuno samostalno. Ponekad se nademo na nekom projektu ili, kao što smo to učinili ove sezone, pozovemo riječki orkestar u Zagreb. Javljale su se i javljaju se i druge pojedinačne inicijative, i one su dobrodošle. Recimo, Koncertni ured Varaždin radi potpuno samostalno. Ako se na-

de neki projekt koji je od interesa Varaždinskim baroknim večerima, a mi ga možemo ostvariti, surađivat ćemo na tome. Nije riječ o monopolu – riječ je o tome je li za hrvatsku kulturu u cjelini jeftinije nešto napraviti u lancu iz istog izvora, ili je uistinu potrebno da svatko radi za sebe, plaća posebne poreze, posebne putne troškove i ostale namete, koji, kao što je vrlo dobro poznato, rastu i rastu.

Kada bi i postojala financijska mogućnost za monopol, ni onda to ne bi bilo tako. Svi programi

način djelatnost tako možda bila djelotvornija, a na drugi bi možda sve ponovno bilo previše usredotočeno na jedan prostor, pa bi pokazalo i negativne posljedice. U svakom slučaju, do toga do danas nije došlo i u zadnje se vrijeme o tome ne raspravlja.

Što se privatizacije tiče, u svijetu nema državnog ili gradskog menadžmenta. Postoje agencije koje se time bave, i od toga neke žive bolje, a neke lošije. Nedavno sam bila u Salzburgu, pa sam otišla na koncert orkestra i zbora Švedskog radija u Grošes Fes-

zreloj i stabilnoj ekonomskoj sredini, što mi nismo. Ali, u nekakvoj budućnosti i ja vidim Koncertnu direkciju Zagreb na taj način.

Još jedna radna pobjeda

U posljednje vrijeme Koncertne direkcije Zagreb sve češće priređuje koncerte izvođača iz različitih sfera popularne glazbe. Je li riječ o proširivanju postojećih okvira novom raznolikošću, ili tek želji za pukim profitom?

– Koncertna direkcija Zagreb dovela je u Zagreb apsolutno naj-

koji se jave u Gradski ured za kulturu imaju svoju komisiju koja te programe razvrstava. Događaju se pogreške, veće ili manje, iz sezone u sezonu. Recimo, slučaj s Hrvatskim baroknim ansamblom, koji je dobio 17 tisuća kuna, a Hrvatski komorni orkestar 270 tisuća – čija je to odluka? Koncertne direkcije Zagreb? U Zagrebu Koncertna direkcija drži tri ciklusa, dva po sedam, jedan od šest koncerata, te jedan dio ljeta. A Zagreb svake večeri ima tri koncerta. Je li to monopol?

Vi ćete se začuditi, ali ja, recimo, mislim da u Zagrebu ima previše koncerata, i mislim da bi ih trebalo biti manje. Ali, to je moje subjektivno razmišljanje, koje se temelji i na praćenju kvalitete svega onoga što se u Zagrebu može čuti.

Vladajuće strukture proteklih su godina imale raznih ideja o sudbini Koncertne direkcije Zagreb. Svojevremeno se tako predlagalo sjedinjavanje s Koncertnom dvoranom Vatroslava Lisinskog, dok se nedavno počelo govoriti i o potrebi privatizacije Koncertne direkcije Zagreb. Što mislite o tim inicijativama?

– Istina je da je bilo inicijativa da se Koncertna direkcija Zagreb i Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog ujedine. Te su inicijative bile temeljene na mišljenju da je Lisinski prostor, a da smo mi nekakvo znanje, pa da bi to trebalo ujediniti. Pitali su me u dva navrata smatram li da je to moguće. Smatram da je to moguće, ali ne i da je nužno. Na jedan bi

tspielhaus i slušala izvedbu Mozartova *Requiem*a, usput budi rečeno lošu. Dvorana je bila krcata, ja sam znala kakve su cijene, i na brzinu sam izračunala koliko je prihod od pune dvorane. S cijenama sjedišta, od kojih najjeftinija stoje oko 700 kuna, organizatori su sasvim sigurno mogli imati čiste zarade oko 30, 40, do 50 tisuća eura. Ovdje to jednostavno nije moguće. Zarade ne da nema, nego ste sretni ako izvučete živu glavu, čak i na projektima koji su potpuno drugog karaktera. Imali smo ovdje kubansku pjevačicu Omaru Portuondo, koja je veliko ime, Lisinski je skupa s pozornicom bio krcat, a mi smo ostali na nuli. U redu, možete postaviti cijene ulaznica na 500 kuna. Kao ravnatelj gradske ustanove u kulturi za tako nešto nemam obraza, jer mislim da to nije u redu. Jer, onda time imate jednu određenu masu koja je prava publika, a koja ni u ludilu ne može platiti ulaznicu. I što ste onda napravili? Privukli ste i doveli jednu novu publiku, koja možda plješe iza stavaka danas, a za pet godina neće, ali ste izgubili jedan sloj koji je silno dragocjen u kontinuitetu kulturnog života. Prema tome, s onom cijenom ulaznica koju možete u Zagrebu postaviti kao cijenu koju hrvatski građanin može platiti nikako ne možete isplatiti projekt. Dok je tome tako, nema privatizacije. Ali, dakako da, gledajući *in spe*, treba misliti i na to. Prirodno je da te stvari ne mogu ovisiti ni o Gradu ni o državi. To mora živjeti samostalan život u

Planovi su veliki, ali su u trajnom i posvemašnjem nesuglasju sa sredstvima koja te planove slijede

veće zvijezde svjetske estrade. To je trajalo godinama – od Louisa Armstronga i Elle Fitzgerald, preko Tine Turner do Rolling Stonesa – sve je to prošlo kroz Zagreb. Ta su događanja zamrla tijekom ratnih godina iz potpuno normalnih razloga, a i orijentacija mog prethodnika, gospodina Zvonka Festinija, išla je prema ozbiljnoj glazbi. U međuvremenu je *world music* postao pojam koji je obuhvatio uistinu cijeli svijet, i nisam sigurna da se mi možemo praviti kao da toga nema. Smatram da je trebalo ponovno otvoriti naš interes prema određenim oblicima ležernijih tema i izvođača, koji su, međutim, u svojoj branši još uvijek na tako visokoj razini da ne mogu ugroziti onaj dignitet ustanove koji želim sačuvati po svaku cijenu. Dosad se taj iskorak, kojeg radimo da bismo naprosto proširili djelatnost, opravdao i pokazao da nismo napravili pogrešku,

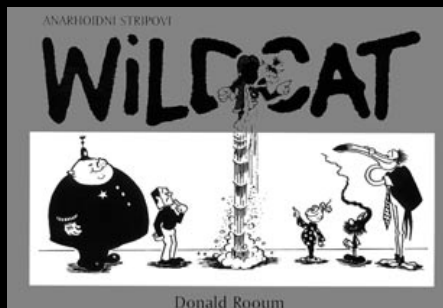
te da to ide u nekom smjeru koji je dobar za Zagreb. Evo, Cesaria Evora ima dva termina, a da smo imali mogućnosti za još dva, i opet bi sve bilo rasprodano. Bez obzira na financijski ishod. Dosad, što god smo na tom području napravili, nije imalo nikakvih dojmljivih financijskih rezultata, ali mislim da smo napravili nešto za imidž Koncertne direkcije Zagreb.

Pedeseta obljetnica Koncertne direkcije Zagreb bit će 23. travnja obilježena svečanim koncertom u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog, na kojem će biti izvedene Dodolice i Podnevna simfonija Borisa Papandopula. Zbog čega je izbor pao upravo na ta djela?

– U Koncertnoj direkciji Zagreb uvijek smo se trudili da hrvatsko stvaralaštvo ima značajno mjesto, i to ne ono obavezno mjesto na programu – znate, prva točka, pa smo se riješili – nego da se ulaže u neke projekte, koji onda uistinu ostave nekakav temeljiti trag za sobom, koji su onda, mi to volimo reći, *pospremljeni*, zna se gdje su. Bilo da je riječ o motetima i madrigalima Julija Skjavićića, za koje se onda pripremi u MIC-u lijepo i čestito notno izdanje, napravi se CD-snimka, a agencijski dio Koncertne direkcije pobrine se da projekt dobije promociju drugog tipa, ili da se postave *Spiriti eccellenti* Petra Bergama u uvjetima koji su bili gotovo nezamislivi, jer, kao što znamo, ženski zborovi u Hrvatskoj ne postoje, ili da se podupre *Hrvatski glagoljaški rekvijem* Igora Kuljerića, koji je počeo u Zadru, a mi smo preuzeli odmah na ljeto.

Tako sam sada smatrala da jednu ovakvu obljetnicu valja obilježiti nečim što nije dosad bilo izvedeno, da treba napraviti jednu pravu praiizvedbu. S obzirom da je Boris Papandopulo moja vječna tema, a da njegova *Podnevna simfonija*, koja je prije dvadeset godina posvećena zboru Ivan Goran Kovačić i njihovu dirigentu Vladimiru Kranjčeviću, nikad nije izvedena, činilo nam se da je sada prava prigoda da se to napokon dogodi.

S obzirom da djelo traje četrdeset minuta, trebalo je naći rješenje za prvi dio koncerta, a kako je Slovenski komorni zbor već ranije snimio na CD *Dodolice*, smatrali smo da i to djelo treba izvesti u Zagrebu, jer u Zagrebu nije izvedeno još od tridesetih godina prošlog stoljeća. Nadam se da ćemo, ako svi elementi budu funkcionirali, uspjeti na samom koncertu promovirati i CD. Ako u tome uspijemo, bit će to još jedna radna pobjeda za Koncertnu direkciju Zagreb. ▀

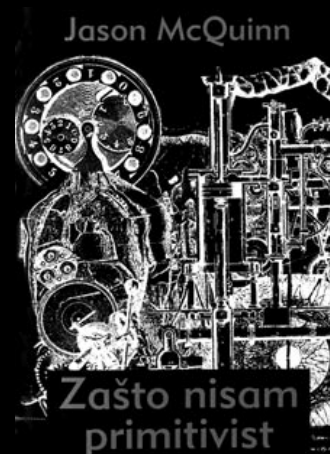

što čitaš?

Noam Chomsky

MEDIJI, PROPAGANDA I SISTEM

Naslove možete naručiti preko e-maila markos@zamir.net ili

ponedjeljkom, na *subverzijama*, u **net klubu mama**, Preradovićeva 18, od 20 h

ESEj

Beduini

Neobjavljene dopune
Mediterskom brevijaru

Predrag Matvejević

«ružu Jerihona». Arapi je zovu *zabrat ari-ha*. Najčešće je neprimjetna. Sunce je sasušilo, vjetar zamete - pustinja je izlaže i suncu i vjetru, spašava i od jednog i od drugog. Jerihonska se ruža pretvori u mrvu nalik na uginula kukca. Tako preživi unatoč svemu, ponekad i desetak godina. Beduini je prepoznaju među zrcima pijeska, pokupe je i sačuvaju. Bez njih je nikad ne bih ni vi-

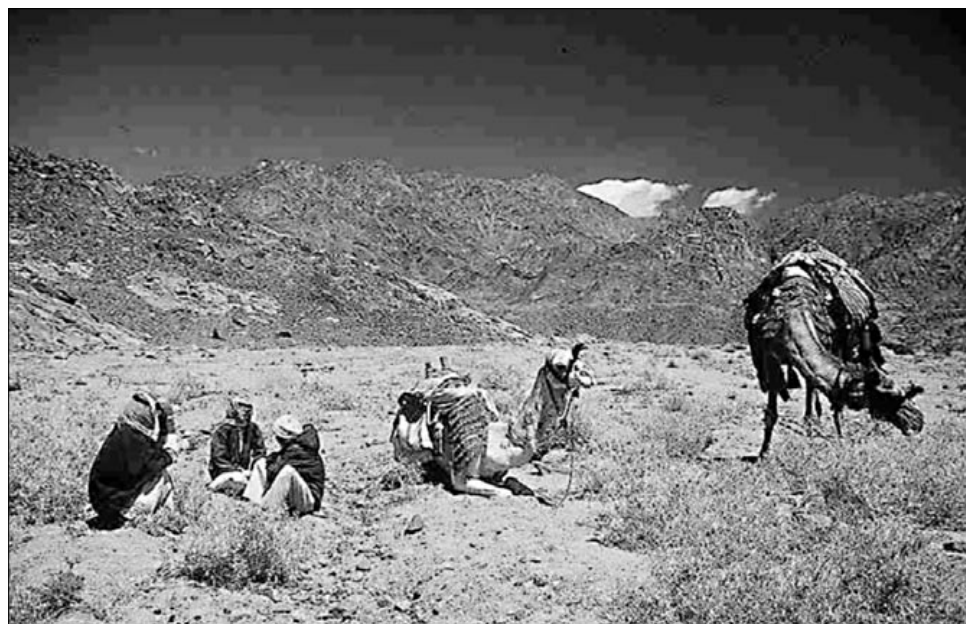

Beduini

Susretao sam Beduine na nekima od njihovih putova od Maroka do Libije, od savana Eritreje do padina Sinaja. Nisam ih uspio bolje upoznati. Kamo i zašto idu, odlaze li ili se vraćaju? Pripadaju li nekoj naciji, traže li je, treba li im? Je li im domovina tamo otkuda polaze ili onamo kamo stižu, ili možda na samu putu, u pijesku po kojem gaze? Država im nema ni vladara ni zastava, njezine su granice horizonti i vidici. U jeziku kojim govore, koji pripada raznim okolnim jezicima ali je ipak samo njihov, riječ *bedia* označava i pustinju i početak. Između početka i kraja, čini se, ne prave razliku i ne traže joj svrhu. Plovidba ih nije privukla, obala nije zadržala. Oaze su njihove luke, karavane posade. Ravnaju se po zvijezdama kao i pomorci. Njihovi su valovi dine. Uz njih zabijaju kolce i podižu šatore - kolci su im jarboli, šatorska krila jedra. Vjetrovi su oštri u pustinji kao i na pučini. Ljudska se lica brazdaju i tvrdnu na pijesku kao i na moru. Noći su jednako hladne i opasne. Bio sam kratko vrijeme suputnikom Beduina (ime im pišem velikim slovom, kao i drugim narodima). Primili su me otvorena srca. Ponudili su me mlijekom od kamile, gustim i krepkim, nema ga u izobilju, čuva se za nuždu. Nisam uspio razumjeti priče koje nakon zamornoga dana pričaju do kasne noći, koje pomno slušaju i slatko im se smiju. Nadomak obala Mediterana ostaju za njima tragovi i uspomene, koje vjetar i pijesak raznose i brišu. ☒

Ruža Jerihona

Lutao sam Palestinom tražeći biljku koju Talmud naziva *samtra*. Nisam je našao. Ime joj ne zaboravljam. Ona je, čini se, vrlo rijetka. Stari rabini kažu da nije iščeznula. U nju se još može samo vjerovati. Želio sam također pronaći

dio. Kad se napokon ta ruža - ono što ostane od nje - nađe u blizini vode, nadoji se i nabubri. Postane jedra i puna, nalik na skrovitu draž tamnoputih ljepotica Eritreje. Ruža Jerihona i njezino lutanje dokazuju da je nomadstvo u samoj naravi, da nije jedino tlapnja Mediterana. ☒

Agava

Teško je povjerovati da agava ne raste oduvijek na mediteranskim liticama, da je i ona donijeta s drugih obala. Tek je možda pet stoljeća otkako je na španjolskim i portugalskim karavelama preplovila iz Novoga svijeta u Stari. Urasla je i ukorijenila se u oskudnu zemlju koja je drži, koju sama podržava da se ne odroni niz strminu i ospe. Iz njezina korijena, sred žilavih i šiljatih listova, izbi- je golemo batvo, visoko i po nekoliko metara, sa žutim čaškama nalik na kaleže. To je jedino njezino cvjetanje. Ono je iscrpi i uništi. Ta nasilna smrt odaje agavinu porijeklo: potječe iz podneblja okrutnijeg od Mediterana. ☒

Dolazak na Jadran

Predrag Matvejević

Slaveni koji su kasnije nazvani «južnima» došli su sa sjeverne strane, iz ravnica i dubrava u zaleđu Crnog mora. Njihova je postojbina bila nadomak stepa, uz korita velikih rijeka. Obzori su im bili nepregledni, daljine su ih privlačile. Lada (*oldja*) i brod, veslo i mreža nisu im bili nepoznati - već u svom starom jeziku imali su nazive za njih i služili se njima. Manje su lovili ribu nego što su pasli stada i orali zemlju. Sijali su raž i zob, nisu gajili pšenicu. Mljeli su zrnje i miješali kašu. Hljebove i pogače nisu miješali ni pekli. Kruh će kušati možda tek kad se sretnu s kršćanstvom i križem, šest ili sedam stoljeća nakon Kristova rođenja i raspeća. Primili su ga kao svetinju, prihvatili kao blagodat. Nudili su ga zajedno sa solju prijatelju i gostu.

Dugo su jezdili i hodili prema krajevima u kojima je više sunca i gdje je manje studeni. Prešli su gore i dolove na konjima i kolima, preplovili rijeke i pritoke čamcima ili splavima, pregazili bujice i potoke bosim nogama. «Nemojte se začuditi kad ugledate veliku plavu površinu», upozorili su ih oni koje su presretali na putu. Začudili su se. Većina ih prije nije vidjela more. Zadržala ih je njegova boja, valovi, vjetrovi. Suočili su se s tajnom beskraj i dubine, koju su jedva naslućivali.

Takvi su mogli biti prvi susreti s Jadranom.

Uz obalu su zatekli stanovnike vične gradnji i pismu, s većim iskustvom u ratarstvu i ribanju, sklonije moru i plovidbi. Od njih su učili zanate, preuzimali alatke, usvajali nazive jednih i drugih: karkar i sidro su grčkoga korijena, jarbol i ankora latinskoga. Korablju su Slaveni posudili od helenskih pomoraca prije nego što su napustili stara ognjišta, izbe i

gumna. Rabili su kotvu od drva ili kamena i jedro od lana ili kudjelje prije i poslije seobe. Privikli rijekama uz koje su prebivali u svojoj postojbini i predodžbama koje su iz njih stekli, otok su vidjeli kao dio kopna pored kojeg voda *otječe*, a ostrvo kao zemlju oko koje (o)struji. Arhipelazi koje su ugledali nosili su drevne nazive kao i razna mjesta unaokolo - prilagodili su imena svojim narječjima ili ih preimenovali. Zaposjedali su polje, prodirali na razne načine u grad. Bili su kadri otimati i rušiti. Zidali su trošne kuće i podizali skromne crkve, od kamena i na kamenu.

Takva su mogla biti naša prva stoljeća na Jadranu.

Plemena su se pretapala u narode, miješajući se s ostalim plemenima i narodima. Došljaci su pokoravali slabije, branili se od jačih. Potiskivali su starosjedioce ili se pak, zajedno s njima, odupirali novim osvajačima. Učili su druge jezike i drugima nametali svoj. Prilazili su obali i udaljavali se od nje, gledali more i okretali mu leđa. Nomadi su postajali ratarima, ratari vinogradarima, jedni i drugi ribarima. Bili su češće obični veslači nego pravi mornari, više na stranim nego na vlastitim lađama.

Pogani su prihvaćali novu vjeru i zadržavali stare običaje. Primali su tuđe navike i čuvali svoje. Hrvati su osnovali državu nadomak primorja, ali u gradovima na moru dugo nisu zadobili prvenstvo. Gradsko je stanovništvo imalo više iskustva, dičilo se većom baštinom. Na Mediteranu i u njegovu zaleđu, obilježenim poviješću, skupo se plaćao ulazak u samu povijest.

Takva je mogla biti sudbina starih Slavena na Jadranu. ☒

*Odlomak iz rukopisa knjige
Jadranski portulan

razgovor

kim normalnim, svakodnevnim stvarima, Daša ti vraća tu neku ljudskost i ti kažeš "e bre, čekaj malo, ja deset godina nisam razmišljao o tome šta znači ostariti".

Dejan Ilić, urednik časopisa *Reč*, kao i izdanja *Samizdat B92*

Drugi nije neprijatelj

Mislim da izdavačke kuće u Srbiji u ovom trenutku imaju realnu šansu da posluju ekonomski

Agata Juniku

Dejan Ilić posjetio je početkom ovog tjedna Zagreb i Rijeku, u povodu promocije najnovije knjige Daše Drndić *Doppelgänger*, izdane u ediciji beogradske *Reči*

Kako je došlo do suradnje između Reči i Daše Drndić?

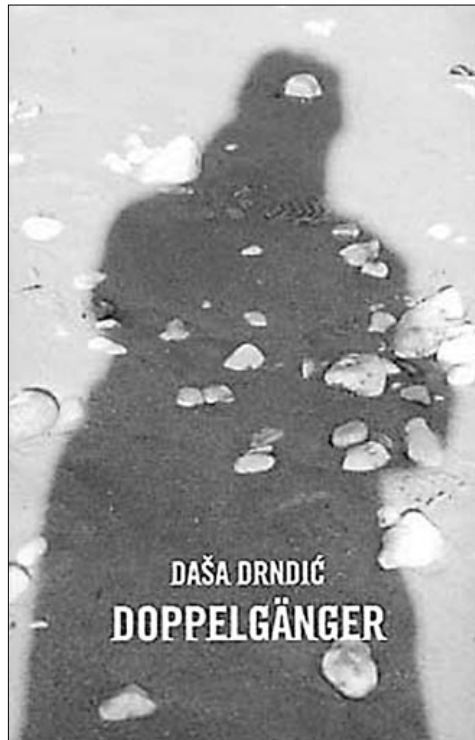
– Pre nekoliko meseci bila je razmena između *Zareza* i *Reči*. Urednici *Zareza* su, između ostalih, izabrali Dašinu priču koja mi se vrlo dopala. Kad ti se nešto dopadne, a imaš mogućnost da objavljuješ, onda naravno ideš za tim. Tražiš, razgovaraš s autorom, pitaš kako stoje stvari. Ako autorka želi da sarađuje s tobom, i ako je drugi deo knjige dobar kao i ono što si već pročitao, onda je to to. Ja se iskreno nadam da će iz pomenute saradnje izaći još bar jedna ili dve knjige. Bilo je tu još nekoliko tekstova koji su mi se dopali, a bilo je tekstova na koje su dobro reagovali naši čitaoci. Neki ljudi su u međuvremenu postali i stalni saradnici *Reči*.

Rekao si na promociji da je Dašina knjiga posebna u odnosu na kontekst suvremene srpske književne produkcije. Po čemu?

– Čini mi se da je ovo što je Daša napisala sasvim drugačije od onoga što sam imao prilike da čitam u srpskoj, a čini mi se i hrvatskoj, savremenoj književnosti. Pritom, kada kažem "savremena" književnost – što je možda nekorektno s moje strane – mislim na mlade autore jer njih samo i čitam. Starije ni ranije nisam čitao jer nisam imao ništa zajedničko s njima. A imam pravo na to s obzirom da se više ne bavim književnom kritikom.

Normalni ljudi

Dašina knjiga razlikuje se po tonu i po načinu pripovedanja, i po izabranim temama. Hoću da kažem, mi smo poslednjih deset, petnaest godina potpuno prestali da razmišljamo i da razgovaramo o najelementarnijim stvarima kao što su roditeljstvo, starost, sazrevanje... Naš život su pojeli strašni događaji. Ko god je hteo nešto da kaže, imao je obavezu da kaže nešto o tim događajima, ne shvatajući da se time zapravo odriče onog što je njegovo, što je ljudsko, što je normalno da nas zanima i o čemu je normalno da pišemo. Svakodnevni život je pun nekih nerazrešivih stvari. Dašina knjiga je upravo o tim stvarima. To je vrlo bitno jer ne samo što su nam ti strašni događaji devedesetih oduzeli pravo da govorimo o sebi kao običnim, normalnim ljudima, već su nas oni poništili kao ljude. Ta stvarnost je dozvoljavala da samo zbog toga što se minimalno razlikujemo imamo pravo da ubijemo i mučimo jedni druge... to je prosto neverovatno. Znam mnogo ljudi koji su bili duboko protiv toga i pisali o tome, ali je problem što su oni polazili od te zadate realnosti. A ona je zapravo do svega toga i dovela. Kad se krećeš u okvirima te zadate realnosti, ti zapravo i ne možeš da dođeš do drugog zaključka nego da je to što se dogodilo normalno. Nije problem što se u Srbiji pojavio političar koji je hteo da upotrebi silu da bi rešio nekakve probleme. I nije problem što se u Hrvatskoj pojavio političar koji je na to odgovorio silom. Problem je što su ljudi, koji nisu ta dva političara, uspeali da stvore atmosferu u kojoj je to što su oni govorili bilo normalno. Baš zato što priča o tim ne-

Razbijen realistički okvir

Razmišljao sam o tome šta znači biti ubijen i ubiti, ali nisam razmišljao šta znači voditi ljubav u trenutku kad ti otkazu polne funkcije a želja postoji. A to jesu stvari o kojima ljudi imaju potrebu da razgovaraju, da čitaju. Daša je uspeła da dođe do elementarne ljudskosti tako što je razbila taj realistički okvir koji je određivao naše živote i naše književnosti. Razgradila ga je tako što je u narativnoj prozi upotrebila sistem građenja celine koji je svojstven poeziji. Redala slike, a nije povezivala uzročno-posledično događaje o kojima priča. Ponavljala je rečenice, ili ih počinjala istom reči, ili u nekoliko pasosa koristila istu strukturu, iste reči... to su pesnička sredstva kojima se stvara ritam, a taj ritam je nešto što daje jedinstvo pesničkom delu. Taj pesnički postupak je Daši bio potreban da bi od te realnosti koja je zapravo neprihvatljiva mogla da dođe do nečega što jeste prihvatljivo, a to je ta neka elementarna ljudskost.

Čini mi se da te taj "okvir realnosti" gotovo doslovno steže...

– Mene strašno muči to zlo koje se dogodilo. Ja imam problem s tim, ne mogu baš jednostavno da živim sa svešću o tome šta se dogodilo. Ja znam kako i zašto političari manipulišu ljudima, ali to nije moj problem. Moj problem je kako se stvorio kontekst unutar kojeg su ti političari postali vođe i neprikosnoveni autoriteti po pitanju nacionalnih ciljeva, interesa i svega ostalog. Kako se dogodilo da je postalo normalno ubiti bez ikakvih problema. Svako ko kaže "kriva je politika" zavarava se i pokušava da skine sa sebe deo odgovornosti. Ne. Mi smo svi učestvovali u tome. Ili tako što nismo hteli o tome da pričamo, ili tako što smo mislili da možemo da pobegnemo u neke svoje male svetove, ili tako što smo tome doprinosili. Pitanje je kad ćemo da počnemo da pričamo drugu priču. Kad ćemo početi da pričamo o tome da me uopšte ne zanima gde je granica Srbije, nego me zanima gde ljudi žive dobro. I zanima me da se ponašam tako da ničiji život ne ugrozim.

Problem krivnje i odgovornosti

Na toj ideji temelji se, prepostavljam, i vaša uređivačka politika?

– Da. Mi objavljujemo isključivo tekstove o raspadu Jugoslavije, ratovima na prostoru bivše Jugoslavije i problemima krivice i odgovornosti. Ili najopštije rečeno, bavimo se problemom zla unutar jednog društva. Tekstove ili naručujemo, ili prevodimo,

ili nam ih autori sami nude. U ediciji *Reči*, u kojoj se pojavila i knjiga Daše Drndić, objavljena je na primer knjiga Nenada Dimitrijevića *Slučaj Jugoslavija*, posvećena pitanju kako deliti srpsku krivicu za ono što se dogodilo tokom 90-ih godina. U ovoj vrlo hrabroj, otvorenoj i emotivnoj knjizi on brani tezu da Srbi kao zajednica – znači građani koji se izjašnjavaju kao Srbi i koji su živeli u Srbiji – snose kolektivnu odgovornost. Objavili smo i knjigu Dušana Pavlovića koji se bavi političkim mehanizmima koji su omogućavali da se vodi takva politika na državnom vrhu Srbije. Objavili smo i knjige mladih autora – Mihajla Spasojevića, Saše Ilića, Vuleta Žurića, Nenada Jovanovića – koji opet svi tematizuju te događaje. To su realistički pripovedni postupci i oni se kreću unutar tih okvira, ali ipak na jedan drugačiji način. I bez nekog jasnog stavljanja na jednu ili drugu stranu, ili zalaganja za jedno a protiv nečeg drugog.

Otvoreni koncept

U časopisu *Reč* također objavljujemo gomilu tekstova koji imaju veze s tim, a postoji i ta edicija *Samizdat* koja je praktično cela posvećena pitanju krivice i odgovornosti. Tu je objavljen čitav niz prevoda – recimo kako su se Južnoafrička Republika, Argentina, zemlje Istočne Evrope, suočavale sa zlom koje se nagomilavalo u njihovim društvima i kako su probali da reše problem tog zla. Mi pokušavamo da stvorimo nekakav okvir unutar kojeg će onda moći da se vidi ko je za zlo odgovoran, i šta ćemo da radimo kad to saznamo. Naš koncept je otvoren pa smo tako unutar njega objavili i knjigu Judith Butler koja govori o seksualnim manjinama. To je nešto što je nama bilo potpuno van vidokruga ovih deset godina. Odnos prema homoseksualcima pokazuje stepen zatvorenosti jedne sredine. Nekoliko ekscesa koji su se dogodili u poslednje vreme u Srbiji donose na videlo da je naše društvo potpuno netrpeljivo prema onima koji su drugačiji od većine. To nam govori da u Srbiji, a pretpostavljam da je slično i u Hrvatskoj, potencijalno postoji vrlo povoljno tle za novo nasilje. Kako ćemo da se borimo protiv toga? Tako što ćemo da radimo na podizanju svesti o tome da neko ko je drugačiji nije nužno neprijatelj.

Prošlo je godinu i pol od promjene vlasti u Jugoslaviji. Je li se promijenio odnos države prema vama i u kojoj mjeri si uopće zadovoljan novom kulturnom politikom?

– Mislim da je mnogo bolje nego što je bilo. Utoliko što nemaš više tu vrstu pritiska koji si imao ranije. Čak ni ranije mi nismo bili izloženi nekim zaista po život opasnim represivnim merama – utoliko je naša odgovornost veća, ali sad stvarno ne postoji mogućnost da te neko baš tako jednostavno nazove izdajnikom zato što smatraš da su i Srbi odgovorni, ili najviše odgovorni, za ono što se dogodilo. To je jedna od ideja koja sad slobodno cirkuliše. Neko hoće o tome da priča, neko neće, ali ti imaš prosto mogućnost da tu ideju postaviš i da o tome razgovaraš. Dakle, otvorio se prostor i on je dostupan koliko si spreman da radiš. Ako hoćeš da radiš, sve možeš da radiš. Imamo jako dobar odnos s Ministarstvom kulture. Nikad prije nisam imao osećaj da imamo podršku neke zvanične institucije, a sad znam da postoje ljudi u tom ministarstvu koji misle da je to što mi radimo dobro. To ipak znači nešto, iako bih ja to isto radio u svakom slučaju. Raduje te kad se neki tvoji politički ciljevi poklope sa zvaničnim ciljem pa misliš "e pa dobro, sad ćemo neko vreme zajedno". Novaca nema, ali može ga se naći. Mislim da izdavačke kuće u Srbiji u ovom trenutku imaju realnu šansu da posluju ekonomski. Mi sada recimo uspevamo da prodajemo knjige za koje su nam govorili da ih objavljujemo samo zato što smo nekakvi plaćenici i izdajnici. Događa nam se da ono što ljudi misle da je najnekomercijalnije, i što misle da radimo iz čisto ideoloških razloga, ima neku komercijalnu opravdanost. Na primer *Pitanje krivice* Karla Jaspersa. A to pokazuje da ima ljudi koji misle kao mi. ■

RAZGOVOR**Salman Rushdie**

Katastrofa neprestano vreba

Poraz nad talibanima dobroćinstvo je za ostatak svijeta jer je time oduzeta moć Bin Ladenovoj grupi

Thomas Hüetlin

U vašem upravo objavljenom romanu Bijes opisali ste New York kao novi Rim. Zbog čega New York smatrate glavnim gradom svijeta?

– U određenim povijesnim razdobljima neki gradovi postaju centrima značajnih energija. Nekad je to vrijedilo za Pariz i London, a sada, za moju generaciju, to se mjesto zove New York. Devdesetih godina prošloga stoljeća procvat ovoga grada bio je na vrhuncu, ali je njegove stanovničke istodobno obuzeo osjećaj da se to ne može nastaviti u nedogled. Na svim stranama skupljale su se male sjene, koje su postajale sve veće.

Na koje sjene mislite?

– Primjerice, pucanje Internet-blasea i prvi znakovi recesije postupno su ovu atmosferu avanturističkog igrališta doveli u opasnost. Osjećaj da se sve može imati, ako se samo poželi. Stoga sam znao da moram brzo djelovati. Pritom sam imao na umu roman F. Scotta Fitzgeralda *Veliki Gatsby*. Kad je Fitzgerald objavio svoj roman, oštro je kritiziran kao pretjerano površan i brbljav. Danas se, pak, službeno ubraja među najbolje romane koji su ikada objavljeni u Americi.

Fitzgerald je u Gatsbyju portretirao dvadesete godine; osjećaj da jazz-stoljeće živi. Koje ste imali razdoblje koje opisujete u Bijesu?

– Istinsko zlatno doba New Yorka. Znam, ljudi su tako označavali razdoblje u kojemu su izgrađeni neboderi. No, ja vjerujem da su to zaista bile devedesete godine. Grad je pucao od samouvjerenosti, snage i novca. Stoga sam – kao kod *Velikog Gatsbija* – htio napraviti dvije stvari. U prvome redu to razdoblje trebaju prepoznati ljudi koji su ga doživjeli. U drugome redu će oni koji će pogledati unatrag na svijet moći reći: "Aha, dakle tako je to bilo". Ono što, doduše, nisam znao jest da će se to zlatno doba jednim udarcem završiti u mjesecu objavljivanja knjige.

Vidovit pisac

Knjiga je u SAD-u objavljena u rujnu prošle godine. Iako niste predviđjeli napad, u vašem romanu ipak ima naznaka rastućeg nemira prije nego su zaprijetili oni koji ne sudjeluju u američkom blagostanju. Na jednome mjestu ste napisali: "Amerika vrijeda ostatak planeta. A ta uvreda ostatak svijeta čini još pobolje. Ljudi u Indiji, Kini i Africi ubili bi za robu koja se u New Yorku jednostavno nudi na ulici".

– Velik dio priče o Americi je licemjerman i kritika je uglavnom ništa drugo nego zavist. Unatoč tomu, 11. rujna me potpuno iznenadio. Kad je moja knjiga kratko nakon toga objavljena u Francuskoj, ljudi su sa mnom postu-

štiti svoje građane, korak po korak ograničava njihova osnovna prava?

– Velika se zadaća sastoji u stvaranju sigurnosne mreže koja neće zagušiti one vrijednosti koje treba zaštititi. Ako se složimo s

njima oduzeta moć Bin Ladenovoj grupi, koja je kao teroristička organizacija uspjela voditi jednu cijelu državu. Al Qaida nije samo iz godine u godinu velikim iznosima podmićivala afganistansku vladu, točnije, imala je pod kon-

nam otkriti mnogo o njemu. Mi živimo u malenom svijetu. Ovo je najveća potraga u povijesti čovječanstva. Najmoćnija zemlja na svijetu jednoga čovjeka proganja svim sredstvima koja ima na raspolaganju.

Smatrate li da vrpca na kojoj Bin Laden priznaje da je sudjelovao u napadima 11. rujna nije krivotvorena?

– Sve izgleda vrlo autentično, vrlo u skladu s Bin Ladenovim karakterom i kao razgovor vrlo je uvjerljiva. Da je krivotvorena, na djelu bi morali biti briljantni pisci, a siguran sam da upravo takvi nužno ne rade u Pentagonu. Na svijetu nema mnogo ljudi koji takvu konverzaciju mogu tako uvjerljivo izmisliti. Poznam one koji bi to bili u stanju.

Hollywoodski pisci

Pentagon je neposredno nakon 11. rujna okupio skupinu kreativaca iz Hollywooda – u brainstormingu su morali smisliti terorističke scenarije, koje bi SAD mogao uključiti u svoje obrambene planove. Možda se u toj skupini našao neki talent za pisanje?

– Nema ni četiri osobe u Hollywoodu koje dovoljno poznaju arapski svijet da bi bili u stanju napisati takve dijaloge. Kad bi tako i bilo, tim bi piscima na putu stajala vlastita taština. Pretpostavimo li da je tekst napisao scenarist Joe Eszterhas, jedan od najbolje plaćenih ljudi u toj branši, on bi to svakome glasno i jasno ispričao.

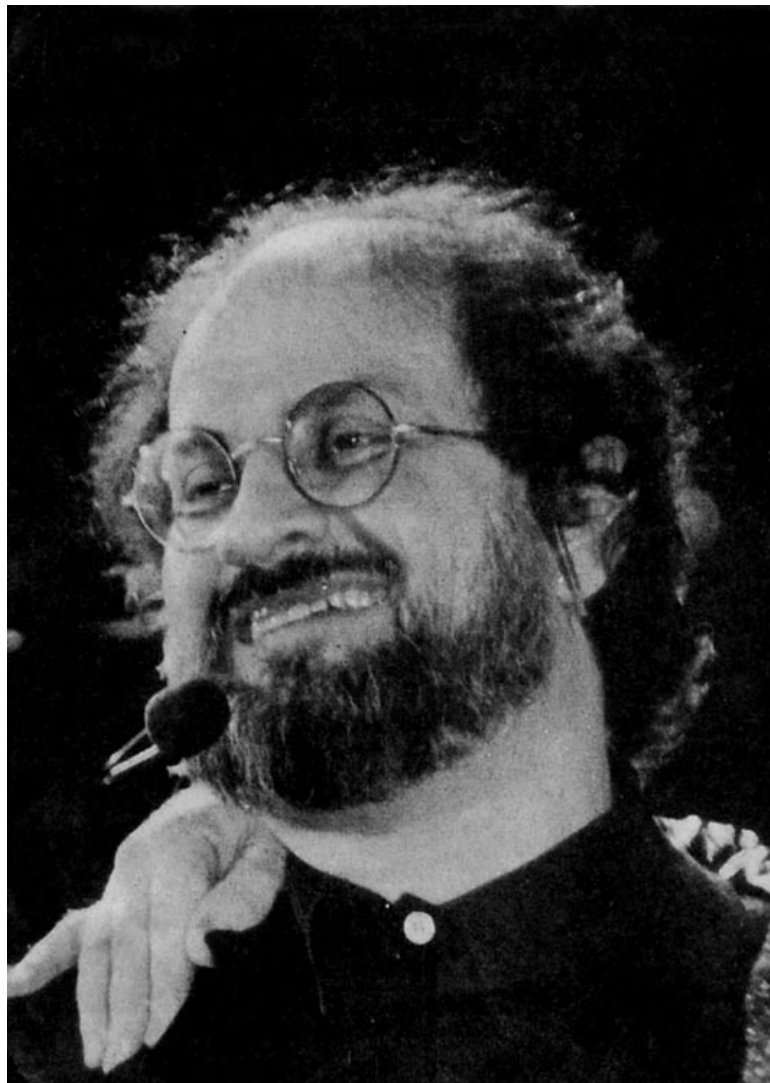
Velik dio muslimanskoga svijeta ne prihvaća modernu. Žrtveno janje za taj centralni problem uvijek je Amerika.

– Tijekom hladnoga rata Amerikanci su u njihovoj vanjskoj politici napravili mnogo pogrešaka koje su proizvele znatnu štetu. Primjerice, kad su u Iranu pomogli da padne demokratska vlada, postavili šaha i njegovu tiraniju, koja je, naposljetku, dovela do Homeinija. Na primjer, kad su nedavno podržavali ekstremiste u Alžiru. Unatoč tomu, mnoge muslimanske zemlje većim su dijelom same krive za svoju propast. Razvile su vrstu paranoidne retorike čije načelo glasi: "To nije naša krivnja, Amerikanci su nam zakuhali kašu". Takvo stajalište prije svega pokazuje da se te države ponašaju poput maloljetne djece. Na taj način su predali odgovornost za samostalnost za kojom navodno teže. Dug je popis država koje su se same uništile. Uzmimo, na primjer, Iran: nekoć je bio zemlja koja je napredovala, a danas se pretvorio u ekonomski gotovo beznađan slučaj. Uzmimo Pakistan: zemlja koja samo što se nije uništila zbog puča i korupcije. Uzmimo groznu kraljevsku obitelj u Saudijskoj Arabiji koja gazi ljudska prava. Propast arapskoga svijeta u posljednjih je 40 godina više no depimirajući proces.

Irak

Vi ste ukazali na to da reformski pokreti u islamskome svijetu sporo napreduju.

– Osnovni je problem da su politika i kultura definirane vjeron i da nikad nije napravljena podjela Crkve i države. Postoji duboki strah od slobode, a žrtve tog straha od moderne prvenstveno su žene. Jedna od mojih triju sestara radila je kao odvjetnica u Pakistanu i u međuvreme-

pali kao da sam vidovit. To je bilo vrlo neobično. Pisac je vjerojatno u položaju da opiše ono što se nalazi u zraku, što bi se moglo dogoditi. No, ni u kom slučaju ne može predvidjeti što će se točno dogoditi.

Na naslovnici vašega romana može se vidjeti Empire State Building iznad kojega lebdi tamni oblak. Niste li naknadno postali praznovjerni?

– Fotografiju je šest mjeseci prije objavljivanja odabrala jedna engleska umjetnička direktorica. To je, naravno, učinila zato što katastrofa neprestano vreba, uza sav sjaj i polet u New Yorku devdesetih, koji opisuje knjiga. Kraj je blizu. No, da će se to dogoditi u obliku terorističkoga napada iznenadilo me kao i svakog drugog.

Velik dio devdesetih godina morali ste se skrivati u Engleskoj jer vas je Homeini osudio na smrt. Iran je 1998. godine objavio da se osuda ukida. Unatoč tomu, još ima ekstremista koji se toga drže. Strahujete li sada, ovdje u New Yorku, od ljudi koji vas žele ubiti?

– Ne.

Sudbinu dijelite s Amerikom, kojoj je Al Qaida prije četiri godine objavila rat i čiji se atentati odvijaju uz odobrenje radikalnih muslimana. Držite li da su mogućći daljnji napadi?

– To je vrlo vjerojatno. 11. rujna nije bio pojedinačni slučaj, on je pokazao da mali broj motiviranih ljudi može prouzročiti katastrofu velikih razmjera.

Kao što ste i sami iskusili, rezultat maksimalne sigurnosti je nesloboda. Primjećujete li kako američka država, pod izlikom da

time da je ono što branimo slobodno društvo, onda moramo paziti da se ne pretvorimo u društvo bez slobode. Već se i stoga brinem zbog tajnovitog pretvaranja s kojim američka vlada od 11. rujna prilazi toj temi. Stvari se sve više zataškavaju, često se više ne zna što se točno događa i zašto. Ljudi se zatvaraju iz misterioznih razloga, uhićuju se na neodređeno vrijeme, a zatim se ponovno puštaju bez da im se itko ispričao.

Bin Laden i Al Qaida

Jeste li na temelju ovakva razvoja u Americi iznova počeli cijeliti političku kulturu Engleske?

– Politička kultura Engleske uvijek je bila pod utjecajem tajnovitoga prenamaganja. Britanska vlada ljudima ništa ne kaže dok ne mora, za razliku od američke politike u kojoj ružne stvari uvijek isplivaju na površinu. Zbog toga sam do dana današnjeg uvjeren da je Lee Harvey Oswald doista bio ubojica Johna F. Kennedyja. Odavno bi izašlo na vidjelo da je ubojstvo bilo velika urota. Amerikanci ne mogu zadugo držati jezik za zubima. To mi se sviđa. Za mene je to značajan element demokracije.

U Europi se žestoko kritizirala strogost američkoga vođenja rata u Afganistanu...

– Ja sam bio za antiteroristički rat, tako je moralo biti – do današnjega dana ostao sam uvjeren u to. Moje mišljenje dijeli većina Afganistanaca koji su se radovali onoga dana kad je slomljena talibanska strahovlada. Osim toga, poraz nad talibanima dobroćinstvo je za ostatak svijeta jer je s

trolom cijeli Afganistan. Još se danas može vidjeti koliko je duboko podrla u zemlju. Posvuda su postavljene utvrde, a radovi na čišćenju još će potrajati neko vrijeme. Da ovoga rata nema, u međuvremenu bi došlo do mnogih drugih atentata na Zapad. Kad netko dođe i uništi središnje zgrade u srcu zemlje te pritom ubije tisuće ljudi – što da napravimo s takvima? Da se ispričamo: "Sorry, bili smo zločesti i obećavamo da ćemo odsada biti bolji?"

Tako to otprilike zamišljaju neki intelektualci-ljevičari u Europi.

– Besmislica. Ovaj se rat morao voditi i dobro je vođen. Sve opomene kojima su kritičari htjeli zaustaviti američku vladu pokazale su se krivima. Kritičari su rekli: Amerikanci će doživjeti katastrofu kao i Sovjetski Savez. Pogrešno. Sjeverna alijansa protiv talibana nema nikakve šanse. Pogrešno. Kad sjeverna alijansa umaršira u Kabul, grad će se pretvoriti u klaonicu. Pogrešno.

Rat u Afganistanu morao se voditi i dobro je vođen. Sve opomene kojima su kritičari htjeli zaustaviti američku vladu pokazale su se krivima

Kad sjeverna alijansa pobijedi, u Afganistanu će si prisvojiti vlast koju neće htjeti dijeliti. Pogrešno. Utvrde na sjeveru zemlje i Kandaharu tako su dobro osigurane da ih nije moguće osvojiti. Pogrešno. Doći će do gerilskoga rata koji će trajati mnogo, mnogo godina. Pa, ne zaista.

U jednome su kritičari bili u pravu. SAD-u nije uspjelo ubiti Bin Ladenu.

– Možda će to potrajati još pet godina, ali uloviti će ga. Njega kao i Mullaha Omara.

S kojom fotografijom? Navodno je Bin Ladenovo lice već odavno promijenjeno kirurškim zahvatom.

– To je sad već posao za detektive, no Amerikanci će riješiti slučaj. Bin Laden u jednome pogledu podsjeća na Richarda Nixona: opsjednuto voli kad ga snimaju. Zbog te ovisnosti Nixon je izgubio službu, a Bin Ladenu će ona biti sudbonosna. Bin Laden se voli pokazivati na ekranu, voli snimati video snimke. A sada već dugo nismo vidjeli nijednu snimku. Što znači da on veoma pati. Ubrzo će ponovno poslati svoju snimku, a ona će

nu je odustala od svojega zvanja jer ju pred sudom nisu shvaćali ozbiljno i zato što su njezine stranke nakon procesa odbijale plaćanje uz moto: "Ta ona je samo žena, nikad se neće uspjeti izboriti da nas prisili namiriti naše račune".

Što kažu o sudbini Iraka vaši kontakti u Washingtonu? Nalazi li se zemlja pred američkom intervencijom?

– Amerikanci žele ući u zemlju. No, središnji problem je: što će biti nakon pada Saddama Husseina? Koja vlast ondje može zastupati interese ljudi? Nitko ne želi marionetski režim koji Amerikance prisiljava da se sljedećih 50 godina zadrže u Iraku. Kad bi mi netko pokazao jednu legitimnu vlast koju nosi većina iračkoga naroda, rekao bih: maknite Saddama. Ni ja ne podnosim Saddama Husseina. Kad je on u pitanju nisam miroljubiv tip.

Grad imigranata

Što vas je prije dvije godine ponukalo da napustite Englesku i da se nastanite u New Yorku?

– Bilo je krajnje vrijeme da se doselim ovamo. Zapravo sam krajem osamdesetih godina ovdje htio potražiti stan, ali iz poznatih razloga morao sam odustati od toga. New York i ja imali smo otvoreni dogovor. Instinkt mi je govorio: "Otputuj onamo – ima posla za tebe." Uvijek sam bio oduševljen karakterom grada koji svakome došljaku nudi novi početak. Obećanje Amerike da se pojedinac može nanovo pronaći ovdje još funkcionira. Možete doći sa Srednjeg Zapada, obući bijelo odijelo i poput kicoša marširati ulicama grada i nitko vam neće zamjeriti. New York je grad imigranata i onih koji su u potrazi za identitetom. Ovdje sam se uvijek osjećao kod kuće.

Ono što je britanski tisak s Vama radio krajem devedesetih godina izgledalo je kao progon. Neprestano Vam se prigovaralo i na kraju se izračunalo da je vaša policijska zaštita engleskog porednog obveznika stajala jedanaest milijuna funti. Jesu li vam takve kampanje olakšale preseljenje u novu domovinu?

Mnoge muslimanske zemlje većim su dijelom same krive za svoju propast. Razvile su vrstu paranoidne retorike čije načelo glasi: "To nije naša krivnja, Amerikanci su nam zakuhali kašu"

– Nije bila riječ o jedanaest milijuna funti, nego mnogo manje. Osim toga, u to vrijeme, kad sam morao živjeti u tajnosti, pla-

ćao sam britanski porez na prihod. Kad se tome pridoda iznos za policijsku zaštitu, pokazalo se da je država sa mnom još profitirala.

Jednom ste rekli kako biste rado napustili naslovnice dnevnih novina i zauzeli mjesto straga u feljtonu. U Engleskoj ste prešli na stranice trača. Kako objašnjavate činjenicu da je tamošnjim novinarima zanimljivo da ste zaposlili osobnog trenera i da sada živite s jednim indijskim fotomodelom?

– Malobrojni ljudi koji se time bave sastaju se u istih šest lokala, rado zajedno piju i oni su se dogovorili da sam ja *arrogant bastard*. Neka. Kad pogledamo svjetski tisak, vidjet ćemo da su osamljeni u tom mišljenju. Britanski tisak nažalost prolazi kroz relativno zloćudnu fazu. Njihova predodžba o novinarstvu sastoji se samo u tome da uzmu nekoga na zub i da se toga drže. Vjerojatno su ti pisci iz zasjede ljuti što nisam ubijen. Ne žele mi priuštiti da sam preživio *fatwu* i da sada vodim bolji život.

Zašto ste po uzoru na Vašu djevojku Padmu, kojoj ste i posvetili knjigu, kreirali jedan od glavnih likova? Niste li na taj način samo izazvali nova šamaranja?

– Padma je na mene ostavila veći dojam nego prijeteći ovih pisaca. Od početka je među nama postojala nevjerojatna privlačnost, moglo bi se reći da je istovremeno grmijelo i sijevalo. Predstavili su nas, razgovarali smo sasvim kratko, nekih 30 sekundi, i odmah smo izmijenili brojeve telefona. Sljedećega jutra sam je nazvao. Ta odlučnost i meni je bila nova. Inače ne činim takvo što.

New York je još uvijek glavna meta daljnjih napada. Namjeravate li ponovno napustiti grad?

– Ostajem. Ovdje se osjećam slobodnim. ☒

* Iz tjednika *Der Spiegel*, 27. ožujka 2002.

S njemačkoga prevela Gioia-Ana Ulrich

KULTURNA POLITIKA

Sveučilište studentima!

Young je nastojao omogućiti pristup znanju i školovanju svim odraslima koji to nisu uspjeli ostvariti kroz redovni školski sustav

Tihomir Žiljak

U siječnju je, u dobi od osamdeset i šest godina, umro lord Young od Dartingtona, politički aktivist i društveni inovator koji je obrazovanje odraslih unaprijedio brojnim novim korisnim metodama rada i ustanovama. *Suočimo se s budućnošću* ili *Mali čovjek, veliki svijet*, naslovi su laburističkih manifesta i pamfleta koje je napisao neposredno nakon rata, izražavaju i njegovo životno usmjerenje: budućnost ne bi smjela biti rezervirana samo za bogate, za velike kompanije i moćne države.

Pionir socijalnog poduzetništva

Lord Young od Dartingtona, pravim imenom Michael Young, nastojao je pronaći mjesto za tzv. maloga čovjeka, dati mu prilike da i on živi dostojanstveno i uspješno te je vjerovao u mogućnost da se naprave bolji i pravedniji životni uvjeti u poslijeratnom razdoblju. To je pokušao unutar političkih stranaka i izvan njih. Pisao je programatske tekstove (za laburističku stranku), osnivao nove stranke (socijaldemokratsku stranku), a kad su one bile preuske ili nisu prihvaćale njegove ideje, pokretao je nove organizacije. Po američkom uzoru osnovao je Udrugu potrošača, ali ju je prilagodio britanskim prilikama, a njezin časopis *Which?* uzdigao do važne nacionalne institucije. Započeo je sa šezdesetak članova, a nakon šest mjeseci okupio ih je 500 tisuća. Njegovi interesi bili su vrlo različiti, ali uvijek socijalno naglašeni i vezani za kvalitetu života građana. Čak ga je i vlastita bolest pokrenula na utemeljenje organizacije za pomoć bolesnicima. Zbog njegovih inicijativa, upornosti i uspješnosti nazvali su ga pioninom socijalnog poduzetništva, pa nije čudno da je jedna od njegovih inicijativa Škola za socijalne poduzetnike. Ona

treba identificirati, pomoći i poticati poduzetničke sposobnosti organizacija i pojedinaca koji rade za zajedničku korist.

Među najvažnijim Youngovim poduh-

Budućnost ne bi smjela biti rezervirana samo za bogate, za velike kompanije i moćne države

vatima bilo je osnivanje Otvorenog sveučilišta (Open University). Trebalo se pomoći te osigurati javnu potporu i financijska sredstva za njegovo utemeljenje. U tom naporu skovao je i novi izraz – meritokracija. Godine 1958. napisao je knjigu *Uspun meritokracije*. U njoj satirički opisuje meritokratsku elitu budućnosti koja će uključivati samo najposposobnije, one koji će dječjom jednostavnošću usvajati i potvrđivati na ispitima nova znanja. U svojoj satiričkoj fantaziji oslikao je meritokratsko društvo izrazitih nejednakosti, s tehnokratskom superklasom na vrhu i mrzovoljnom klasom podčinjenih. Nova britanska elita u budućnosti (riječ je o 2033. godini) neće biti samo nereprezentativna, već će se više interesirati za konsolidaciju vlasti nego za unapređivanje zajedničkog dobra.

Odvajanje elite od birača

Young je u *Uspunu meritokracije* najavio i moderniziranje imena i profila laburističke stranke. Takva će se zamišljena stranka zalagati za ukidanje općeg obrazovanja: sistemom certifikata i svjedodžbi provodit će se obrazovna selekcija koja će biti osnova za radnu, socijalnu i političku selekciju. No, Young nije bio zadovoljan kako je njegova ideja meritokracije shvaćena u Sjedinjenim Američkim Državama te kako ju je aktualna vlast u Velikoj Britaniji doslovno upotrijebila. Umjesto satiričkog upozorenja, postala je model za obranu vladavine najposposobnijih i najškolovanijih. To ga je potaklo da pod kraj života još jednom naglasi da njegova namjera nije bila ponuditi svu vlast najkvalificiranijim članovima društva. Naprotiv, na taj se način vladajuća elita sve više odvaja od svojih birača kojima ostaje samo poslušnost. Jer je onaj na vrhu ondje zasluženo, a onaj tko nije – obilježen je zbog svoje nesposobnosti. Kod onih izvan meritokratske elite javlja se nepovjerenje, pasivnost i apatija jer ih nema tko predstavljati i nemaju se s kim identificirati. Za Tonyja Blaira meritokracija je sinonim za pravedno društvo jednakih mogućnosti. Young je, naprotiv, sumnjao u pravednost i funkcionalnost ovakve primjene liberalnog načela.

Osnivajući Otvoreno sveučilište početkom šezdesetih godina prošlog stoljeća, Young je nastojao omogućiti pristup znanju i školovanju svim odraslima koji to nisu uspjeli ostvariti kroz redovni školski sustav. U to je vrijeme predavao sociologiju na Cambridgeu, nedugo prije doktoriravši kod Harolda Laskija istražujući uvjete stanovanja, glasanje stanovnika londonskog East Enda i odnose političkih stranaka prema njima. Dobro je upoznao socijalne probleme i teškoće u socijalnom napredovanju njegovih stanovnika, a put od teorijskog uvida do promjene socijalnog stanja činio mu se previše dug. Klasična akademska karijera nije odgovarala njegovu nastojanju da se rezultati istraživanja i stručna znanja brzo i efikasno pretoče u praktičnu aktivnost od zajedničkog interesa.

Potpora ljudima druge dobi

Godine 1962. Michael Young predložio je Otvoreno sveučilište za pomoć u izvanrednom pohađanju londonskog sveučilišta. Uočio je da zaposlenici u Cambridgeu šest mjeseci nisu zauzeti radom sa studentima. S druge strane, dio studenata nije mogao redovito dolaziti na nastavu. Predložio je dopisne tečajeve i ljetne seminare za ove studente u vrijeme kad su profesori slobodni. U Cambridgeu nije naišao na

razumijevanje, pa su u početku njegovu ideju otvorenog sveučilišta promicali profesori s drugih sveučilišta.

Svoju energiju Young je usmjerio na zagovaranje sveučilišnih ekstenzija, suvremene metode poučavanja i primjerene uvjete za izvanredne studente. Konačno je Harold Wilson (kasnije lord Wilson, tada lider opozicije) u govoru u Glasgowu 1963. iznio ideju sveučilišta u eteru. Novo sveučilište počelo je raditi šest godina kasnije. Izvorno je to bila zajednica postojećih sveučilišta koja koriste radijsko (kasnije i televizijsko) emitiranje i dopisne konzultacije te omogućuju odraslima učenje kod kuće. Danas 200 tisuća studenata pohađa Otvoreno sveučilište u Velikoj Britaniji.

Tridesetak godina nakon početka rada Otvorenog učilišta Young je zadovoljno zaključio kako je njegov rezultat uspješan iznad očekivanja ne samo u Velikoj Britaniji, već i u pružanju pomoći i inspiriranju sveučilišta u brojnim zemljama. Ocjenjujući važnost Otvorenog sveučilišta za pojedince i društvo u novom tisućljeću, zaključuje: "Najveći korak bio bi potpora ljudima druge dobi da se obrazuju izvan škole, a ponekad da uz učenje i rade. Mislim da će se to dogoditi."

Ostale su Youngove obrazovne inicijative Savjetodavni centar za obrazovanje utemeljen 1960., koji je roditeljima i lokalnim zajednicama davao informacije o obrazovnim pitanjima, Otvoreno umjetničko učilište (1988.) te Otvorena škola (1989.) koja koristi tehnike obrazovanja na daljinu kako bi pomogla učiteljima da se upoznaju s novim programima, a suosnivač je i Sveučilišta za treću životnu dob (1982.)

Lord u vlaku

Lord Young od Dartingtona intelektualac je koji je ozbiljno shvatio svoju građansku odgovornost, a svoje poduzetničke sposobnosti stavio je u službu zajedničke koristi uz veliku socijalnu osjetljivost. Andragozi, političari i znanstvenici mogu se ne slagati s njegovim idejama, ali će poštovati njegovu dosljednost, upornost, praktičnost i neiscrpnu kreativnost. Michaela Younga krasila je i rijetka kvaliteta – osobna skromnost: važne su mu bile njegove ideje i njihovo ostvarivanje, zbog čega je izbjegavao javno predstavljanje i zadržao skroman ured. Titulu lorda prihvatio je na nagovor i to zbog prilike da svoje ideje brani i promiče parlamentu te – zbog prijevoznih povlastica. Naime, redovno putovanje iz Dartingtona u London mogao je podnijeti tek zahvaljujući besplatnom željezničkom prijevozu na što je kao lord imao pravo. ☒

ESEj

jaki razlog da makar i naknadno uradim dio onoga što sam prije tridesetak godina propustio. Presudan je bio jedan slučajni razgovor: negdje, početkom zime, a u povodu

če, jer za njega nema nikakvih valjanih razloga za ono što je Ernest Bloch nazivao "načelom nade". Ovi stereotipi ostavili bi me ravnodušnim da nije rekao kako

vjerujući da današnjim učenicima, u prvom susretu upravo s ovim djelom, moramo ponuditi nešto drugo...

Neću otkriti ništa novo ako kažem da spomenuta knjiga pripada korpusu tzv. "antiratne" književnosti. Krleža piše o ratu, pokazuje ga u mračnoj strani, ali ne optira ni za kakvu antiratnu kampanju, nikoga ne nagovara da dezertira prije no što upozna neke ratne "činjenice", posebice one na istočnom bojištu. Piše o tome s kakvom su se zbiljom ti njegovi soldati susreli po tim Besarabijama, Galicijama, Bukovinama. No ostalo je i dalje problem kako se primaknuti svim tim rovovima koji su ušli u zaborav povijesti?

Sve je roba

Odlučio sam mnogo toga uvažiti; nužno se udaljiti što je moguće više od uobičajeno odabranih primjera. Zbivanja i situacije, ljudske karaktere i sudbine treba motriti u najmanju ruku kao slike, pitoreskne i najčešće bizarne, gotovo kao nekakve samostalne znakove. Iz njih kao da je ishlapila nekadašnja stvarnost, ostala je nekakva nimalo retorika; rat je posao, a u svakom poslu sve se troši: od bakandži, oruđa, oružja, streljiva, velikih nacionalnih ideja vodilja, pa sve do rasapa ljudskih emocija koje je najteže nadoknaditi, jer se vojne intendanture oko takvih stvari ne staraju.

Umjesto bodlerovske šume simbola u slučaju Krleže i u povodu *Hrvatskog boga Marsa* valja ovu šumu simbola zamijeniti šumom znakova. Znak do znaka i eto pred čitateljevim očima jedan iščezli ali i nadalje stvaran svijet! U tom svijetu, ako nismo u nj na neki način uključeni, sve spomenuto samo su funkcije "metafizike znaka". "Znak se nadaže s istom očevidnošću vrijednosti značenja kao i roba u 'prirodnoj' očevidnosti svoje vrijednosti. To su 'najjednostavnije' i najtajanstvenije stvari... Kao što smo vidjeli u ranijem propitivanju, apstrakcija sustava razmjenske vrijednosti održava se jedino kao učinak

Visoka tradicija domovinskih Jambreka

Možemo li Krležina *Hrvatskoga boga Marsa* čitati i kao vjerodostojno svjedočanstvo našeg doba?

Branimir Donat

Prvi dio ovog teksta je veći dio eseja o knjizi *Hrvatski bog Mars* što ga je od mene naručio 1970. godine Vlatko Pavletić za ediciju *Ključ za književno djelo* koju je uređivao za Školsku knjigu. Tekst sam uskoro završio: imao je nešto više od pedeset kartica od kojih je polovica bila namijenjena "školskim potrebama", dakle jednoj pojednostavljenoj hermeneutici koju namjerno nisam opteretio nikakvim metodološkim besmislicama. Zbog poznatih događaja krajem 1971. i početkom 1972. godine, hapšenja u Matiji hrvatskoj, radikalnih promjena u Školskoj knjizi (spomenuta je biblioteka prestala izlaziti), knjiga nije nikada izašla, a veći dio rukopisa se zagubio i tako je moj skromni pokušaj da se Krležu pokuša čitati u hrvatskim školama na neki drugi način, ostao uzaludan.

Đačko jamranje o Krleži

Ne mogu ocijeniti *što bi bilo da je bilo*, ali nisam jedanput u godinama koje su slijedile čuo iz đačkih ustiju "jamranje" kako imaju teškoće s Krležom. Padale su i teške riječi koje je najbolje ne ponavljati... Problemi koji su ih ometali u čitanju, a potom u razumijevanju, bili su i različiti, ali središnji je uvijek bio povezan s nepoznavanjem konteksta u kojem je Krleža stvarao i kao posljedica, opći dojam da se sve to odabrano za lektiru, njih zapravo ne tiče.

Bio sam uvjeren kako ono što se odabire kao reprezentativno u Krležinu djelu nije uvijek ne samo najbolje, nego je još češće neprimjereno uzrastu učenika, njihovim interesima, a bome i trendu epohe. Tražeći takva uporišta danas sam apsolutno svjestan da u upoznavanju Krležina djela valja krenuti putem koji pedagoški i nije najreprezentativniji, ali je zato estetsko-komunikacijski najpodesniji. Čemu ne iskoristiti npr. činjenicu da vlada opća erotizacija života, od nje nije nevina ni škola, a još manje učenici, pa sam pomislio kako bi možda bilo korisno početi ovim putem, a potom kada se mladi čitatelji nađu suočeni s tim slojem Krležina djela, malo skrene i u atar psihoanalize, koja je đacima barem po čuvenju poznata.

Povjerovao sam da bi bilo korisno u tom "ključu" interpretirati primjerice *Ljubav Marcela Faber-Fabrizzyja za gospođicu Lauru Warronigovu*, neke scene iz *Zastava*, kompleks "kopilanstva" iz *Povratka Filipa Latinovicza*. Drugi put bi vodio smjerom društvene i političke aktualizacije s angažiranim osvrtom na sve relativnosti koje su s time povezane. Za početak bih svakako odabrao čuveni tekst *Mister Vu-San-Pej zanima se za srpsko-hrvatsko pitanje*, iz sjajne knjige *Izlet u Rusiju*. Jasno, ni pjesme se u strogom izboru ne bi smjele mimoći, a pogotovo *Balade Petrice Kerempuha*, te svakako i neku od "pjesničkih" drama i to tako da ih prikažemo u europskom kontekstu.

Slučajni razgovor

Nisam bio siguran što uraditi s krnjim tekstom (nestalo je nekih dvadesetak kartica). Prije nego sam konačno odlučio, slučajno sam pronašao nešto od izgubljenog, uza sve to nametnuo mi se još jedan vrlo

skorog otvaranja Krležinog doma na Gvozdu. Jedan mi je srednjoškolski profesor (nije bio podrijetlom iz urbane sredine), uporno tvrdio da se Krleža nikoga "ne tiče", da ne zna hrvatski jezik, a kao tenor svih prigovora odnosio se na njegovo upitno *hrvatstvo*. Pritom nije krio svoj prezir prema kajkavštini i pokazivao je da je u duši duboko nesretan što je "posao" oko naše štokavice uradio jedan Vuk Karadžić. To je mogao i morao biti netko drugi, konačno je promrsio kroz zube.

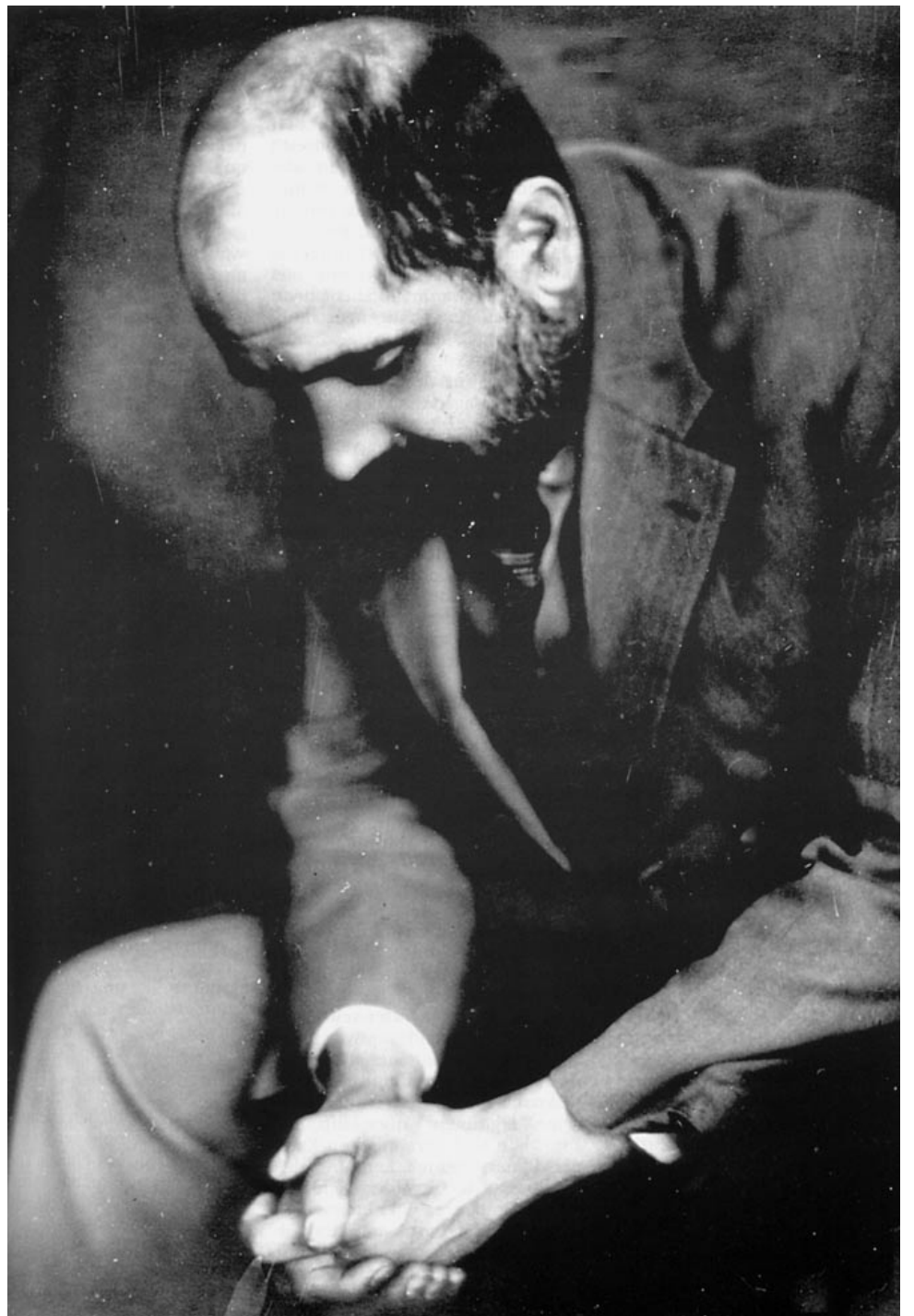
Podsjetio sam ga da su najvažniji dio posla uradili Karadžićevi hrvatski adepti, razni Maretići (i ina čeljad) koji je, kao što je to sjajno pokazao Antun Šoljan, *Odiseju* preveo na hrvatski služeći se isključivo rječnikom koji se u vezi s plovidbom, ribolovom i inim maritimnim posebnostima *a priori* koristio vokabularom s rijeka i ostalih slatkih voda. I dalje je bio kategoričan – Krleži nema mjesta na hrvatskom Olimpu, a i ova tuškanačka uzvisina mu se pričinjala previsokom! Kad sam, s vrlo uvjerljivim primjerima pokazivao da Maretić nije bio kremen-Hrvat, da je naginjao mađžaronstvu, pa potom unitarizmu, da je osim toga napustio i "crnu školu", što će reći da je napolita bio i svrzymantija, a da je kao rođeni Slavonac svjesno zanemario jezičnu tradiciju Katančića i drugih slavonskih štokavaca, sve mu se to činilo nebitnim. Na kraju je trijumfalno priznao da je diplomirao, a da zapravo nije ništa od Krleže pročitao i da je kako vidim, eto, uspješan profesor hrvatskog jezika i književnosti.

Rezervat nepotrebnih vrijednosti

Samo nekoliko dana kasnije, netom završeni srednjoškolac priznaje mi u slučajnom razgovoru kako se strašno muči s Krležom. Kaže, uporno ga čita jer vjeruje mnogima koji tvrde da je značajan pisac, ali to mu ne pomaže. Ponešto razumije, ali mnogo više pročitana mu nije osobito jasno i ostavlja ga ravnodušnim. Krležin svijet čini se nestvarnim, priznaje na kraju. Riječ po riječ i došli smo do problema virtualnosti u koju mladi naraštaj ima mnogo veće povjerenje i sposobnost uživanja od onoga kojemu, ako nas još ima dovoljno živih, i ja eto pripadam.

Rat svjetova, *Odiseja u svemiru*, itd. ovom mladiću koji je prije nekoliko mjeseci maturirao uopće nisu virtualni, oni su po mnogo čemu za njegovu generaciju stvarni, a ako su možda i nestvarni onda su to, za njih, na vrlo privlačan način. To što su izdvojeni iz stvarnog ljudskog svijeta, uopće im ne smeta, ali isto tako sve ono što se tiče utopije također ga se ne ti-

Rat je posao, a u svakom poslu sve se troši: od bakandži, oruđa, oružja, streljiva, velikih nacionalnih ideja vodilja, pa sve do rasapa ljudskih emocija koje je najteže nadoknaditi, jer se vojne intendanture oko takvih stvari ne staraju

konkretnosti stvarnosti i objektivne svrhotvosti uporabne vrijednosti i potreba."

Citirao sam Jeana Baudrillarda iz njegova djela *Kritika političke ekonomije znaka* po kojem se može zaključiti da se sve može shvatiti robom. Kako je rat od svih ljudskih djelatnosti najviše pobuna razuma, u denotiranju znakova s kojim ga predstavlja Miroslav Krleža u *Hrvatskom bogu Marsu*, možemo krenuti dalje. S jedne strane uočavamo naturalističku prepoznatljivost posredstvom doslovnog citiranja stvarnog. Autor je na prvi pogled ne ukida, nego pojačava, pridajući svemu tome i snažno dojmljivo simbolično značenje čime još više pojačava efekt zbiljskog.

Negativan saldo

Za ono što je Krleža iskazao u *Hrvatskom bogu Marsu*, pokazujući jedan veliki povijesni proces u kojem su samljeveni njegovi junaci (tjelesno i duševno) može se reći, ponovno se oslanjajući na Baudrillarda, da se ove proze moraju čitati u isti mah i kao subverzivna strategija i kao "simbolička akcija". U oba slučaja u središtu pripovjedačeve pažnje je neko stanovito i određeno ustrojstvo svijeta, a priče, ma koliko bile "stvarne" i "iskustvene", ma koliko imale svoju prepoznatljivu topologiju, sve to stvarno i povijesno zamućuju objektivnošću gledanja demonstrativno ističući ono što je pojednostavljeno Mc Luhan formulirao kao *medium is message*. Medij (rat) je model, a poruka sve ono što ga prati.

Sve ono herojsko znano nam iz junačkih epova, jednostavno je degradirano, rat je od nekadašnje viteške discipline sveden na razbojstvo; u njemu više nema mjesta za junake iz *Ilijade*, postoje samo žrtve kojima nije nimalo stalo do patetike i pobuđivanja velikih osjećaja kod onih koji nisu sudionici, a možda su na neki način ipak saučesnici. Balance ratova vode se tako da je saldo uvijek negativan.

Podsjetimo se kome to Miroslav Krleža primjerice posvećuje *Bitku kod Bistrice Lesne*: mrtvim domobranima drugoga bataljona druge satnije. Dali su živote i ne svoju krv, nego nekakvu krv čudne grupe, određene u "smislu Mađarsko-Hrvatske nagodbe" i tako su ušli u opticaj ideje rata kao izmjene robe i ničeg drugog. Nagodili su se ljudi nekakve 1868. godine, a nagodbu, ma koliko to bijaše smiješno, valjalo je poštovati. Uostalom ratovi su u nas posve naravna pojava i nije nimalo čudno da se upravo ovdje po prvi put susrećemo sa "na pučki način" formuliranom idejom koja će dominirati desetak godina kasnije u *Baladama Petrice Kerempuha* ("Bilo je da nije bilo rata, pak će i opet tako biti da ga ne će biti!").

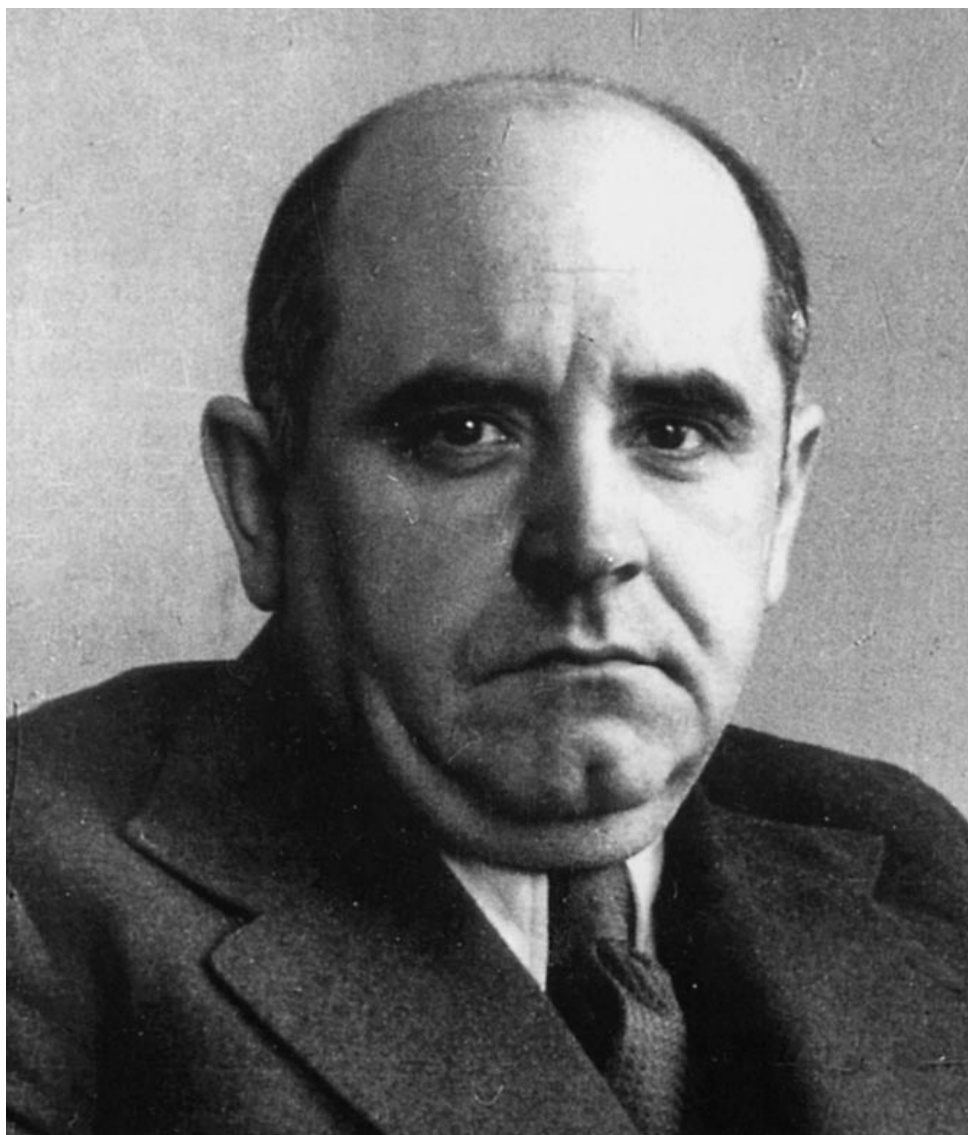
Počelo je *modo rustico*, s drmežom, a završilo posvetom koju je napisao Miroslav Krleža, a mi smo je vrlo tendenciozno citirali.

Rat i stil

Međutim, opisujući prethodni život budućih žrtava spomenut će da je Vid Trdak imao sedmero djece, kako je neposredno prije mobilizacije ostao udovcem i da je tražio potporu kako bi ti siročići preživjeli. Eto nas već kod zorne potvrde da je, barem kada su rat i stil koji ga prati, u nas uvijek isti i da je svako čuđenje u vezi s njime posve izlišno. Već je ovdje vrlo jednostavno pokrenuti značenjsku transmisiju i sve to prebaciti i u okvire (zapravo ne tako rijetke nimalo optimističke popratne pojave) domovinskog rata.

Upitajmo se nije li se ta famozna kota tristo trinaest nalazila negdje oko Vukovara, nije li pomoć koju traži domobran-udovac vrlo slična traženjima mnogih udovica, jer je ratni rulet učinio njih i njihovu djecu apsolutnim gubitnicima? Simbolične razmjene smrti s raznim pravima, "privilegijama" ili nekakvim bijednim nadama ima u svakom ratu i pitam se zašto mnoge stranice u *Hrvatskom bogu Marsu* ne čitati u kontekstu i u okviru nedavno temeljito provjerenih primjera?

No možda će najdojmljiviji primjer aktualizacija, a istodobno jedna naša kon-

Upitajmo se nije li se ta famozna kota tristo trinaest nalazila negdje oko Vukovara, nije li pomoć koju traži domobran-udovac vrlo slična traženjima mnogih udovica, jer je ratni rulet učinio njih i njihovu djecu apsolutnim gubitnicima?

stanta biti moguća usporedba *Domobrana Jambreka* i svih tih naših "domovinskih" Jambreka koji se još poslije toliko godina okončanog rata (bez ikakva tereta nekakve nagodbe iz 1868.) vuku od vrata do vrata, od ministarstva do ministarstva, ne znajući kamo bi se djenuli s tim svojim posttraumatskim stresovima, srušenim domovima, bespravno useljenim stanovima, u stalnoj potrazi za mjerodavnima koji bi im potvrdili kako imaju ne samo potrebu, nego i pravo na promjenu proteza ili pak mjesto u nekim Varaždinskim, Krapinskim, Stubičkim ili pak inim toplicama, mole (ponizno) tako ti junaci nova invalidska kolica ili pak protestiraju kada im bahato i neuko milosrđe udijeli stan u kući bez dizala i pristupne rampe i sve tako unedogled...

Modri salon u prvom katu

Možda valja čitati *Domobrana Jambreka* u kontekstu onog demonstrativnog vraćanja proteze Damira Bešteka ministru branitelja i u priču uplesti upravo najavljeni happy end (u zbilji je nemoguć) i spomenuti najnoviji Beštekov zahtjev da mu ministar na temelju presude protezu vrati, jer je ministarstvo, što se tiče uskraćene naknade spor izgubilo, premda "oštećeni" svoje pravo na oduzetu naknadu (a to iznosi otprilike deset tisuća uskraćenih eura) može ostvariti samo sudskim putem. Čini mi se da bi u kontekst "hrvatskog ratnog pisma" upravo ovdje trebalo interpolirati slučaj Siniše Glavaševića i njegove, olako u povijesti novije hrvatske književnosti, zaboravljene knjižice *Priče iz Vukovara*.

Nisu li bliski (možda manje perversni, ali svakako gluplji) rođaci grofa Maksimilijana Axelrodea, visokog dostojanstvenika visokog Malteškog reda koji je poslije dugogodišnjeg iščekivanja konačno jednog jutra primio "depešu priorata visokog Reda, da je proglašena mobilizacija, i da će Suvereni malteški red, po svojoj visokoj tradiciji, zabit stijeg u ime velike devize 'Pro Fide' i da će negdje vani u carskoj etapi razapeti šatore i organizirati špitalsku službu.", sada odjeveni u bijele vjetrovke promatrača Crvenog križa koji su svojim *diletantskim benavljajem* omogućili raznim šljivančanima da nad bolesnicima i ranjenicima vukovarske bolnice urade nečuvenu hekatombu? Treba li podsjetiti koliko je dugo trebalo čekati da se pošalje helikopter iz Zagreba negdje na Kordun da bi se prevezao na Rebro teško ranjeni Goran Lederer?

No, vratimo se domobranu Jambreku. Kad je Njezino Visočanstvo ugledalo taj prelijepi torzo od "...i ona je tog Narcisa dala odmah prenijeti k sebi, 'to nesretno divno dijete' gore u modri salon u prvom katu. U prvo je vrijeme bila velika kriza, i sve je visjelo na jednoj niti, te stoje gospođa doktor, obrijana golobrada gospođa sa podsukanim rukavima i cvikerima u čistoj snježnoj bjelini, i gledaju onu jedinu problematičnu nit, na kojoj visi Narcisova sudbina. Ali je Jambrek sve to nadvladao i ostao živ."

Izgubljeno pravo na život

Ova nit je izdržala, mnogi su branitelji od tih tankih, jedinih ostataka od nekada cjelovita i smisljena života ispleli štrik i o nj se objesili... Mnogi su slavu pobjednika zamijenili za "sezonu u paklu", ne u pjesničkom, remboovskom, nego u doslovnom smislu uvjereni da, kao što im nisu pomogle krunice koje su nosili oko vrata tijekom rata, ništa im ni sada ne može pomoći da steknu davno izgubljeno pravo na ljudski život.

Hrvatski bog Mars nedvojbeno dojmljivo podsjeća na čovjeka, na njegov smještaj u socijalno i političko okruženje koje je, mislim da mnogi imaju razloga u to i povjerovati, svedeno na predmet bavljenja politike koja je poslije nesposobnih časnika završila u rukama nespretnih političara. *Hrvatski bog Mars* kazuje o nekim našim konstantama i pokazuje kako su granice književnosti vrlo relativne te da mnoga priča započeta davno, nije, niti će biti uskoro okončana. ☐

TEMA

Javni govor

Identitetske argumentacijske strategije

Identitetsko posezanje sastoji se u tome da njegovi praktikanti u malu premisu retoričkog zaključivanja uvode *mi*-član

Rastko Močnik

Identitet je razmjerno nov gost u humanistici i društvenim znanostima. Kao i svaka nova ljubav izaziva on mnogo oduševljenja i nudi malo prilike za teoriju. Ipak, čini se da uspjeh termina nije samo slučajna i da je povezan s povijesnim pohodom "identitetskih" praksa. Ovdje ćemo istražiti jednu od tih praksa, diskurzivnu praksu argumentiranja, koja se, obično implicitno, poziva na identitet. Opća shema je jednostavna: identitetsko posezanje sastoji se u tome da njegovi praktikanti u malu premisu retoričkog zaključivanja uvode *mi*-član. Tada je svo umijeće u tome da znadu potražiti veliku premisu, koja će omogućiti *mi*-aplikaciju i udobno postaviti "nas" pod nekakav topos koji je moguće predstaviti barem kao opće važeći, ako već nema vrijednosti univerzalnog načela. Opći obrazac identitetske retorike bio bi dakle: "za svaki x vrijedi: ako je x *P*, onda je x *Q*; a *mi* smo *P*; dakle: *mi* smo *Q*". Analizirat ćemo nekoliko primjera identitetskog argumentiranja. Pritom ćemo si pomoći pojmovnim oruđem koje je za analizu argumentacije u jeziku izradio francuski jezikoslovac Oswald Ducrot.

Opći pojmovi

Jednostavan primjer argumentacije sadržan u izjavi "lijepo je vrijeme; pođimo u šetnju", Durcot ovako analizira: poziv na izlet izjava argumentira lijepim vremenom. Dakle, poziva se na neko mnijenje koje predstavlja kao opće važeće i takvo da u njega vjeruju kako govornik ili govornica, tako i onaj kojemu je izjava namijenjena. Takvo "opće važeće mnijenje" Durcot, u skladu s tradicijom, naziva *topos*. Znači, poziv se poziva na topos "što je ljepše vrijeme, ugodnija je šetnja", i tvrdi da ga je moguće uvažiti u tom konkretnom govornom položaju; iz toga potom izvodi zaključak, to znači poziv, na ovaj način:

Topos: "Što je ljepše vrijeme, ugodnija je šetnja". *Aplikacija*: "A baš sada je lijepo vrijeme". – *Zaključak*: "Dakle, pođimo u šetnju!"

Ostale pojmove pojasnit ćemo svaki pojedini put – svaki pojedini put postat će jasni i učinci identitetske argumentacijske strategije.

Prvi primjer – politika priznanja

Albanci se bore protiv monoetničke makedonske države, koja im ne dopušta sudjelovanje u njezinim strukturama.

Arbën Xhaferi, predsjednik Demokratske partije Albanaca i potpredsjednik makedonske vlade, Delo, Ljubljana, 20. ožujka 2001.

Obratimo pažnju na napetost između općeg opisa države, koji uvodi i ističe učeni izraz "monoetničan", i posebne poente koja uzima u obzir samo "Albance", a ne i druge "aloetničke" skupine u istoj državi. Cjelokupna argumentacija je, naravno, klasična, a "intuitivno" je razumijemo na sljedeći način: govornik primjer Albanaca prikazuje kao poseban primjer kršenja

prava, no samo kršenje formulira općenito – pritom naravno namigujući na još jaču, odnosno univerzalističku problematiku ljudskih prava.

Dakle argumentacija se razvija na dvije razine: na općoj i na "singularističkoj". Na

više diskriminirani, više smo zatirani; dakle, naš otpor je legitiman, ta opiremo se zatiranju.

Taj prvi primjer identitetske argumentacije jest paradigmatički primjer "politike priznanja": diskriminirana i zatirana sku-

Taj prvi primjer identitetske argumentacije jest paradigmatički primjer "politike priznanja": diskriminirana i zatirana skupina u ime općih načela zahtijeva da joj se priznaju univerzalna prava

pina u ime općih načela zahtijeva da joj se priznaju univerzalna prava. Zato također uspostavlja ili pomaže uspostaviti autoritet, koji je izvor "priznanja": u našem primjeru taj je autoritet takozvana "međunarodna zajednica". Identitetska strategija skupinu koja je sudionik "priznanja" u isti mah uspostavlja ili pomaže uspostaviti u "identitetsku zajednicu" – a to znači ne u nekakvu pluralističku zajednicu, kakva je moderna nacija, već upravo u identitetsku zajednicu, kakvi su, ako možemo tako reći, postmoderni kolektiviteti.

Drugi primjer – kolonizirana pamet

Zahvaljujem se gospodinu ministru što je stigao na naš mračni Balkan.

Dr. Franjo Tuđman pri posjetu francuskog ministra vanjskih poslova Alaina Juppéa, HTV, 10. veljače 1994.

Ta izjava donosi barem tri argumentacijske perspektive, koje se kaskadno raščlanjuju od općeg preko posebnog ka pojedinačnom – i još zadnja donosi identitetsku aplikaciju. Na ovaj način:

Najprije opća razina: "Tko je došao u posjet, zaslužuje zahvalu. A gospodin ministar je došao u posjetu. Dakle, zaslužio je zahvalu."

Zatim posebna razina: "Tko se potruudi posjetiti mračni Balkan, taj pogotovo zaslužuje da mu se domaćini zahvale. A gospodin ministar potruudio se posjetiti mračni Balkan. Zato još posebno zaslužuje da mu se domaćini zahvale."

Najzad pojedinačna razina s identitetskom aplikacijom: "Što je više netko balkanski domaćin, više mora biti zahvalan svojim posjetiteljima. A mi smo balkanski domoroci. Zato moramo biti pogotovo zahvalni gospodinu ministru, koji je došao na naš mračni Balkan."

Nije teško primijetiti da se tri perspektive zahvale raščlanjuju u uređenom nizu: od opće, koja utemeljuje govorne radnje zahvale uopće; preko posebne, to je perspektiva obrazovane Europe, koja se osvrće na mračni Balkan; do pojedinačne perspektive, toga samoponižavajućeg stajališta balkanskih urođenika, koji vjeruju u Europu i njezine predrasude.

Treći primjer – politički horror

To je izbor između Europe i Balkana.

Janez Drnovšek, Dnevnik, Ljubljana, 3. lipnja 1995.

Ako su prijašnje izjave bile do neke mjere naivni primjer identitetskog govorenja, ovaj zadnji daje jasnu sliku prosvijećene manipulacije identitetom i njegovim tegobama. Govornik, naime, svoga adresata najprije veoma dobro kondicionira na identitetsku reakciju. Kada si tako osigura da će oslovljena zajednica reagirati "identitetski", ipak svojim interpretima postavi elegantnu klopku: naime, na zadnjem stupnju ne izvrši identitetsku aplikaciju, već prepusti govornici i govorniku da je sami izvedu.

I tu ćemo izjavu analizirati u tri stupnja, koji izražavaju tri argumentacijske perspektive. Sve tri perspektive su "identitetske" – samo što identitetsku aplikaciju izvršavaju samo prve dvije. Zadnja ne donosi identitetsku aplikaciju, već od govornice ili govornika zahtijeva da takvu aplikaciju sami učine. Točnije: nakon identitetskog *Bildunga* na prvom i drugom stupnju, govornik opravdano očekuje da će oslovljena i oslovljeni automatski biti naklonjeni identifikacijskom razumijevanju. Zato im jednostavno samo omeđi polje u kome će izvršiti identifikacijsku aplikaciju. Identifikacijsko polje omeđi im tako tijesno da u naslovljenima probudi tjeskobu, a ta je bitna za željeni učinak izjave. S obzirom da su oslovljeni i oslovljena u klopki, govornik im nudi spasonosnu slamku – svoju europsku politiku. Na ovaj način:

– Prva razina: "Tko izabire između Europe i Balkana, taj izabire između svakovrsne sreće i kaosa."

– Druga razina: "Tko izabire između blagostanja i kaosa, taj zapravo nema nikakva izbora. A mi izabiremo između blagostanja i kaosa. Dakle, nemamo izbora."

– Zaključna bravura: "Što više netko pripada nekom geopolitičkom području, teže može izabrati neko drugo područje. A kojem području *vi* pripadate?..."

Antologijska ljepota zadnjega primjera je u tome da je govornik svoju namjeru ostvario već u "drugoj fazi" svoje argumentacije: kada je pokazao da je njegova ("europska") politika "jedina alternativa", kako se govori u političkom žargonu. Obrat na trećem stupnju čisti je luksuzni dodatak. Ali čitateljica i čitatelj vjerojatno su već otkrili zašto je svejedno nužan: bez njega govornik ne bi mogao upotrijebiti razornu dvojbu "Europa ili Balkan". Kada bi, naime, rekao jednostavno i direktno: "Moja politika donosi blagostanje, svaka druga pak kaos" – bila bi to samo otužna i neučinkovita samohvala. Dok se "Europa ili Balkan" čuje gotovo kao "Novac ili život!" – k tome još s obećanjem da su na govornikovo stani baš oba, novac i život – i naravno s tihom prijetnjom da na drugoj strani nema ni jednoga ni drugoga.

* Opsegom skraćena, a po teorijskoj razradi dopunjena varijanta priloga predstavljenog na "pograničnom forumu": *Fulvio i mi – Tomizza e noi – Tomizza in mi*, koji je održan 2001. u Umagu. ☒

s slovenskoga preveo Srećko Pulig

TEMA

Javni govor

Planirani diskurs i društvena moć

Zašto je razvijanje kritičke jezične svijesti za Hrvatsku danas važnije nego ikad?

Renata Fox

Svijest o visokom obrazovanju kao ključnom čimbeniku ulaska Hrvatske u Europu jača. Posebice, što je bitno, jača spoznaja važnosti nevladinih organizacija u tim procesima, kao onih snaga koje će zastupati pojedine interesne skupine, upozoravati na propuste i izricati kritiku. Tema koju javne rasprave o pretvorbi hrvatskoga visokog obrazovanja, međutim, nikako ne dotiču, je uloga obrazovne institucije u razvijanju kritičke jezične svijesti, kako svojih potrošača (studenata), tako i nastavnika. Poznato je, primjerice, da se projekt *Čitanje i pisanje za kritičko razmišljanje* u Hrvatskoj provodi već treću godinu, no i to da podrška od establišmenta dolazi dosta sporo. Zašto je razvijanje kritičke jezične svijesti za Hrvatsku danas važnije nego ikad?

Hrvatski mediji svakodnevno donose vijesti o zlouporabi položaja u hrvatskim radnim organizacijama: od kupnje raskošnih stanova/vila s pogledom na more do uporabe luksuznih službenih automobila (i jahti) za privatne svrhe; od primanja mita i milijunskih pronevjera do zapošljavanja rodbine i krađe inventara. Svi takvi slučajevi posjeduju neka zajednička obilježja:

Vrijeme koje protekne između prvog formalnog prigovora djelatnika organizacije i početka rješavanja problema u organizaciji iznosi čak i do nekoliko godina.

U procesu rješavanja problema ključna je uloga javnih medija: nadležne osobe/ustanove/organi, iako obaviješteni, u pravilu ne reagiraju sve dok bruka ne postane javna.

Instrumenti korupcije su bez iznimke a) formalni izvori moći u organizaciji, to jest moć položaja, te moć nagrađivanja i kažnjavanja; b) planirani diskurs organizacije (neistinita izvješća i krivotvoreni zapisnici sa sjednica organizacijskih jedinica, kolegija, odbora i vijeća); c) državna tijela, koja nerijetko prikrivaju, i tako potpomažu dijeljenje organizacije na dvije grupe: dominantnu (manjina) i dominantiranu (većina). Planirani diskurs organizacije (u kojem prijevarena varira od izostavljanja relevantnih činjenica do, kako saznajemo iz medija, krivotvorenja podataka) stvara virtualnu realnost koja posreduje dojam uredna poslovanja. Nadležne osobe/ustanove/državni organi, šutnjom, prikrivanjem ili, čak, javnom podrškom, omogućuju menadžmentu takvih organizacija da sredstva organizacije, kroz menadžerske ugovore, fiktivne autorske honorare i sl., usmjere u vlastite džepove.

Većina ovakvih situacija mogla je biti spriječena, i/ili pravovremeno korigirana, da su djelatnici tih organizacija posjedovali kritičku jezičnu svijest, bez koje nema uspješne kritike jezične

organizacije ima u prvom redu služiti osobnim interesima rukovodstva Fakulteta),

– uporabi diskursa Fakulteta kao instrumenta uskraćivanja legitimnih prava nastavnicima

prakse, što je osnovni uvjet društvene emancipacije.

"Proizvodnja" sklada

Borba između blokova, klasa, grupa i pojedinaca čija je svrha stvoriti ili razbiti odnose dominacije, odvija se, očito, u svim segmentima hrvatskog društva. Kako se u zemljama koje nazivamo demokratskima (u čije se redove nastoji svrstati i Hrvatska) društvena kontrola i moć realiziraju uglavnom kroz dogovor i pristanak, a znatno manje kroz prisilu i fizičko nasilje, planirani diskurs organizacije bit će, razumljivo, ne samo ključni medij društvene moći, već i ulog u bor-

(npr. odbijanje zakonom zajamčenog plaćanja prekovremenog rada, te zabrana sudjelovanja u radu vijeća Fakulteta onim članovima vijeća čiji stavovi odudaraju od stavova rukovoditelja).

Razlog tehnologizacije diskursa je potreba za održavanjem dominantne ideologije, koja legitimizira postojeće odnose društvene moći (u grupi, organizaciji, državi). Tehnologizacija diskursa omogućava u prvom redu kontrolu znanja, što je preduvjet uspostavljanja kontrole nad ukupnom organizacijom. Iako se u protekla dva desetljeća višak informacija (information overload) često spominje kao ozbi-

Slučaj "informacijske mape"

Mjesto radnje: jedan fakultet, (u tekstu Fakultet), negdje u Hrvatskoj

Na sjednici vijeća FIR-a, nastavnik Mate Matić predložio je da se radi što učinkovitijeg protoka informacija formira centralna informacijska mapa koja bi sadržavala *sve* obavijesti relevantne za znanstveno-istraživački rad nastavnika (seminari, skupovi, kongresi, stipendije...) koje pristignu na Fakultet. Mapa bi se nalazila u biblioteci i bila stalno dostupna *svima*.

Dekan je istoga časa odgovorio da je to nepotrebno. Centralno mjesto prikupljanja informacija je dekanat. Dekan najbolje zna što tko radi. On informacije dostavlja nadležnim katedrama, što savršeno funkcionira. Naglasio je da individualne interese valja podrediti zajedničkom cilju, i poimence prozvao predstojnike triju katedri na diskusiju. Dotični su izjavili da infor-

macija ima više nego dovoljno, i da ne žele centralnu informacijsku mapu. Svi su ostali, nastavnici i studenti, šutjeli.

Tragovi navedene diskusije u planiranom diskursu organizacije:

U zapisniku sa sjednice vijeća prijedlog M.M.-a, kao ni diskusija koja je slijedila, nisu spomenuti. MM je stoga na idućoj sjednici prigovorio zapisniku, ponovio prijedlog i tražio da on naknadno uđe u zapisnik. Zapisničar (inače pravnik) rekao je da će prijedlog ući u idući zapisnik.

U idućem zapisniku prijedlog MM-a nije bio spomenut, ali je unesena sljedeća rečenica: "MM je prigovorio zapisniku X. sjednice vijeća jer njegova diskusija nije bila pravilno interpretirana. " MM je na sjednici vijeća tražio da se to ispravi, i podsjetio članove vijeća da je na prošloj sjednici vijeća prigovorio zapisniku zato što je njegov prijedlog bio

kulteta, koji je u znanju vidio prije svega novac i moć, učinio je sve da informaciju zadrži za sebe (i dominantnu grupu), te po svaku cijenu spriječi njezino širenje.

Glas "zdravog razuma"

Planirani diskurs Fakulteta rabljen je, kako vidimo, ne toliko za prikazivanje činjenica, koliko za posredovanje odnosa prema činjenicama kroz aktivnost reprezentiranja, što pokazuje da je cilj planiranog diskursa bio u prvom redu ideološki. Drugim riječima, diskurs organizacije sveo se na specifičan način govorenja/pisanja zasnovan na specifičnom načinu sagledavanja zbilje.

Ideologizaciju planiranog diskursa omogućila je tzv. naturalizacija, proces koji ukupnu društvenu praksu koja podržava ideološke interese dominantnog bloka (u ovom slučaju rukovoditelj i dominantne grupa; to mogu biti i vlasnici kapitala, državne strukture...) i određenih odnosa moći prikazuje kao rezultat "zdravog razuma", odnosno dobrog, praktičnog, zdravog prosu-

izostavljen, a ne pogrešno interpretiran. Pravnik: "Moja greška. Ispravit ćemo to u idućem zapisniku."

U idućem zapisniku ništa od svega navedenog nije bilo spomenuto. Uslijedila je serija prigovora i serija (neistinitih) zapisnika.

Predstavnik nadležnog organa državne vlasti, pozvan da arbitrira, oglasio se izjavom:

Nedvojbeno je da visokoškolski nastavnik ima pravo na informiranje i u sklopu toga na pravodoban uvid u materijale za savjetovanje koji stižu u njegovu ustanovu, ali je stvar poslovne politike koju provodi nadležna osoba, a to je u ovom slučaju dekan, na koji će se način to pravo ostvarivati.

Slučaj je zaključen dvije godine kasnije izjavom dekana na sjednici vijeća da su "zahvati" u zapisniku bili nužni "kako bi se izbjegla blamaža organizacije." Ni ta izjava nije ušla u zapisnik. ☒

divanja.

Proces naturalizacije bio je prepoznatljiv u izjavama dekana "valjda ja najbolje znam što moji nastavnici rade", i "individualni interesi moraju se podrediti zajedničkom cilju", u diskusiji predstojnika katedri "kakva mapa, sve najbolje štima", kao i u pitajskoj formulaciji arbitra "...nastavnik ima pravo na informiranje i ... pravodoban uvid u materijale... ali...". Svrha naturalizacije diskursa bila je prikazati prijedlog o centralnoj informacijskoj mapi kao individualni interes koji ugrožava sklad grupe.

U diskusijama vođenim na sjednicama vijeća ideologija navedenih izjava nije bila vidljiva. Ideologija je ovdje bila tek neka vrsta polazišta, ili, bolje rečeno, pretpostavke koja je govornike potakla na specifičnu tekstualizaciju stvarnosti (*individualno podrediti zajedničkom, sve najbolje štima...*, *nastavnik ima pravo...ali...*), a primatelje poruke na specifičnu interpretaciju diskursa (od *da, tako je!* do *kome oni to pričaju?*). Kroz znakove, aluzije i ključne riječi (ovdje *individual-*

no, zajedničko, štima) diskurs dominantne grupe je primatelj potakao na to da u interpretaciju poruke unesu ideologiju organizacije, i da je na taj način reproduciraju.

Naturalizacijom je tako prikivena stvarna ideologija dominantne grupe (uporaba položaja za ostvarivanje osobnih interesa) koja je u ovom slučaju počivala na zamjeni teza. Etiketa *individualni interesi* u stvarnosti je označavala legitimna prava (na primjer pristup resursima ustanove, kao što je pravo na informaciju, znanstvenu literaturu, sudjelovanje na znanstvenim skupovima...) dominirane skupine, dok je etiketa *zajednički cilj* u stvarnosti označavala pojedinačne interese nositelja moći. Ideološka moć, zaodjevena u ruho zdrava razuma, pokazala se u ovom slučaju bitnom za legitimiranje specifičnog shvaćanja formalne moći u organizaciji. Moć nagrađivanja realizirala se kroz omogućavanje pristupa resursima Fakulteta (na koje djelatnici i po zakonu imaju pravo), a moć kažnjavanja kroz uskraćivanje tih istih resursa. Naturalizacija je dominantnoj grupi omogućila potpunu kontrolu nad Fakultetom, a time i kontrolu nad svim promjenama u organizaciji, ukoliko, kontrolu nad njezinom budućnošću.

"Uredna" interakcija

Naturalizacija ideologije organizacije posredovala je dojam o "urednoj" interakciji – interakciji u kojoj većina sudionika u diskursu vjeruje (ili se pravi da vjeruje) da su stvari onakve kakve bi trebale biti. Sprega tehnologizacije diskursa, naturalizacije ideologije, "urednosti" interakcije i podrške izvana dominantnoj su grupi olakšale kontrolu nad diskursom, a za dominantiranu grupu smanjile mogućnost razumijevanja veza između obilježja diskursa i društvenih odnosa.

Tako su nastali uvjeti idealni za realizaciju prevarne namjere, odnosno usmjeravanja razmišljanja drugih u smjeru suprotnom od pravih namjera rukovodstva. Svaka se zlouporaba moći, neovisno o tome je li riječ o radnoj organizaciji ili političkom tijelu, događa u ovim okvirima. Prijevarena je, kako pokazuju istraživanja, kontinuum na čijem se jednom kraju nalazi izostavljanje relevantnih informacija, a na drugom navođenje činjenica suprotnih istini, to jest laž i falsifikat. Prevarnici su u ovom slučaju vrlo kreativno koristili skoro neograničen broj jezičnih i komunikoloških mogućnosti pogodnih za ovu svrhu.

Šutnja

Iako su u rad vijeća Fakulteta, a time i procesa nastajanja planiranog diskursa bile uključene isključivo visokoobrazovane osobe, od kojih, po definiciji, valja očekivati određenu skeptičnost prema komunikacijskoj poruci, otkrivanje prevarne namjere (od prvog prigovora sadržaju zapisnika od javnog, no nigdje zabilježenog, priznanja rukovoditelja organizacije o "zahvatima u zapisnicima" proteklo je više od dvije godine).

Većina sudionika u diskursu navedene događaje popratila je šutnjom, što začuđuje jer je dostupnost informacija životno pitanje svake obrazovne ustanove.

Zanimljivo je i to da je tek manji broj članova vijeća Fakulteta prevanu namjeru kritizirao kao lošu komunikacijsku praksu. To ukazuje na nizak stupanj kritičnosti u procesiranju informacije, što i opet začuđuje posebice zato jer je riječ o obrazovnoj ustanovi.

Razloga za šutnju bilo je nekoliko. S priličnom sigurnošću možemo pretpostaviti da djelatnici Fakulteta, zatrpani najrazličitijim informacijama (profesionalnim, općim, popularnim) jednostavno nisu imali vremena za raščlambu svake pojedine poruke. Isto je tako vjerojatno da je šutnja, barem djelomično, bila posljedica (u procesu socijalizacija) prenaučene sklonosti nepustljivosti. Šutnja je svakako bila i posljedica naturalizacije planiranog diskursa, što je ideologiju Fakulteta učinilo nevidljivom. "Zdravorazumski" prizvuk izjava *individualno podrediti zajedničkom..., sve najbolje štima..., stvar poslovne politike* zasigurno je naveo mnoge prisutne da uskraćivanje informacije prihvate kao zajednički interes. Šutnja je, konačno, bila i posljedica straha. Sudjelovanje u formalnom diskursu Fakulteta regulira se, naime, primjenom moći nagrađivanja i kažnjavanja. Oni koji dominantan diskurs podržavaju smiju ostvarivati svoja legitimna prava; djelatnici, pak, koji svoju podršku dominantnom diskursu uskrate, svoja legitimna prava ne ostvaruju.

Šutnja članova vijeća (nastavnika i studenata) proizašla je, shodno tome, i iz njihove spoznaje diskursa kao društvenog procesa, odnosno iz slike koju su stvorili o dominantnim (i neizbježno ograničavajućim) društvenim normama i pravilima u kontekstu navedenog diskursa. Članovi dominirane grupe pozicionirali su sebe (i druge) u društvenoj mreži i upitali se kakve bi bile posljedice njihova aktivna sudjelovanja u diskusiji. Ocijenili su da u konfrontaciji s dominantnom skupinom, koja kontrolira društvenu mrežu organizacije, nemaju nikakvih izgleda.

U društvenoj mreži, naime, kako je svojodobno napisao Foucault, prebiva moć, a ne u pojedincu ili organizaciji. *Raison d'être* društvene mreže – koja se održava zahvaljujući autoritetu, uzajamnosti i dodvoravanju – očuvanje je društvenih privilegija. Glavni čimbenik očuvanja privilegija je upravo uzajamnost. Iako robe i usluge koje u mreži prelaze iz ruke u ruku mogu varirati od komada kruha do "vruće" informacije na burzi, načelo je uvijek isto: sustav uzajamnosti omogućuje jačemu stvaranje obveze, koju slabiji mora poštivati ako želi očuvati odnos.

Jasno je da se sudjelovanje dominiranih skupina u društvenoj mreži ne može svoditi na očuvanje privilegija, jer ih oni ni ne posjeduju. Sudjelovanje se za dominirane svodi na očuvanje legitimnih prava, u prvom redu prava na rad, koje će im, ako budu percipirani kao nelojalni, biti uskraćeno. Dok etičan rukovoditelj u *odanom djelatniku* ustvari vidi sljedbenika, rukovoditelj koji zlorabi moć očekuje da će *odan djelatnik* biti ponizan podanik. Sve one koji to nisu takav rukovoditelj tretira kao "neposlušne". Hrvatske organizacije, sudeći barem po medijskim (vidi HTV, *Večernji list*, *Novi list*) izjavama najhrabrijih žrtava zloporabe moći u menadžmentu, vrlo su maštovito razvile širok raspon tretmana "neposlušnika". Neke ih organizacije eliminiraju ukidanjem radnog mjesta zbog "nove organizacijske sheme". Neke ih demoviraju, pa diplomirani ekonomisti tako postaju noćni čuvari, a diplomirani inženjeri referenti protupožarne zaštite. No svim je takvim organizacijama zajedničko jedno: "neposlušnima" se uskraćuje pristup resursima organizacije (informacija, sredstva za rad), kao i sudjelovanje u distribuciji sredstava organizacije (dodjeljuju im se isključivo minorna, neplaćena zaduženja). Pojedinaac koji sebe vidi kao osobu koja ne može utjecati na ovakve odnose u društvenoj mreži, jednostavno se odriče sudjelovanja u

diskursu organizacije i osuđuje se na šutnju. Dominantna skupina s time i računa.

Diskurs i moć

Kako Hrvatska nastoji usvajati demokratske oblike ponašanja, što znači realizirati društvenu kontrolu pretežito kroz dogovor, to se na svim razinama društva teži koncenzusu. Kad stvarni konsenzus izostane, rukovodstvu organizacije preostaju samo dvije mogućnosti: ili usvojiti nove načine rada koji će uživati podršku većine, ili ostati pri sta-

U društvenoj mreži, naime, prebiva moć, a ne u pojedincu ili organizaciji

rom načinu, a koncenzus "proizvoditi" kroz "zahvate" u planiranom diskursu.

To je razlog tehnologizacije diskursa u mnogim organizacijama, zbog čega planirani diskurs postaje ne samo medijem i ulogom moći dominantnih društvenih skupina, već i predmetom društvene kontrole. U opisanom slučaju društvena kontrola nad planiranim diskursom organizacije bila je očita u "zahvatima" na tekstovima zapisnika te u autocenzuri prozvanih diskutanata (njihove izjave na vijeću bile su, naime, u suprotnosti s njihovim privatno neformalno izraženim stavovima).

Ideologija organizacije obično proizvodi neke osnovne pretpostavke na kojima počivaju konvencije organizacije. Jedna od tih konvencija je i planirani diskurs. Diskurs je, kako je po-

kazao naš slučaj, rabljen kao temelj ideološke moći u organizaciji, odnosno moći pojedinca da svoje ponašanje (u ovom slučaju, odlučivanje zasnovano na personaliziranim i stoga subjektivnim kriterijima) prikaže kao univerzalno prihvatljivo i jedino logično. Ideološka je moć bitan dodatak ekonomskoj i političkoj moći i osnovni mehanizam uspostavljanja društvene hegemonije. Moć, ideologija i planirani diskurs vezali su se u začarani krug, što je omogućilo realizaciju prevarnih namjera u korist dominantne skupine Fakulteta.

Ne iznenađuje, stoga, činjenica, da je, kako pokazuju istraživanja u području kritičke analize diskursa, otkrivanje prevarne namjere u planiranom diskursu organizacije složen i dugotrajan proces. Okolnosti koje tome bitno pridonosi su: šutnja dominiranih grupa, i šutnja nadležnih ustanova (sveučilišta, ministarstava, državnih odvjetništava...). U hrvatskoj organizaciji, kako nam sugeriraju vodeći hrvatski sociolozi, šutnja djelatnika svjedoči o njihovu pokoravanju zbog sasvim konkretnih razloga: prava na rad, prava na studiranje, prava na plaću i napredovanje – prerogativa koji se demokratskom okruženju podrazumijevaju. Šutnja nadležnih organa, pak svjedoči o vrlo učinkovitom funkcioniranju društvenih mreža čiji članovi svjesno prikrivaju zloporabu položaja i moći.

Kritika jezične prakse

No, daljnji, jednako važan, razlog navedenoj šutnji je i razmjerno nizak stupanj kritičke svijesti, koja predstavlja osnovu za uspješnu kritiku jezične prakse. Razvijena sposobnost za kritičku analizu diskursa osnovni je, naime, uvjet sudjelovanja – u smislu posjedovanja informacija, prezentacije znanja, i komunikacije – pojedinaca i grupa u globalnom društvu i stjecanja «globalnog državljanstva». Razmotrim li slučaj iz tog aspekta, utvrdit ćemo da su članovi vijeća, reagirajući šutnjom, ustvari iznevjerili svoju povijesnu učitelj-

sku zadaću: posredovanje kulturnih značenja, društvenih odnosa i identiteta kroz diskurs. Tako su propustili priliku za razvoj vlastite sposobnosti, kao i sposobnosti svojih studenata, za kritiku diskursne prakse.

Epilog

Očito je da odnos diskursa i društvene moći nadilazi jezične okvire i predstavlja načelno pitanje demokracije, a time i političko pitanje. Koristeći planirani diskurs Fakulteta za stvaranje umjetnog koncenzusa, dominantna je grupa u opisanom slučaju naturalizirala položaj nastavnika/studenata kao objekata moći u organizaciji.

No svaki autoritarni sustav (obitelj, organizacija, država), prije ili kasnije, kreira srdžbu i otpor. Kad se to dogodi, prvi znak promjene društvenih predodžbi pripadnika dominiranih grupa su pitanja o vezi između ideologije i diskursa:

– što je stvarna ideologija naše organizacije?

– kakva je veza između ideologije i dominantnog diskursa?

– koliko je transparentan diskurs naše organizacije?

Odgovore na ova pitanja može dati samo kritička analiza diskursa. Stjecanje znanja o interakciji ideologija-diskurs, omogućit će dominiranim grupama da denaturaliziraju ideologiju i učine je prepoznatljivom. Veza između odnosa moći i dominantnog diskursa postat će jasnija. Svijest o mogućnostima diskursa omogućit će dominiranim da počnu inzistirati na vlastitim pravima u okruženju koje ih je dotad sililo da se slažu, pokoravaju i šute. Tako će započeti transformacija nastavnika/studenata u aktivne subjekte procesa promjena na Fakultetu. Društvena emancipacija pojedinaca i grupa ne samo što će nastajati kroz jezik, već će se i manifestirati u jeziku. Društvenu predodžbu *ja sam slab i bolje mi je da šutim* zamijenit će predodžba *aktivno sudjelovanje u diskursu organizacije je moje pravo i moja dužnost*. ▀

KULTURNA POLITIKA

Nedavno objavljivanje reprezentativne knjige *U pohvalu od grada Šibenika* autora Milivoja Zenića, koji je ujedno i ravnatelj Gradske knjižnice *Juraj Šižgorić* u Ši-

iz skromnog i neadekvatnog prostora ne boderu u atraktivan, ali nedefiniran i neafirmiran prostor u samom središtu grada. Međutim, u tom pokušaju našla se zajedno s knjigom koja o slavnoj sudbini pisane riječi u Šibeniku (imena književnika, tiskara i knjižara, ali i skupljenog blaga,

natih i drugih maski iz Afrike. To blago tek je nedavno stiglo u samostan zajedno s redovnikom koji se vratio nakon desetljeća misionarstva. Ne treba dvojiti da će ta zbirka biti izložena u najmanje jednoj sobi budućeg samostanskog muzeja. Štoviše, moglo bi se dogoditi da maske dobi-ju svoje postamente prije nego *Šibenska molitva* svoju policu. Jer fra Petrovu nasljedniku ostavljeni su za obnovu crkva i knjižnica, a on to tumači na sljedeći način: *Samostan je trebalo popraviti da se ne uruši i da se ponovno stvori cjelina prostora koji je proteklih godina razdvajan različitim vlasnicima i namjenama. Sad su popravljani prostori samostanskog života, a privodi se kraju i popravak dvorana o čijim namjenama tek treba odlučiti. Obnova crkve i knjižnice veliki su poslovi i treba ih napraviti stručno.*

Na pitanje kad će to biti fra Petar kaže: *Ja sam prestar. Nešto sam pokušao i mislim da sam nešto i napravio. A što se tiče knjižnice u njoj sam samo isključio struju jer su instalacije iz 1898. Istina je, saniran je i krov knjižnice 1997., pa nam više svaka kiša nije potop. Uređenje prostora knjižnice, zaštita i obrada knjiga, kompjutorizacija i sve drugo što se danas očekuje ostaje nekom drugom za napraviti.*

Slično je i sa samostanom Svetog Lovre, čija je rekonstrukcija upravo počela. U toj bi rekonstrukciji tamošnja knjižnica mogla biti uređena kroz nekoliko godina. Ove godine morala bi biti popravljena i današnja nadžupska, a nekad samostanska knjižnica u Skradinu.

Kako se dogodilo da je odjednom toliko toga u vezi sa šibenskim knjižnicama aktualno? Pitanje je i za koga se zapravo sve to obnavlja s obzirom da je redovničkih zanimanja sve manje? Zenić vjeruje u sretan trenutak, iako ga pomalo čudi red kojim napreduje obnova.

Kontekst za knjižnicu

– U samostanu Svetog Frane već je uređen prostor čitaonice, a vjerojatno će biti slično riješeno i sa samostanom Svetog Lovre. Te knjižnice uvijek će zbog bogatstva svog fundusa privlačiti znanstvenike, pa je nužno napraviti dostupnima knjige tom dijelu korisnika. S obzirom na različite sadržaje koji će biti mogući nakon konačnog uređenja prostora, posebice u samostanu Svetog Frane, jasno je da se obnovom te knjižnice vraćaju na mjesto na kojem su već stoljećima predstavljali žarište kulturnoga života Šibenika. Ostaje nadati se da bi se povijest mogla ponoviti, odnosno da će oni koji danas upravljaju tim prostorima i kulturom grada znati prepoznati mogućnosti tih prostora.

Nekoliko knjižnica u Šibeniku i jedna u Skradinu tako su upravo u fazi obnove. Gradska knjižnica tek bi se u tome trebala naći. Pred zaključenje lista Milivoj Zenić mi javlja da je onih 250 kvadrata prizemlja bivšeg vojnog doma ipak odlučila unajmiti banka. Na taj način su barem za prvih deset godina izgubljeni neki kvadrati, ali je otvorena mogućnost uređenja novog prostora stare gradske knjižnice. Sve to samo je dio konteksta (jer u njega idu i biskupijska knjižnica, knjižnica na Visovcu itd.) iz kojeg bila moguća Zenićeva knjiga *U pohvalu grada Šibenika*. ☒

Obnova knjižnica u Šibeniku

Kad je proljeće za projekte

Nekoliko knjižnica u Šibeniku i jedna u Skradinu upravo su u fazi obnove. Šibenska gradska knjižnica tek bi se u tome trebala naći

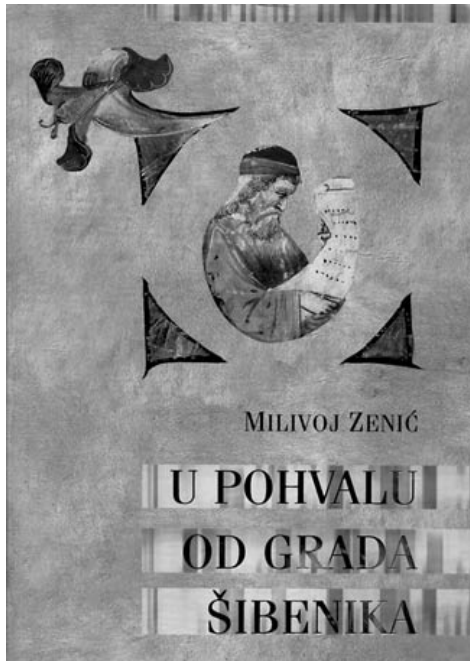
Grozdana Cvitan

Hoće li prostor bivšeg Doma JNA u Šibeniku postati gradska knjižnica ili će atraktivna lokacija na Poljani završiti u rukama nekih profitabilnijih djelatnosti, pitanje je kojim se s promijenjenim intenzitetom i najavom različitih rezultata bavi šibenska javnost. Kad je prije tridesetak godina gradska knjižnica (1970. nazvana imenom Jurja Šižgorića) iz centra grada preselila u prizemlje jednog od najnovijih i tada najvećih šibenskih nebodera, nije bilo sigurno da je to najbolje moguće rješenje, a danas to nije definitivno s obzirom da se narasli fundus (više od 130 tisuća knjiga) opet našao stisnut u postojećem prostoru (manje od 700 kvadrata). Osim toga grad nekako očekuje da njegova knjižnica bude ipak u onom dijelu koji se smatra užim središtem.

Pripremajući se za neke važnije jubileje vezane uz knjigu i čitateljstvo u Šibeniku, progovorilo se i o potrebi nove gradske knjižnice. Nastojanja u osmišljavanju projekta i zahtjevu za novim starim prostorom počela su prije nekoliko godina, a prošle 2001. godine glasinе i pokušaji dogovora oko uređenja prostora na Poljani u vlasništvu Grada osmišljeni su u publikaciji *Area librorum*, projektnim prikazom i nekim posebnim razlozima zašto upravo sada i čim prije krenuti i u taj projekt. Razloge za obnovu knjižnica često su svojim riječima potpomogli umjetnici te vrste zanata, pa nije bilo teško pronaći odgovarajuće tekstove od Antuna i Fausta Vrančića do Umberta Eca da bi se podcrtao stajališta u *Arei librorum*. Međutim, u šibenskoj stvarnosti tek je završena obnova kazališne zgrade koja još vuče neke "repove", a materijalni uvjeti u gradu nikad nisu takvi da netko s olakšanjem kaže kako bi se neka sredstva mogla bez napora izdvojiti za kulturu to se uvijek računa s ministarstvima (svim mogućim), senzibilizacijom javnosti, sponzorima, a ni *deus ex machina* nije isključen ma iz kakvog stroja iskakao.

Susjedstvo za knjigu

Area librorum glavnog projektanta Tomislava Krajine (i urednika publikacije Vilijama Lakića) računa s prostorom gradske knjižnice u cjelovitom prostoru bivše zgrade Doma JNA od kojeg je nakon rata ostala željezna konstrukcija. Kako je ta konstrukcija ujedno i vješalica za stakla, ostaci zgrade od posvemašnje su propasti zaštićeni ostakljivanjem i takvi ostavljeni za razgovor gradskoj upravi i zainteresiranim pretendentima. Zato se danas, kad pročete Poljanom, u staklu zgrade zrcale svi okolni prostori, a fasadna iluzija bilježi godine beskorisna postojanja. U tu višegodišnju uzaludnost najprije je useljena iluzija o gradskoj knjižnici, da bi ubrzo prizemlje "palo" pod kalkulacije o profitabilnim mogućnostima. Oni koje ne smeta središnji gradski trg Poljane, koji je pretvoren u naravno najskuplji "uređeni" parkirni prostor, imali su "civilizacijske" primjedbe o knjižnici na mjestu gdje bi prema njihovim vizijama trebao biti reprezentativni restoran, banka i svi ostali koji bi i dalje korisno parkirali i valjda se još korisnije družili.

beniku, bio je trenutak da se ponovno provjeri pitanje novog prostora knjižnice.

– Prema projektu, knjižnica je trebala ući u prostor koji ima više od dvije i pol tisuće kvadrata i za kojeg je načinjen projekt. Izradu projekta financirali su Ministarstvo kulture i Grad Šibenik. Krajem prošle godine Grad je, zbog nedostatka novaca za uređenje zgrade, odlučio dio prizemlja (oko 250 kvadrata) dati u najam. Najprije se pregovaralo s jednom bankom, a ideja je bila da se novcem koji bi bio dobiven s najmom od deset godina podigne kredit kojim bi se financirao dio projekta. Drugi dio projekta financiralo bi Ministarstvo kulture. U međuvremenu je Gradsko poglavarstvo raspisalo natječaj (još traje) za najam spomenutog dijela prizemlja. Prema natječaju objavljenom u *Šibenskom listu* kandidirati se mogu oni koji svojom djelatnošću ne bi bili u suprotnosti s osnovnom namjenom zgrade (piše: multimedijalnim centrom), a pobrojani su: banka, turističke organizacije, predstavništva i zastupstva, ugostiteljstvo, trgovine ekskluzivnom robom i slično. Moj je komentar: dakle, sve. Zakupnina cijelog prostora iznosila bi 55 tisuća kuna mjesečno. Je li to za ovaj grad preskupo, hoće li se netko javiti i hoće li taj netko moći platiti unaprijed, zasad su pitanja bez odgovora.

Kad se očekivao početak realizacije projekta prema prijašnjem planu?

– Ovog proljeća, a kalendarski to počinje ovih dana. Sve ostalo pripada uobičajenim glasinama prema kojima je donekadno zainteresirana banka pronašla novi, veći i atraktivniji prostor, pa je izgubila interes za prostor na Poljani. Postoji mogućnost i da natječaj ostane mrtav pokušaj. U tom slučaju projekt predložen u prošlogodišnjoj publikaciji vrijedit će i dalje, samo će sredstva za njegovu izvedbu biti još upitnija.

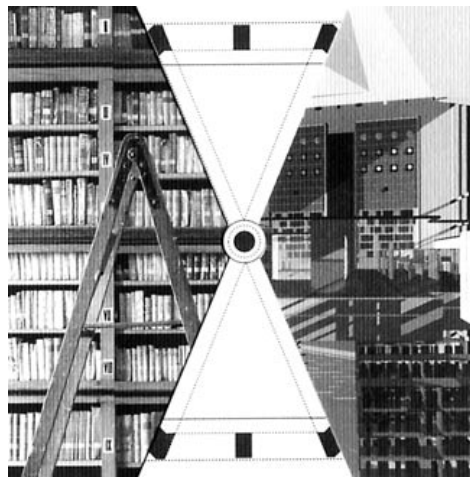
Vitalna stoljeća pismenosti

Teško je reći što prethodi gradskoj knjižnici u gradu čijih nekoliko knjižnica dijeli vrlo čudnu sudbinu. Slavjanska narodna čitaonica osnovana je u Šibeniku 1866. godine, a uz druge registrirane knjižnice i čitaonice pripada zasigurno tradiciji knjižničarstva, koje u smislu gradske knjižnice počinje radom prije osamdeset godina, točnije 17. veljače 1922. godine. Knjižnica koja svojom posudbenom djelatnošću nije preferirala posebnu pozornost našla se u središtu zanimanja kulturne javnosti brojnim izdanjima zadnjih godina. Danas pokušava izaći

posebice u samostanskim knjižnicama) svjedoči jednim luksuznim izdanjem ravnatelja sadašnje knjižnice i poticateljem najnovije izdavačke djelatnosti. Je li i Zenićeva knjiga dio strategije u naporima za novi prostor, podsjećanje na slavnu prošlost koja bi tako na jednom mjestu prikazana i ukoričena mogla lobirati za budućnost knjižničarske djelatnosti i čitalačke prakse (ma kakav njezin oblik projektanti predmnijevali) u Šibeniku?

– Generalna teza, koja je istaknuta i u predgovoru knjige, bila je da je uz graditeljsko nasljeđe grada (katedrala i povijesna jezgra) knjiga najvitalniji dio kulturne baštine Šibenika.

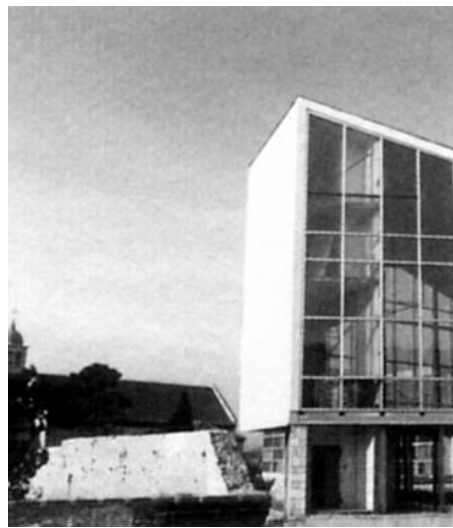
Knjiga *U pohvalu od grada Šibenika* s

podnaslovom *Pisana riječ od najstarijih vremena do danas* upoznaje čitatelja s blagom koje je ponajprije skupljeno u knjižnici samostana franjevac konventualaca Sv. Frane. Uz crkvu koja je nacionalno svetište nikad dovoljno prepoznatog nacionalnog sveca i Šibenčanina Nikole Tavlića, samostanska knjižnica čuva umjetnički iluminirane kodekse, inkunabule i rijetke knjige u neodgovarajućem prostoru, kakav je takoreći do jučer bio cijeli prostor samostana. Više od 150 inkunabula i kodeksa te ostalo blago još je u prostoru kojem su danas muzejska vrijednost već i police na kojima su smještene knjige, obrađene starijim katalozima i ukrašene uljanim portretima starih šibenskih pisaca.

Svaka kiša nije potop

Gvardijan, čiji se drugi mandat bliži kraju, fra Petar Odak, proteklih je šest godina svoje službe proveo u obnovi, pa je u samostanu mnogo toga popravljeno, adaptirano ili prenamijenjeno. Fra Petar pokazuje prostor samostana kojem je vraćen i nacionalizirani dio te bi uskoro za tu cjelinu trebalo osmisliti nekoliko namjena uglavnom kulturnoga karaktera. U prolazu kroz knjižnicu koja, između ostalog, čuva i slavnu *Šibensku molitvu*, postoji i veći broj originalnih drvenih, slam-

put opis

jedan osjećaj nevjerice.

Nakon svoga prvog kratkog boravka tamo, svima sam pričao o svom nevjerojatnom osjećaju

Panorama srama

New York je grad stranaca u kojem nitko nije stranac**Zvonimir Dobrović**

Nakon Aljaske i «dobrih» vibracija maloga grada, stigao sam u New York gdje ću provesti šest tjedana prije povratka u Zagreb. Bio je to moj drugi dolazak u New York, koji sam doživio kao povratak, jer sam se osjećao kao da tu oduvijek pripadam. Nevjerojatno je da u gradu s toliko milijuna ljudi možete u prvom trenu iskusiti istinsku povezanost i pripadnost koju recimo u Londonu ili Parizu čovjek ne osjeti ni nakon dužeg boravka, ili ne osjeti nikad (prema iskustvima mojih poznanika). Jedna mi je gospođa, imigrantica u New Yorku već više od dvadeset godina, taj fenomen pokušala objasniti. Rekla mi je da ona nije znala nijednu riječ engleskog kad je stigla u Ameriku i da joj je bilo nevjerojatno teško, ali da su joj puno pomogli kolege na poslu (bila je čistačica u bolnici). Trudili su se da joj sve pokažu i objasne, onoliko koliko su i sami znali. Nikad nije doživjela da joj se bilo tko ruga ili ju ismijava što ne zna engleski, već suprotno – dobronamjerno su joj ispravljali izgovor i željeli joj pomoći da što brže i bolje nauči jezik. Takav je bio njezin prvi susret s New Yorkom, i ona se tada osjećala kao da mu pripada, jer bez obzira koliko joj teško bilo zbog odlaska iz domovine, nova joj je sredina brzo postala novi dom, a to je upravo ono što čini čudo New Yorka. Osvijestila mi je još jednu stvar koju neću zaboraviti – rekla je da je većina ljudi u New York stigla tko zna odakle i da su svi oni u jednom trenu bili «novi» i da se svi sjećaju kako je njima bilo i zato se nikad neće ustručavati pomoći nekome drugome, baš onako kako su i njima pomagali kad su tek stigli. To je grad stranaca u kojem nitko nije stranac.

I love New York

Takvih priča ima gotovo koliko i stanovnika, i svima je zajednička jedna rečenica: I love New York. Nije to bez razloga reklama za grad o kojem svi sve znaju, i oni koji su tamo rođeni, i oni koji su tamo došli, i oni koji tamo tek trebaju doći. Zato statistike ovdje i nisu važne.

Nakon rušenja tornjeva Svjetskoga trgovačkog centra, cijeli svijet se promijenio na mnogo načina, ali mene je najviše bilo strah da se New York promijenio. Golema promjena, naravno, je ona najvidljivija – jedna od najljepših svjetskih panorama je nestala. Južni dio Manhattana ne razlikuje se sad od kakva drugog velegrada. Na trenutke bih i bio zaboravio da se nešto toga rujanskog jutra dogodilo, ali kad god bih se našao na mostu za Brooklyn, gdje sam stanovao, iz vlaka bih vidio da ih nema i preplavio bi me još

sigurnosti koji sam imao, čak i kad bih kasno (ili rano, kako kome) šetao polupraznim ulicama ili stanicama podzemne željeznice. Naravno da se moglo svašta dogoditi i da sam imao i više sreće nego pameti u tim šetnjama, ali ništa se nije dogodilo i ta sigurnost je u meni bila stvarna. Sigurnost koja je došla izvana, koja se nekako usadila u mene i postala moje najveće njujorško iskustvo. Nakon onoga što Amerikanci nazivaju «the events of September 11th» ja sam se bio uplašio da će se to promijeniti, da više neće biti tog osjećaja sigurnosti i svemoći kojim je grad odisao, a bila bi to zaista velika šteta. Tada ne samo da bi panorama izgledala kao bilo koji drugi velegrad, već bi i sam doživljaj grada bio srušen na razinu neprepoznatljivosti među mnogim drugim megagrafovima. Na sreću, to se nije dogodilo, ili sam barem ja imao

isto iskustvo sigurnosti i snage kao i prije godinu dana kad sam hodao pokraj WTC tornjeva. Zbog toga su valjda i izgrađeni. I srušeni.

Rat na pozornici

Tjedni koje sam u New Yorku proveo bili su ispunjeni gledanjem brojnih kazališnih i plesnih predstava, ponekad i tri u jednom danu, kad bi kombinacije uključile matineje vikendom i slične dosjetke. Od svih mogućih umjetnika koje sam imao prilike vidjeti, većina je bila opsjednuta ratom i svojim radom barem pokušavala dotaknuti nedavni napad na grad, što mi je s jedne strane bilo posve razumljivo, ali istovremeno nijednom nisam vidio da su uspjeli iskočiti iz čisto emotivne reakcije na tragičan događaj. Najbolje predstave bile su one koje

je, uz to, svedena na proizvod koji mora opstati na tržištu i taj je čarobni krug ovisnosti o komercijalnom uspjehu doveden do savršenstva. Još jedna okolnost, barem što se tiče kazališta, ne olakšava situaciju, a ta je da u New Yorku, koliko god bilo nevjerojatno, ne postoji pošteno kazalište. Naime, brodvejske dvorane ne treba ni računati, dva velika centra s ogromnim dvoranama sa više od tisuću mjesta su Brooklyn Academy of Music (BAM) i Lincoln Centre. S druge strane, PS 122, Joyce, La Mama, The Kitchen, Gale Gates, DTW, Dixon Place zapravo su – rupe. Umjetnički mi je direktor BAM-a Joe Melilo rekao da u New Yorku ima mnogo pokreta, a vrlo malo umjetnosti. Ali opet, on je čovjek koji je na poziciji da na to utječe iako

su gostovale iz Europe ili Japana ili Afrike jer nisu bile opterećene trenutkom. No, vjerujem da će nakon vremena prvotni šok proći i da će se onda otvoriti mogućnosti «pravog» umjetničkog sučeljavanja sa svime što je isplivalo na površinu.

Američka bezbrižnost se najviše izgleda očituje u njihovoj umjetnosti. Ono što je najzamjetljivije jest lagodno shvaćanje riječi umjetnik. Svi se tamo predstavljaju kao umjetnici. Na trenutke sam mislio da je to samo zbog boljeg dojma na koktelima i raznim prijemima, i još se nisam razuvjerio. Umjetnost

uporno surađuje s istim krugom umjetnika već godinama, pa veliki njujorški kazališni, plesni i filmski događaj koji se organizira u njegovu teatru Next Wave Festival mnogi zovu Last Wave Festival. Što se tiče plesa, situacija je još gora unatoč tome što New York slovi kao glavni grad suvremenoga plesa u SAD-u. Recimo to slikovito: u tolikoj koncentraciji umjetnika treba mnogo više kopati po smeću da se nađe nešto jestivo, odnosno gledljivo.

Hobi: isprobavanje restorana

Druga velika zanimacija bili su restorani kojih ima na svakom koraku i svake vrste. Nije mi dugo trebalo da se naviknem na običaj većine njujorčana da barem jedan obrok dnevno pojedu vani, u restoranu. Jedan od razloga što rijetko pozivaju prijatelje u stanove jest taj da su stanovi nevjerojatno mali, pogotovo usporede li se s dolarima koji se moraju za to sitno kvadrata izbrojiti. Tako je jedan od najčešćih povoda za druženje isprobavanje novih restorana koji se gotovo svakodnevno otvaraju. Običaj na koji se treba navići je ostavljanje napojnice od barem deset posto svote računa, jer konobari nisu plaćeni. U jednom ugodnom japanskom restoranu dogodilo se da mi se konobarica vratila i bez «pardona» pitala da što nije bilo u redu s njezinom uslugom jer da se u tom restoranu ostavlja petnaest posto napojnice. Ma nemoj! Uglavnom, nije ugodna situacija ako vam se konobar zainati za napojnicu. Ipak, lako je naviknuti se na širok izbor restorana koji nude hranu spremljenu na sve moguće načine poznate na svijetu.

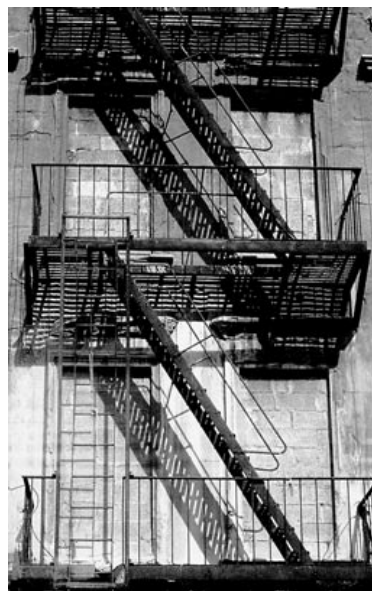
Stav

Što zapravo čini New York tako posebnim, često sam se pitao i mislim da je odgovor u mom slučaju – «stav».

«Stav» je čitav grad i način života, koji čovjeka jednostavno ponese. John Updike je rekao, parafriziram: «Every true New Yorker believes deep down that people living anywhere else must, to some degree, really be kidding.» Čini mi se da te riječi ne proizlaze iz arogancije već iz slobode koja obilježava New York. Ljudi na ulici su izuzetno ljubazni i susretljivi, ali će vam isto tako reći bez ustručavanja ako ih nešto smeta. Riječ koja ih najbolje opisuje je izravnost, bez prenemaganja. Ljudima s kojima sam provodio vrijeme zajedničko je, da, bez obzira na godine, uživaju u životu i vole život.

Gym culture

U New Yorku vlada opsesija zdravljem koja se najizraženije manifestira višestrukim tjednim odlascima u fitness centre, na razna vježbalište i sprave, što nazivaju «gym culture». Taj se fenomen pak najviše očituje među homoseksualcima od kojih većina izgleda poput bildera, a kako ih većina živi u dijelu grada koji se zove Chelsea i njih nazivaju Chelsea boys. Jedan prijatelj tu mi je opsesiju gay muškaraca za nabildanim tijelima objasnio rekavši da su se nakon pojave AIDS-a, mnogi uplašili toliko da su počeli vježbati kako bi barem izgledom bili što dalje od bolesti. Uz taj, bez obzira koliko točan ili opravdan razlog, postoji i jedan mnogo prozaičniji, a taj je da su muški homoseksualci otkrili da i sami mogu izgledati kao porno zvijezde. To mi se činilo vrlo zanimljivim jer sam pokoji put u noćnom klubu, nakon nekoliko gin tonika, bio siguran da se nalazim na setu kakva filma. No, kako rekoh, New York mi se čini kao grad ljudi koji uživaju u životu, a na meni je kao gostu da se pokušam što bolje uklopiti. Barem što se ljubavi prema životu tiče. ▣

priredila Nada Švob-Đokić

**znanost
i tranzicija**

znanost
i tranzicija

Uvodna napomena

Studija *Znanstvene politike u tranzicijskim zemljama Jugoistočne Europe: Republika Hrvatska* izrađena je u okvirima Unescova Programa participacije u aktivnostima zemalja članica, temeljem prijedloga Hrvatskog povjerenstva za Unesco. Izrada je povjerena Institutu za međunarodne odnose iz Zagreba. Voditeljica projekta bila je dr. Nada Švob-Đokić, znanstvena savjetnica.

U studiji su analizirani utjecaji tranzicije i društvene transformacije na visoko specijaliziranu i visokoprofesionalnu djelatnost kakva je znanost. Ponuđen je pregled osnovnih orijentacija znanstvene politike u razdoblju od 1990. do 2000. godine. Znanstvena politika shvaćena je kao sistematizirana cjelina ciljeva, metoda, načina djelovanja i postignutih rezultata znanosti u kontekstu demokratskoga društvenog razvoja. Prikaz i analiza hrvatske znanstvene politike u zadnjem desetljeću prošlog stoljeća obuhvatila je razmatranje elementarnih konceptualnih pitanja znanstvenog razvoja te funkcioniranja znanstvenog sustava. U analizi znanstvenog sustava Hrvatske autori ove studije obradili su sljedeće teme: pravnu regulativu i institucionalne okvire upravljanja znanosti (Gvozden Flego); financiranje (Sibila Jelaska); kadrove (Katarina Prpić); položaj znanstvenih organizacija (Velimir Pravdić); analizu znanstvene proizvodnje i proizvodnosti (Vlatko Silobrić); analizu specijalističke strukture znanosti i osvrt na znanstvenu komunikaciju (Nada Švob-Đokić), i analizu međunarodne suradnje (Boris Kamenar i Dionis Sunko). U uvodu i zaključku voditeljica projekta nastojala je sistematizirati stavove i pitanja vezana uz položaj znanosti u Hrvatskoj što su ih autori izrazili u svojim prilogima.

Studija je namijenjena međunarodnoj i domaćoj stručnoj i znanstvenoj javnosti. Ona bi trebala informirati o pogledima na društveni položaj i razvoj znanosti u Hrvatskoj, te poslužiti kao korisna referenca u daljnjem planiranju i programiranju znanstvenog razvoja. ☐

Podaci o autorima:

Dr. Gvozden Flego profesor je socijalne filozofije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Bavi se psihičkim uzrocima i posljedicama društvenih zbivanja. ☐

Akademkinja **Sibila Jelaska**, sveučilišna profesorica, bavi se razvojem biologijom biljnih organizama i biotehnologijom. Dobitnica je Nagrade grada Zagreba 1984. godine, i republičke Nagrade za životno djelo u znanosti 2000. godine. ☐

Akademik **Boris Kamenar** je profesor emeritus anorganske kemije. U više je navrata bio gostujući profesor i znanstvenik u inozemstvu. Dobitnik je nagrade «Ruđer Bošković» za 1977. godinu i državne nagrade za životno djelo u znanosti 1999. godine. ☐

Akademik **Velimir Pravdić** znanstveni je savjetnik Instituta Ruđer Bošković, po obrazovanju fizikalni kemičar. Bavi se zaštitom okoliša. Bio je član i predsjednik UN Group of experts for the scientific aspects of marine environment protection i suradnik FAO-a i UNEP-a. ☐

Dr. Katarina Prpić znanstvena je savjetnica u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu. Bavi se sociologijom znanosti. Dugogodišnja je voditeljica istraživanja o akterima znanstvenog i tehnološkog razvoja. ☐

Akademik **Vlatko Silobrić** znanstveni je savjetnik/redoviti profesor, liječnik imunolog. U više navrata bio je gostujući profesor i znanstvenik u inozemstvu. Dobitnik je više nagrada, uključujući i nagradu za životno djelo u znanosti 1999. godine. ☐

Akademik **Dionis Sunko** je profesor emeritus organske kemije. Kao gostujući profesor predavao je u više navrata u SAD-u. Dobitnik je nagrade «Ruđer Bošković» za 1967. godinu i državne nagrade za životno djelo 1992. godine. ☐

Dr. Nada Švob-Đokić znanstvena je savjetnica u Institutu za međunarodne odnose u Zagrebu. Bavi se razvojnim teorijama i tranzicijskim društvenim promjenama, osobito u kulturi i znanosti. Bila je konzultant Unesca, UNDP-a i INSTRAW. ☐

Znanstvene politike u tranzicijskim zemljama Jugoistočne Europe: Republika Hrvatska

Odlomak iz uvoda u studiju

Znanstvena politika pripada korpusu javnih politika (*public policies*) kojima suvremena društva reguliraju razvitak različitih specijaliziranih djelatnosti, osobito onih od opće društvene važnosti. Izrada i usklađivanje specijaliziranih sektorskih politika svjedoče o stupnju razvijenosti i demokratizacije nekog društva jer pokazuju na kojoj se profesionalnoj razini ono bavi svojim razvojnim problemima te je li i kako sposobno demokratski institucionalizirati ukupni javni interes za njihovo rješavanje.

Znanstvene politike su relativno širokog obuhvata. Uključuju analizu i procjenu ciljeva znanstvenog razvoja; znanstvenih programa i planova; načina odlučivanja u znanosti i pravnog reguliranja; analizu funkcioniranja nadležnih državnih ili ne-državnih tijela, institucija, specijaliziranih organizacija, itd. Takva se analiza zasniva na kontinuiranom praćenju svega što se u području znanosti zbiva - od financiranja do primjene znanstvenih rezultata. Rezultira spoznajama i zaključcima temeljem kojih se u institucionaliziranoj proceduri donose odluke o usmjeravanju i društvenom tretmanu znanosti.

Znanstvena i tehnološka politika osiguravaju preduvjete za ukupni uravnoteženi razvitak nacionalnog inovativnog sustava i za jačanje njegovih unutarnjih interaktivnosti. Svaki specijalizirani sektor proizvodnje i društvene djelatnosti danas ovisi o znanosti i tehnološkom znanju, odnosno primjeni znanja. To istovremeno nalaže sve intenzivniju i precizniju specijalizaciju istraživanja, ali i sve obuhvatnije i kompleksnije znanstvene interpretacije rezultata. Stoga je dobro organizirana znanost temelj za razvitak primijenjenih, razvojnih i svih specijaliziranih istraživanja, kao i za funkcioniranje formalnih i neformalnih sustava obrazovanja.

Suvremeni znanstveni razvoj sve je dinamičniji u manjim i manje razvijenim zemljama te stoga manje usredotočen isključivo na najrazvijenije i najmoćnije zemlje (SAD i Japan osobito). Iako su ove posljednje još uvijek vodeće i dominantne u svjetskoj znanosti, naše vrijeme obilježavaju dva nova fenomena: sve veća i intenzivnija ulaganja u znanost i istraživanja u malim zemljama (poput Danske, Finske, Irske, Švedske, Izraela, Hong Konga, itd.)¹ i kreiranje velikih, transnacionalnih istraživačkih programa i područja (Okvirni znanstvenoistraživački programi u Europskoj uniji i drugim regionalnim integracijama, primjerice ASEAN-u; formiranje Europskog istraživačkog područja², itd.). To pokazuje da preduvjet za pozicioniranje malih zemalja u globalnim razvojnim trendovima i globalnoj razmjeni od njih zahtijeva brzo i efikasno ulaganje u znanost, visoko obrazovanje i sve elemente proizvodnje znanja jer se u protivnom isključuju iz ukupne globalne razmjene i komuniciranja.

Ova činjenica utječe na prihvatanje znanstvenih politika i znanstvenih strategija kao osnovnih okvira i instrumenata društvenog usmjeravanja i organiziranja znanstvenog razvoja. U mnogim, osobito manje razvijenim zemljama, eksplicitno formuliranje i ostvarivanje znanstvenih politika relativno je novo iskustvo. Analizom donesenih odluka, ulaganja u znanost, analizom programa i sl., mogu se rekonstruirati znanstvena politika i ukupni društveni odnos prema znanosti kada i nisu eksplicitno izraženi. Ipak, pozicioniranje znanosti kao društveno i razvojno relevantne djelatnosti zahtijeva punu javnost, planiranje i programiranje rada u znanosti, kao i javno prezentiranje postignutih rezultata, daljnjih ciljeva znanstvenoistraživačkog rada i načina kojima se oni mogu postići.

Zašto je za jednu malu tranzicijsku europsku zemlju kakva je Hrvatska znanost važna djelatnost? U prvom redu zato što je razvoj Hrvatske danas nezamisliv u okvirima tradicionalne «nacionalne ekonomije» i «nacionalne države». Osim što je ukupni globalizirajući kontekst presudan za razvoj svakog suvremenog društva, pa tako i hrvatskog, valja računati s činjenicom da Hrvatska ne raspolaže značajnijim prirodnim ili proizvodnim resursima koji bi joj osigurali neupitno dobar položaj u globalnoj razmjeni. Ona stoga mora biti fleksibilna i prilagodljiva u razmjeni i komuniciranju; mora odlično poznavati vlastito okruženje i globalne razvojne trendove kako bi mogla primjereno reagirati; mora pažljivo osmisliti upravljanje znanošću, te izraditi znanstvenu i ukupnu razvojnu politiku, a posebno strategije razvitka znanosti i tehnologije. Za sve to nužno je stalno stvaranje i pritjecanje novog znanja i stalna praktična operacionalizacija novih informacija. Znanost je specijalizirana djelatnost koja to obavlja.

Znanost je također djelatnost kojom je moguće razvijati sveobuhvatne veze između različitih specijalističkih područja ljudskog rada, odnosno povezivati «u istom okviru» i proizvođače i krajnje korisnike znanja i *know-how*³. Stoga znanost predstavlja temeljnu razvojnu infrastrukturu svakog suvremenog društva i svakog specijaliziranog područja ljudskog rada. U tom je smislu zadatak znanstvene politike potaknuti razvoj znanosti kao ishodišta razvitka nacionalnog inovacijskog sustava. Takav inovacijski sustav ima nekoliko ključnih elemenata: znanost, istraživanje, eksperimentalni razvoj, tehnologiju i *know-how*, obrazovanje (shvaćeno i kao transfer znanja i kao odgoj članova društva), funkcionalnu društvenu organizaciju. Svi ovi elementi sačinjavaju ono što se danas zove *knowledge industry* (proizvodnja ili industrija znanja), i što uključuje poslovanje zasnovano na znanju (*knowledge intensive businesses*), a predstavlja glavnu potporu razvitku proizvodnje, razmjene i svekolike restrukturacije društava.

Međutim, dok u ekonomski i znanstveno razvijenim zemljama, osobito europskim, prevladava integrativni i holistički pristup kojim se znanost, tehnologija, visoko obrazovanje i elementi drugih djelatnosti povezuju u kompleks nazvan *knowledge indus-*

tries, u Hrvatskoj, kao i u većini tranzicijskih zemalja, svjedočimo potpunoj dezintegraciji znanstvenoistraživačkog sustava i postupnoj destrukciji i eroziji njegovih elemenata u zadnjem desetljeću 20. stoljeća. Funkcioniraju samo neki od elemenata znanstvenoistraživačkog sustava: pojedine organizacije, pojedini timovi, ili samo pojedinačni znanstvenici. Kako su znanstvenici/istraživači bitan element svakog znanstvenorazvojnog sustava jer je osnova za proizvodnju znanja uvijek i svugdje osobna nadarenost i odanost istraživačkom poslu, znanost ne nestaje, već dugo ustrajava unatoč nepovoljnom političkom i ukupnom društvenom tretmanu. Pad do kojeg je došlo trebao bi upozoriti na to da je rekonstrukcija i reorganizacija znanstvenoistraživačkih sustava bitna nacionalna zadaća i razvojni prioritet.

Znanstveni pad tranzicijskih zemalja očituje se u prvom redu kao pad ulaganja u znanost, što je zabilježeno u svim post-socijalističkim europskim zemljama⁴. Učinci smanjenih ulaganja su višestruki. Prije svega dolazi do općeg sužavanja nacionalnih znanstvenoistraživačkih sustava i do značajnih strukturnih promjena u njima. Budući da opadanje najradikalnije zahvaća primijenjena i eksperimentalna istraživanja, znanost se povlači iz proizvodnih procesa u specijalizirane znanstvene institucije. Ovaj je proces potaknut tranzicijskim ekonomskim krizama koje najčešće vode uništavanju, a ne restrukturaciji domaćih resursa. U Hrvatskoj je on također izravno podržan nastojanjem da se znanost ustroji kao državotvorna djelatnost.

Oprema dotrajava i ne obnavlja se; uvjeti rada postaju sve teži zbog materijalnih uvjeta, ali podjednako i zbog nepromišljenih, ishitrenih i loših institucionalnih reorganizacija.

Znanstvenici su obeshrabreni eksplicitnom marginalizacijom njihova rada i znanja kao i povremenim zloupotrebama akademija, sveučilišta, znanstvenih instituta u internim političkim obračunima. Broj znanstvenika i istraživača se smanjuje.

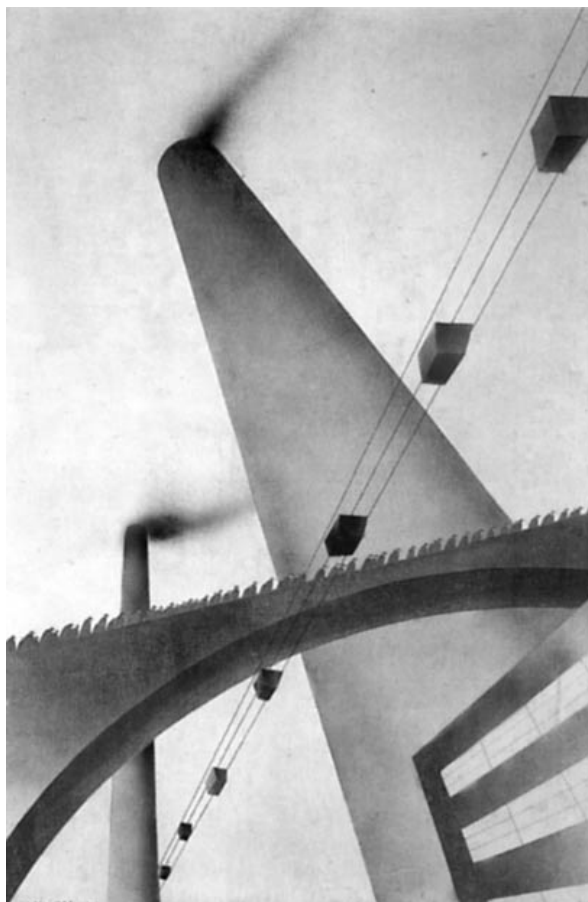
Procjenjuje se da je u prvoj polovici zadnjeg desetljeća 20. stoljeća smanjenje broja znanstvenoistraživačkog kadra u tranzicijskim zemljama Europe doseglo između 20 i 60%, dok se udio samih znanstvenika smanjio u rasponu od 10 do 40%. Odljev mozгова (*brain drain*) dobiva neslućene razmjere, a značajno se povećava i odlazak znanstvenika u druge djelatnosti (*brain waste*). Mijenja se organizacijski model znanstvenoistraživačkog rada. Restrukturiraju se znanstveni sustavi. Najuočljivija, i odmah s tranzicijom uvedena mjera, uvođenje je natjecanja za (individualne) istraživačke projekte koji podliježu recenziranju i evaluiranju u relativno kratkim razdobljima (godinu dana, tri godine, najduže do pet godina). Financiranje znanstvenih organizacija sve je restriktivnije i sve jasnije uvjetovano evaluacijama projekata.

Umjesto da znanost osigurava racionalnu podlogu za ukupnu društvenu restrukturaciju i demokratizaciju društva, dogodilo se upravo suprotno: politička moć oslanja se na uvoz «tranzicijskih recepata» i ostalih «znanja» o društvenoj restrukturaciji, te u velikoj mjeri (zlo)upotrebljava znanost. Dolazi do naglašene fragmentacije znanstvenoistraživačkoga kompleksa. Uništene su institucionalne i funkcionalne veze između sveučilišta i profesionalnih znanstvenoistraživačkih organizacija.

Kao ilustrativan primjer može poslužiti upravo Hrvatska u kojoj su, donošenjem Zakona o znanstvenoistraživačkom radu 1993., sa sveučilišta uklonjeni svi istraživački instituti i pretvoreni u «javne» institute pod upravom Ministarstva znanosti i tehnologije. Propast značajnijih kompanija gotovo je eliminirala kompanijsko financiranje razvojnih istraživanja. Rijetke su kompanije preživjele ekonomski slom i uspele očuvati unutar-kompanijska istraživanja kao jedan od resursa vlastita funkcioniranja i razvoja. One koje su sretno našle odgovarajuće strane investitore i razvojne partnere transformirale su u znatnoj mjeri vlastiti pristup istraživanju i razvoju i otvorile se prema globalnoj komunikaciji i razmjeni, ali je njihov utjecaj na domaći znanstvenoistraživački kompleks (ostavljen državnom upravljanju) potpuno marginalan. Ekonomska se aktivnost počela oslanjati i zasnivati na (restriktivnom i izvana strogo kontroliranom) uvozu znanja i tehnologija, što se najčešće odvija pod vrlo nepovoljnim ili nereguliranim uvjetima. Ukupni je stvaralački znanstveni potencijal marginaliziran i često izložen pritiscima izrazito konzervativnih stavova u sklopu kojih se zagovara eksplicitno državno reguliranje svih znanstvenoistraživačkih aktivnosti. ■

Znanstveno-razvojni sustav u Hrvatskoj

U Hrvatskoj danas djeluje 28 javnih istraživačkih instituta, jedan javni istraživački centar, tri istraživačka instituta u industriji, četiri sveučilišta, Inter-univerzitetski centar u Dubrovniku (koji je asocijacija oko 200 domaćih i stranih sveučilišta); Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – HAZU, specijalizirana Medicinska akademija i Akademija tehničkih znanosti te Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Njihovi su odnosi regulirani nizom zakona i propisa, kao i organizacijskom shemom nadležnosti na koju bitno utječe Ministarstvo znanosti i tehnologije – MZT. MZT je središnja organizacija državne uprave koja djeluje na području znanosti i visokog obrazovanja. Dva savjetodavna tijela formuliraju i prate programiranje rada i funkcioniranje znanstvenoistraživačkih i visokoobrazovnih organizacija, to jest instituta i sveučilišta: Nacionalno vijeće za znanost i Nacionalno vijeće za visoko obrazovanje. Saborski odbor za obrazovanje, znanost i kulturu je parlamentarno savjetodavno tijelo koje specijalistički djeluje na područjima nadležnosti Sabora (praćenje sistemskih i organizacijskih promjena u znanosti i visokom obrazovanju, priprema zakona i ostalih regulatornih instrumenata, itd.). ■

Pravna i neka institucionalna pitanja

Potrebno je u zakonima poštovati autonomiju sveučilišta i znanstvenoistraživačke djelatnosti no autonomija ne znači apsolutnu samovolju

Gvozden Flego

Godine 1996. novelama su neznatno promijenjeni oni dijelovi teksta Zakona o visokim učilištima koji se odnose na ulogu upravnog vijeća sveučilišta, no sve ostale odredbe kao i sam duh zakona ostali su neizmijenjeni.

Godine 1998. «Inicijativna grupa», devetoro što članova HAZU-a, a što sveučilišnih nastavnika, pokreću nacionalnu peticiju za promjenom položaja znanosti u Hrvatskoj, koja obuhvaća i zakonsku regulativu u području znanosti i sveučilišta. Slijedom te inicijative 1999. grupa znanstvenika i sveučilištaraca upućuje tužbu Ustavnom sudu o nepoštivanju autonomije sveučilišta. Ustavni sud donosi pozitivnu odluku 27. siječnja 2000. i ukida sedamnaest članaka postojećeg Zakona o visokim učilištima.

Izbori za nacionalni parlament, a potom i za predsjednika države s početka 2000. dovode na vlast šesterostranačku koaliciju, koja u svom programu najavljuje promjene u tretmanu obrazovanja, znanosti i kulture.

Promjena načina odlučivanja

U veljači 2000. imenovani ministar za znanost koristi zakonski dane ovlasti tako da institutima prepušta donošenje odluka, koje on potvrđuje. To je napredak u odnosu na prethodno stanje, ali samo djelomičan jer su zadržane stare strukture odlučivanja, promijenjen je tek neznatni dio ravnatelja javnih instituta. Lani otpočeti rad na izradi novog zakona o znanosti još nije dovršen.

Nakon odluke Ustavnog suda znatno se promijenio način odlučivanja na sveučilištima. Članici Zakona koje je Ustavni sud svojom presudom ukinuo kao neustavne zamijenjeni su novima, no te novele ne mogu bitno promijeniti funkcioniranje sveučilišnih instituta jer je njihovo djelovanje najvećim dijelom regulirano još uvijek nepromijenjenim Zakonom o znanstvenoistraživačkoj djelatnosti.

Na taj su način obje djelatnosti — istraživačka i visokoobrazovna — kratkotrajno popravljene, ali ne i sistemski preuređene.

Moguća rješenja

Sve dok će se odluke u znanstvenoistraživačkoj djelatnosti donositi mimo istraživača, u toj djelatnosti neće doći do izražaja ni sva kreativnost istraživača, ni njihova odgovornost.

Stoga je potrebno ubrzo dovršiti nacрте oba zakona, supstancijalno i terminologijski ih ujednačiti te poslati u zakonodavnu proceduru tako da se nova zakonska rješenja počnu primjenjivati od početka sljedeće akademske godine.

Potrebno je u zakonima poštovati autonomiju sveučilišta i znanstvenoistraživačke djelatnosti no autonomija ne znači apsolutnu samovolju. Znanstvenu djelatnost i sveučilišta suodređuju kako globalni razvitak znanosti, tako i strateški interesi njihovih vlasnika — u Europi je to najčešće država. Stoga bi autonomiju trebalo smatrati pravom na slobodno uređivanje unutar-sveučilišnih i unutar-institutskih odnosa u objektivno zadanim okolnostima, ali i kao mogućnost kreativnog, a ne apriornog zaobilaženja tih zadanosti. Prihvati li se ta teza, potrebno je zakonima predvidjeti tijelo koordinacije, mjesto na kojem će se koordinirati strateški interesi države s mogućnostima, željama i potrebama znanstvenika.

I zakonskim bi rješenjima trebalo stimulirati: (a) međunarodnu suradnju povezanu sa sistematskom brigom za školovanje i doškolovanje najboljih mladih znanstvenika, (b) pripremne radnje za uključivanje Hrvatske u 6. europski istraživački okvir te (c) odrediti mjere i kalendar usvajanja europskih sveučilišnih standarda. ☑

Financiranje znanosti i visokog obrazovanja u Hrvatskoj

Loše upravljanje znanstvenorazvojnim radom i sveučilištima prepreka je intenzivnijem znanstvenom radu u Hrvatskoj

Sibila Jelaska

Podaci o ulaganju u znanost i razvoj (ZiR) u Hrvatskoj razlikuju se od izvora do izvora. Dio službenih podataka Ministarstva znanosti i tehnologije RH prikazan je u tablici 1.

1995	1996	1997	1998	1999	2000
1,24	1,23	1,14	1,21	1,32	1,32
(31)	(30)	(30)	(30)	(29)	(26)

Tablica 1. Udio (%) Ministarstva znanosti i tehnologije RH u BDP-u za razdoblje od 1995. do 2000. (u zagradi je postotak toga novca namijenjen "znanstvenoistraživačkoj djelatnosti").

Iz podataka je jasno da je za znanstvenoistraživačku djelatnost bilo u proračunu alocirano najviše oko trećinu novca, dakle oko 0,40% BDP-a. Istodobno je za visoku naobrazbu bilo odvojeno 57,50% do 65,28% toga proračunskog novca. (Ostatak od 10% izdvojen je za Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti, Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu, Leksikografski zavod "M. Krleža", CAR-NET, Zavod za informatizaciju i Nacionalnu informacijsku infrastrukturu). Međutim, i od novaca za "znanstvenoistraživačku djelatnost" najveći dio troši se na plaće koje su trajno neodgovarajuće i nedovoljno stimulativne.

Tablica 2 zorno pokazuje kolika su neposredna izdvajanja za znanstvene projekte i programe u razdoblju od 1997. do 2001. Od ukupnog godišnjeg razdjela koji je doznačen Ministarstvu znanosti i tehnologije RH za financiranje znanstvenih projekata izdvajalo se između 17,2 i 19,8 posto. Za godinu 2001. navedena sredstva su specificirana i uočava se da su u tim sredstvima iskazane i plaće znanstvenih novaka koje iznose 5,7 posto. Taj segment ne bi se smio iskazivati kao znanstvenoistraživačka djelatnost. Svi postojeći višestruki financijski kontrolni mehanizmi polaze od Ministarstva znanosti i tehnologije RH: od određivanja sredstava za materijalne troškove, znan-

diniraju u Vijeću za financiranje pri MZT-u, to Vijeće već više godina ne radi, zahvaljujući izvršnoj vlasti. Dosadašnje financiranje trajno je bilo nedostatno i nije bilo razvojno. Bilo je podložno subjektivnim i arbitrarnim političkim ili osobnim preferencijama. Nije prihvatljivo da se ustanove financiraju uglavnom prema prijašnjoj važnosti i da ono nije vezano za valorizaciju ustanova, programa i pojedinaca. Nije prihvatljivo da se postotak u kojem se financira studentski standard (što nitko ne kritizira) iskazuje u ukupnim proračunskim sredstvima za znanost. Ta su izdvajanja veća od hladnog pogona svih fakulteta u zemlji.

Znanost i visoko obrazovanje moraju biti znatno bolje financirani od dosadašnjeg financiranja. Svako financiranje mora se vezati uz razvijeni i brzi sustav vrednovanja pojedinaca, programa i ustanova. Treba jače potaknuti nedržavne subjekte na financiranje (zaklade, gospodarstvo, strani ulagači). ☑

Godina	Ukupno za razdjel	Izdaci za zaposlene	Znanstvenoistraživačka djelatnost		%*
		x00	Izdaci za zaposlene	Izdaci za programe	
1997. (NN31.12.1996)	1.410 490,660	6 410 265	103 570 663	265 778 777	18,8
1998. (NN30.12.1997)	1.668 365 250	8 441 162	114 243 683	302 900 000 (296 600 000+6300 000)**	18,1
(NN31.12.1998) 1999.	1 974 681 869	9 694 935	133 098 605	391 000 000 (368500 000+7500 000)	19,8
1999 novi plan (NN7.07.1999)	1 875 604 001	9 694 935	33 098 605	351 900 000 (331 650 000 +6750 000)	18,8
2000. novi plan (NN28.11.2000)	2 107 704 646	13 073 837	147 885 534	362 288 993 (259 360 000 + 11 820 000)	17,2
2001. (NN27.12.2000)	2 320 209 177	11 766 452	133 096 980	149 666 000 (166 000 000 + 17 250 000+ 132 250 000- novaci)	13,6 5,7

Tablica 2. Pozicija plana proračuna za Ministarstvo znanosti i tehnologije RH, izraženo u kunama

* Postotak za znanstvene projekte od ukupne sume za MZT
** (znanstveni projekti+istraživanje Jadranskog mora)

Hrvatski istraživački potencijal u razdoblju od 1990. do 1999.

Evaluacija trendova kretanja hrvatskog znanstvenog i razvojnog potencijala moguća je tek primjenom relativnih pokazatelja njegove razvijenosti i to u širim međunarodnim usporedbama

Katarina Prpić

U Hrvatskoj se, kao i u ostalim tranzicijskim zemljama, bilježi trend pada ukupnog broja zaposlenih u znanstvenoistraživačkoj djelatnosti kao i broja istraživača. Prema podacima statistike znanosti (istraživanja i razvoja), u promatranom razdoblju korpus zaposlenih u znanstvenoistraživačkoj djelatnosti Hrvatske se smanjio na 58,5% svoje veličine iz 1990. godine, dok je istraživački potencijal pao na 77,6% opsega iz iste, početne godine analize (vidi tablicu). Stoga se udio istraživača u ukupnoj zaposlenosti u znanosti i razvoju iz godine u godinu povećavao: od 47,8% u 1990. godini do 63,3% u 1999. godini. Istu značajku, veći gubitak administrativnog i stručno-tehničkog osoblja uz tendenciju većeg očuvanja istraživačkog kadra može se iščitati iz usporednih podataka za druge tranzicijske zemlje.

Godina	Zaposleni		Istraživači	
	Broj	Lančani indeks	Broj	Lančani indeks
1990.	18 361	-----	8 772	-----
1991.	16 625	90.5	8 183	93.3
1992.	16 749	100.7	8 477	103.6
1993.	15 869	94.7	8 561	101.0
1994.	15 285	96.3	8 394	98.0
1995.	15 510	101.5	8 503	101.3
1996.	15 397	99.3	8 230	96.8
1997.	10 555	68.1	6 149	72.3
1998.	8 962	84.9	5 382	87.5
1999.	10 746	119.9	6 805	126.4

Izvori: *Znanstvenoistraživačke i istraživačko-razvojne organizacije 1990. (1991., 1992, 1993., 1994.)* Dokumentacija 846 (896, 936, 958, 992), RZS/DZS, Zagreb, 1992., (1994., 1996., 1997., 1996.), str. 6 (str. 7; 9; 7; 14); *Znanstvenoistraživačke i istraživačko-razvojne organizacije u 1995.*, Statistička izvješća 1038, DZS, Zagreb, 1997., str. 7; *Znanstvenoistraživačke pravne osobe u 1996.*, Statistička izvješća 1064 (Fotokopije tablograma), DZS, Zagreb: *Istraživanje i razvoj u 1997. (u 1998.)*, Statistička izvješća 1087 (1113), DZS, Zagreb, 2000., (2000.), str. 19 (str. 19). *Istraživanje i razvoj u Hrvatskoj 1999.* (Fotokopije neobjavljenih podataka), DZS, Zagreb, 2001.

Tablica 1. Zaposleni (s punim radnim vremenom) u istraživanju i razvoju i istraživači u razdoblju od 1990. do 1999.

Ukupni se personal smanjivao po prosječnoj godišnjoj stopi od 5,8%, dok je stopa smanjivanja broja istraživača bila upola manja – u prosjeku 2,8% godišnje. Štoviše, u nas je redukcija ukupnog i istraživačkog potencijala bila manja negoli u nekim drugim tranzicijskim zemljama, za koje su nađeni usporedivi podaci. U Češkoj su prosječne stope smanjenja ukupnog personala istraživanja i razvoja te istraživača bile znatno više (18,9% i 8,9%) u razdoblju od 1991. do 1997. U istom razdoblju je ukupni i istraživački potencijal Mađarske u prosjeku reducirao za 5,6% i 4,2% godišnje, a odgovarajuće stope pada ukupnog i istraživačkog personala u znanosti i razvoju Slovenije u razdoblju od 1992. do 1996. bile su 8,5% i 6,2%.

Iz ovih usporedbi, nažalost, ne slijedi da je hrvatska znanstvena politika bila uspješna u očuvanju jezgre nacionalnog inovacijskog sustava od znanstvenih politika drugih tranzicijskih zemalja. Razlike u korist Hrvatske proizlaze iz različitih startnih pozicija uoči tranzicije. Druge su socijalističke zemlje osamdesetih godina prošlog stoljeća ulagale razmjerno visok postotak nacionalnog proizvoda u znanstvenu i razvojno-istraživačku djelatnost i pokazivale rast R&D potencijala, pa je i strmoglavi pad ulaganja kod njih izazvao relativno veće smanjenje personala. Nasuprot tome, Hrvatska je u istom razdoblju po ulaganjima zaostajala čak i za niskim prosjekom bivše Jugoslavije od 1% izdvajanja iz nacio-

nalnog dohotka za znanost, a veličina je njezina istraživačkoga kadra u drugoj polovici osamdesetih bila stagnirajuća. Društvena i ekonomska marginalizacija znanosti u Hrvatskoj ne započinje, dakle, s društvenom tranzicijom, nego se s njom produbljuje. Restriktivan obrazac odnosa prema znanosti kao prema potrošnji u tranzicijskom se razdoblju opravdava objektivnim okolnostima (troškovima rata, obnove i državnog osamostaljenja).

Evaluacija opisanih trendova kretanja hrvatskog znanstvenog i razvojnog potencijala moguća je tek primjenom relativnih pokazatelja njegove razvijenosti i to u širim međunarodnim usporedbama. Najčešće korišteni relativni pokazatelji razvijenosti znanstvenoistraživačkog kadra, broj istraživača tzv. fultajmera na milijun stanovnika i broj fultajmera na tisuću ekonomski aktivnih stanovnika, ukazuju na skromne inovacijske potencijale Hrvatske. Po broju istraživača fultajmera na milijun stanovnika (1345 u 1997. godini), Hrvatska ne zaostaje samo za razvijenim zemljama (3033 fultajmera u prosjeku), za članicama OECD-a, za evropskim prosjekom i za zemljama Evropske unije, već je ispod prosjeka za postsocijalističke zemlje srednje i istočne Evrope (1451). Isto tako, s

3,20 istraživača fultajmera na tisuću ekonomski aktivnih stanovnika, Hrvatska je pri dnu ljestvice zemalja koju čine članice EU-a, te USA i Japan sa 5,28, 8,08 i 9,26 fultajmera na tisuću ekonomski aktivnih stanovnika.

Japan	4 909
Ruska Federacija	3 801
USA	3 698
Razvijene zemlje	3 033
Zemlje OECD-a	2 573
Evropa	2 476
Evropska unija	2 211
Srednja i istočna Evropa	1 451
Hrvatska (1997.)	1 345
Svijet	946
Zemlje u razvoju	347

Tablica A. Broj istraživača fultajmera na milijun stanovnika 1996./1997.

Izvor: *The state of science and technology in the world 1996 – 1997*, The UNESCO Institute for Statistics, 20001, str. 19; <<http://www.unesco.org/statistics>>; Hrvatska – pokazatelj izračunat na temelju podataka o 6 149 istraživača fultajmera (*Istraživanje i razvoj u 1997.*, SI 1087, DZS, Zagreb, 2000. str. 20), i u Državnom zavodu za statistiku procijenjenog broja od 4 572 0000 stanovnika Hrvatske u 1997. godini (Stanovništvo – Osnovni pokazatelji, <<http://www.dzs.hr/StatInfo/Stanov1.htm>>).

Znanstvenoistraživačke organizacije u Hrvatskoj

Hrvatska nema jasnu znanstvenu politiku, a raspadom starog sustava, bez njegove zamjene jednim novim, i u znanostima se nastavlja zaostajanje Hrvatske za europskim i svjetskim kretanjima.

Velimir Pravdić

U 20. stoljeću je organiziranje znanstvenoistraživačkog rada u svijetu postalo uvjetom razvitka znanosti: sveučilišta i znanstveni instituti omogućavaju okupljanje, izmjenu iskustava i prije svega kritiku, na kojoj se znanost zasniva. U Hrvatskoj je taj trend postao značajan nakon Drugog svjetskog rata. Organiziranje ustanova je postalo preduvjetom stvaranja kritične mase znanstvenika u nekim područjima znanosti (nuklearna istraživanja, istraživanja u biomedicinskim znanostima i u istraživanjima okoliša), a omogućilo je i razvitak znanstvenih istraživanja, koja su po svom karakteru multidisciplinarna. Na taj su način stvoreni preduvjeti za kompleksna istraživanja, kao i za nove interdiscipline, koje su izlazile iz okvira tradicionalnih disciplinarnih podjela znanosti, kako društvenih i humanističkih, tako i prirodnoznanstvenih i tehničkih.

Znanstvena infrastruktura razvijala se paralelno, a od posebnog je značenja za prirodne znanosti i za tehničko-tehnološka istraživanja.

Američki i njemački model

Hrvatska je u okvirima bivšeg sustava i političkog okvira, i kao znanstveno periferna zemlja, slijedila taj trend razvoja u znanstvenim centrima, posebno usvajajući američki model u prirodnoznanstvenim i tehničko-tehnološkim istraživanjima, zadržavajući na razini sveučilišta, a posebno u društvenim i humanističkim disciplinama, zasade centralnoeuropskog (njemačkog modela) zasnovanog na humboldtovskim načelima i idejama. Ta organizacijska dihotomija, iako rijetko eksplicitna, dovela je do stvaranja sve većih podjela u vrijednosnim sustavima između tih kategorija. U posljednjem desetljeću 20. stoljeća te su se podjele zaoštrile, posebno kao pojava uzrokovana nedovoljnim financiranjem znanosti (čak i u usporedbi s prethodnim razdobljem socijalističke ekonomije i društvenog uređenja), gubitkom najboljih znanstvenika migracijama prema inozemstvu, kao i političkom klimom nesklonom znanosti i intelektualcima. Kao jednu od kritičnih pojava možemo smatrati i nestanak prethodno uspostavljenog vrijednosnog sustava, a da novi, prilagođen jednom kompetitivnom tržišnom gospodarstvu, nije uspostavljen.

Procjenjuje se da oko 60% znanstvenika radi u znanstvenim ustanovama (prvenstveno na sveučilištima i u javnim institutima). Prema podacima MZT-a broj znanstvenika u hrvatskim javnim institutima iznosio je u 1999. godini 790 (Izviješće o radu Ministarstva znanosti i tehnologije do kraja 1999., Tabela "Znanstvenici u javnim institutima").

Dvije koncepcije

Politička se klima vrlo jako odražava na samostalne institute, i tako se procjenjuje i njihova opstojnost, doseži u financiranju i kadrovskoj obnovi. Njihov je nejasan položaj u znanstvenoj strukturi u odnosu prema sveučilištima problem o kojem se vode rasprave. Odgovore na razini Hrvatske treba tražiti u prostoru između dviju postojećih, iako još nedorečenih, graničnih koncepcija moguće hrvatske znanstvene politike:

(i) minimalistička koncepcija: zasniva se na tezi da Hrvatska nema sredstava ni kadrovske snage podržavati široki dijapazon suvremenih prirodnoznanstvenih, tehničko-tehnoloških, te društvenih, ekonomskih i kulturoloških istraživanja. Uloga je znanosti isključivo u potrebama suvremenog, kvalitetnog sveučilišnog obrazovanja novih naraštaja. Znanstvena dostignuća prihvaćaju se s prvenstvenim ciljem boljeg obrazovanja studenata, odnosno novih stručnjaka. Provedba te koncepcije zahtijeva jasno određivanje pravaca razvitka znanosti, odnosno onih discipline koje nose naznake uspješnosti i kvalitete. Osim toga, potrebna je odluka da se ne ulaže u one discipline koje zahtijevaju velika ulaganja u instrumente i infrastrukturu.

(ii) maksimalistička koncepcija: zasniva se na tezi da Hrvatska mora slijediti svjetske trendove znanosti u nizu područja, posebno u onima koje obilježavaju novo stoljeće i težiti prema kvaliteti u svojoj znanstvenoj strukturi, sumjerljivoj sa zapadnom Europom i Sjevernom Amerikom, smatrajući to svojom ulaznicom u civilizacijski krug razvijenih zemalja. U provedbi ove koncepcije također su potrebna jasna strateška opredjeljenja: o tome u koja područja treba ulagati značajna sredstva, te na područja čija je opstojnost moguća jedino u intenzivnoj suradnji s inozemnim znanstvenim institucijama. Posebno su u provedbi ove koncepcije bitni odgoj i obrazovanje studenata na dodiplomskoj i posebno postdiplomskoj, odnosno doktorskoj razini. Do danas (2002. godine) u Hrvatskoj nema naznaka provedbi ove zahtjevnije koncepcije.

Mogu li posljedice minimalističke koncepcije biti opasnost gospodarske stagnacije, pa i neokolonijalizma? Mogu li posljedice te koncepcije biti odlučne za daljnji, nepovratni, odljev mozgova? Jesu li posljedice također i preseljavanje kreativnih pojedinaca u zapadne razvijene zemlje?

Mogu li posljedice maksimalističke koncepcije biti ili gospodarski uspjeh ili vrlo skupi promašaji? Ova koncepcija pretpostavlja znatna ulaganja u kadrove i opremu, i u njihov znanstveni pogon. Mogu li se tom koncepcijom smanjiti posljedice nepovratnog odljeva mozgova? Postoje li oblici po kojima se zadržava znanje i kreativnost u Hrvatskoj, i time katalizira, između ostalih pojavnosti, i široki diapazon transfera tehnologije?

Odgovor na ta pitanja nije moguće jednoznačno odrediti, te preostaje da se on u Hrvatskoj potraži kroz provođenje odlučne znanstvene politike.

Na niz postavljenih pitanja, kao i na razmatranje tvrdnji u ovom dijelu napisa o znanstvenoj politici Hrvatske, približavanje odgovorima moglo bi dati samo jedno sustavno, neuvjetovano istraživanje. Zaključak, koji se neosporno nameće jest da Hrvatska nema jasnu znanstvenu politiku, i da se raspadom starog sustava, bez njegove zamjene jednim novim, i u znanostima nastavlja zaostajanje Hrvatske za europskim i svjetskim kretanjima.

Specijalistička podjela znanosti u Hrvatskoj

Znanstvenorazvojni rad u Hrvatskoj u zadnjem desetljeću obilježen je procesima despecijalizacije koji su prvenstveno rezultat organizacijskih i financijskih aspekata znanstvene politike, a ne odraz inter ili multidisciplinarnosti

Nada Švob-Đokić

Struktura specijalističke podjele znanosti trebala bi reflektirati pretežitost znanstvenu orijentaciju koja implicitno ukazuje na prioritete ukupnog razvoja neke zemlje, odnosno na mogućnosti primjene znanja. Granska struktura znanstvenoistraživačkog sustava mogući je indikator prihvaćenih razvojnih orijentacija i prioriteta, ali i sistema ukupnih društvenih vrijednosti po kojem se društvo prepoznaje.

da se problem znanstvene specijalizacije, odnosno pitanje razvitka posebnih znanstvenih disciplina institucionalizira kroz osnivanje organizacija. Instituti maknuti sa sveučilišta otvorili su prostor za ponovno osnivanje novih javnih i novih sveučilišnih instituta vrlo sličnih specijalizacija. U Hrvatskoj stoga djeluju dva instituta za društvena istraživanja, institut za turizam i institut za poljoprivredu i turizam, i sl. Te organizacije imaju kompatibilne specijalizacije ili vrlo slične programe. Valja također reći da se mnogi projekti i programi repliciraju u različitim institucijama i organizacijama. Jasno se pokazalo da je umjesto primjerenije znanstvene specijalizacije znanstvena politika postigla samo povećavanje broja znanstvenih organizacija. Novonastale organizacije ne postižu bolje znanstvene rezultate, niti su striktnije specijalizirane.

Sve to pokazuje da je znanstvenorazvojni rad u Hrvatskoj u zadnjem desetljeću obilježen procesima despecijalizacije koji

žito članica grupe G-7 i EU). Međutim, temeljem promišljene specijalizacije, podržane znanstvenom politikom i koncentracijom ulaganja, male zemlje mogu ostvariti privremenu ili stalnu dominaciju u nekim područjima. Znanstvena politika njihovih vlada u takvim slučajevima koncentrira se na rješavanje specifičnih ili osobito važnih pitanja za takvu zemlju i društvo. Kao primjeri mogu se navesti slučajevi Izraela (impresivan znanstveni razvoj u astrofizici, biologiji, biokemiji, proučavanju novih materijala, kompjutorskim znanostima, u ekonomiji i biznisu); primjer Islanda (ključni prodori u geo-znanostima afirmirali su znanost ove male i malo utjecajne zemlje, i naglasili jedan specifični aspekt njezinog identiteta); primjer Irske (osobito naglašena orijentacija na molekularnu biologiju i genetiku, te na management i informatiku); primjer Hong-Konga (znanstveni prodori u mikrobiologiji), itd.

Dugoročna podrška nekoj znanstve-

Znanstveno područje	Redoviti profesori i znanstveni savjetnici	Izvanredni profesori i viši znanstveni suradnici	Docenti i znanstveni suradnici	Ukupno
1	2	3	4	5(2+3+4)
Prirodne znanosti	251	162	226	639
Tehničke znanosti	248	164	209	621
Biomedicinske znanosti	185	254	204	643
Biotehničke znanosti	95	43	104	242
Društvene znanosti	266	186	234	686
Humanističke znanosti	155	116	175	446
Ukupno	1.200	925	1.152	3.277

Izvor: MTZ, 2000

Znanstvenici izabrani u znanstvena i znanstveno-nastavna zvanja po područjima

Valja spomenuti da je država, odnosno Ministarstvo znanosti i tehnologije, pokušavala intervenirati direktno u specijalističku orijentaciju istraživanja tako što je promovirala tematske prioritete unutar općeg i posebnih programa istraživanja, i tako što je osnovala nekoliko specijaliziranih instituta. Ta je politika doživjela neuspjeh.

Područja i prioriteti

U slučaju proklamiranja posebnih programskih prioriteta, dogodilo se da je prioriteta bilo više nego samih područja: ravno 15 prioriteta u šest područja. Mnogi od tih prioriteta nisu imali nikakve veze sa znanstvenom specijalizacijom (npr. “opće unapređivanje znanja”), ali su pojedini ipak promovirali neka istraživanja i infrastrukturne djelatnosti koji su podržali znanstvenu aktivnost u nekim područjima. Međutim, takvi prioriteti znanstvene politike nisu mogli pridonijeti

pravom specijalističkom profiliranju područja, a niti izraziti stvarne istraživačke prioritete za Hrvatsku u tom razdoblju. Neki prioriteti su ostali nejasni i praktično specijalistički neprofilirani, primjerice «razvoj nacionalnih znanosti». Ukupni pregled prioriteta danas prije podsjeća na popis trenutačnih želja ili sliku trenutačnih utjecaja na Ministarstvo, nego na sustavno promoviranje znanstvenih specijalizacija kao relevantnih za razvitak Hrvatske.

Zakonom o znanstvenoistraživačkoj djelatnosti koji je donesen koncem 1993. bilo je utvrđeno da je Republika Hrvatska stekla osnivačka prava nad 23 znanstvenoistraživačka instituta koji su postali javni instituti, od kojih je većina izgubila status sveučilišnih instituta. Danas u Hrvatskoj postoji i djeluje 28 javnih instituta i jedan istraživački centar. Većina novih je osnovana da bi se osigurala pojedina specijalistička istraživanja. Tako se dogodilo

su prvenstveno rezultat organizacijskih i financijskih aspekata znanstvene politike, a ne odraz inter ili multidisciplinarnosti.

Takvi procesi despecijalizacije ne ukazuju na prisutnost ili uvođenje novih specijalističkih područja, a ni na paralelne tendencije sve užih specijalizacija. Oni prije reflektiraju stalno rastuća kaotična kretanja u hrvatskoj znanstvenorazvojnoj djelatnosti i promociju individualnih, odnosno interesa malih grupa istraživača koji su u situaciji da neposredno utječu na politiku i tako “kreiraju” znanstvenu politiku. Valja dodati da Hrvatska nije afirmirala neki relativno usklađen pristup vlastitu razvoju i vlastitoj budućnosti koji bi utjecao na razvitak znanstvenorazvojne djelatnosti.

Dominacija

Činjenica je da u suvremenom svijetu u većini znanstvenih disciplina dominiraju znanosti najrazvijenijih država (prete-

noj disciplini preduvjet je za postizanje izvrsnosti u toj disciplini, odnosno za ostvarenje globalno prepoznatljivih rezultata, što vrlo dobro djeluje na ukupni razvoj znanosti i poticanje znanstvenih istraživanja i u drugim specijalističkim područjima.

Nažalost, znanstvena politika u Hrvatskoj u zadnjem desetljeću 20. stoljeća nije pokazala dovoljno koncentriranosti na pitanja znanstvene specijalizacije. Naprotiv, primjenjivan je egalitaristički princip nedovoljne podrške svim istraživanjima i svim znanstvenim specijalizacijama, te ekstremna tolerancija (čak i otvoreni voluntarizam) prema preširoko definiranim prioritetima. Tako su u vrlo sličnom ili istom položaju ne samo uspješni i neuspješni znanstvenici, nego i sve znanstvene specijalizacije, što priječi stvaranje solidnih veza između razvoja, znanosti i cjelovite društvene restrukturacije. ■

Znanstvena produktivnost i znanstvena produkcija u Hrvatskoj

U Hrvatskoj najprije valja uvesti pravila prikupljanja i obrade podataka o znanstvenoj djelatnosti koja potpuno odgovaraju onima u znanstveno razvijenim zemljama svijeta

Vlatko Silobrić

U uvjetima organizirane znanstvene djelatnosti logično je očekivati da će svaki znanstveni rad završiti objavljivanjem njegovih rezultata, osim onoga koji po svojoj naravi ide u red tajnih znanstvenih istraživanja. Tajnost se prvenstveno odnosi na primijenjena znanstvena istraživanja (primjerice vojna istraživanja).

Zato se uspješnost znanstvene djelatnosti mora i može mjeriti analiziranjem njezinih rezultata, bilo izravnih (objavljena djela), bilo posrednih (tehnološki pokazatelji i opći napredak društva). Tim se pokazateljima može mjeriti ne samo uspješnost izvjesne znanstvene politike, nego se isti pokazatelji mogu upotrijebiti za uspoređivanje znanstvene djelatnosti pojedinaca, ustanova, država, regija itd. U oba je slučaja, međutim, bitno da se kao

pokazatelja znanstvene produktivnosti hrvatskih znanstvenika, treba najprije utvrditi jesu li pokazatelji doista usporedivi na međunarodnoj razini. Tek se nakon toga može pokušati uspoređivati produktivnost hrvatskih znanstvenika s onom istovrsnih znanstvenika u razvijenim zemljama.

Znanstvena oblast	Br. doktora	Br. tekstova	Prosjeck
Društveno-humanistička	1888	27 380	16,9
Prirodna	1358	8 064	7,5
Medicinska	1706	15 038	0,5
Tehnička	1071	7 340	8,1
Biotehnička	473	4 714	11,5
Ostala	8	160	20,0

Tablica 1. Broj doktora znanosti u pojedinim znanstvenim oblastima i njihova produktivnost (Klasifikacija znanstvenih područja prema MZT-u, a tekstovi prema Bibliografskoj bazi podataka (BBP) NSK-a.)

mjerilo za produktivnost uzima ista vrsta djela, točnije znanstvena djela koja su načelno nastala na isti način. Na primjer, bilo bi metodološki posve pogrešno uspoređivati znanstvenu produktivnost određenu na temelju djela objavljenih u publikacijama s međunarodnom recenzijom s produktivnošću određenom na temelju djela objavljenih bez takve recenzije. Tada bi svaka usporedba apsolutnih brojeva objavljenih djela mogla navesti na sasvim pogrešne zaključke.

Gornja je opaska posebno važna kad je riječ o nerazvijenijoj znanstvenoj zajednici kao što je ona u Hrvatskoj. Naime, na prvi pogled Republika Hrvatska ima zamjernu znanstvenu publicistiku i produktivnost (Ministarstvo znanosti i tehnologije RH novčano podupire oko 200 periodičnih publikacija iz različitih znanstvenih oblasti!). Nažalost, samo pokoja od tih publikacija odgovara međunarodnim standardima, te je usporedba objavljenih tekstova u takvim "lokalnim" s onima u međunarodnim publikacijama bespredmetna.

Zato bi svaka smislena analiza znanstvene produktivnosti i produkcije u RH morala početi od toga da se najprije jasno definiraju "produkti", tako da oni budu usporedivi s onima u svijetu. Da se to u dosadašnjim službenim procjenama u RH nije uzimalo u obzir najbolje pokazuje sva šarolikost kriterija ocjenjivanja za napredovanje i nagrađivanje znanstvenika. Ta šarolikost kriterija, te zaobilaženje čak i takvih kriterija, jasno ukazuje na to da bi postojeći načini procjene znanstvenog rada u RH (od projekata do objavljenih djela) teško mogli izdržati provjeru međunarodne znanstvene javnosti.

Stoga, prije svake upotrebe službenih

Ovi su podaci indikativni, ali međunarodno teško usporedivi. U Hrvatskoj najprije valja uvesti pravila prikupljanja i obrade podataka o znanstvenoj djelatnosti koja potpuno odgovaraju onima u znanstveno razvijenim zemljama svijeta. Da bi se to postiglo nužno je najprije primijeniti iste standarde koje rabe i znanstveno razvijene zemlje (primjerice prihvaćanje definicija iz priručnika Frascati). Tek će se tada doista raspolagati relevantnim podacima, bez kojih je nemoguće zamisliti znanstvenu politiku jedne znanstvene zajednice i pratiti njezino provođenje. ■

Međunarodna suradnja

Boris Kamenar i Dionis Sunko:

Međunarodna suradnja u svim se znanostima, a poglavito u prirodnim, do 1990. godine temeljila na bilateralnim i multilateralnim vezama, izraženim u ugovorima od kojih su najvažniji bili oni sklopljeni s razvijenim zemljama Zapada. Uz spomenute i druge međudržavne veze, značajnu su ulogu odigrali kontakti i suradnja pojedinih, međunarodno afirmiranih, znanstvenika s kolega u inozemstvu čime su bile omogućene brojne gostujuće profesure starijih, a stipendije i specijalizacije naših mladih znanstvenika. Rat u razdoblju od 1991. do 1995. gotovo je u potpunosti prekinuo te aktivnosti i doveo do svojevrsne izolacije naše znanosti i znanstvenika, koji su bili osuđeni da uz pomanjkanje sredstava i osiromašenje instrumentalne osnove, velikim naporima uznaštoje održati veze s inozemnim kolegama i institucijama. Politički (u nekim slučajevima i legislativni) razlozi uzrokovali su našu odsutnost u znanstvenim strukturama europske zajednice.

Zajednički programi

Radi bolje suradnje, održanja ravnoteže između znanstvene izvrsnosti i gospodarsko-socijalne kohezije, ali i utrke sa SAD-om i Japanom, europske su zemlje zadnjih desetljeća strukturale velik broj programa. Na primjer, European Science Foundation (ESF) obuhvaća danas 70 članica iz 26 zemlja, European Molecular Biology Laboratory (EMBL) 18 zemalja. PHARE program je lansiran ne samo radi tehničke pomoći i gospodarske suradnje, već i kao «kontinentalna odgovornost» u toj djelatnosti.

Svrha je tih integracija: Europa kao «društvo prijateljstva», «društvo znanja» i «društvo razumijevanja». Europska je unija odobrila proračun u iznosu od 14,96 milijardi eura za financiranje 5. europskog okvirnog programa za znanost i tehnološki razvoj za razdoblje 1999.-2002. Od 2003. starta 6. program (Framework Programme 6-FP6), koji bi se trebao osnivati na novim osnovama tzv. jedinstvenog «Europskog istraživačkog prostora». Proračun 6. okvirnog programa predviđen je u iznosu od 16,27 milijardi Eura.

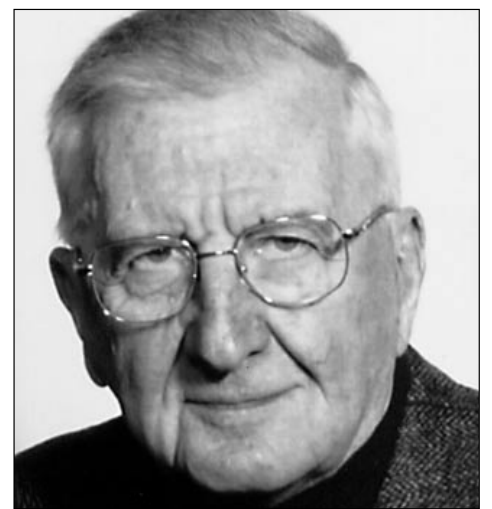
Prijedlozi

Kako je očito da će 21. stoljeće biti određeno znanošću i tehnološkim razvojem bitno je da vlada, nevladine udruge, poglavito znanstvena i stručna društva i akademske institucije (npr. HAZU, sveučilišta, javni instituti i dr.), uz pomoć međunarodne zajednice, poduzmu sve odgovarajuće mjere i akcije za unapređenje tih djelatnosti. Stoga, predlažemo sljedeće:

1. Izraditi pomni pregled i analizu sadašnjeg stanja međunarodne suradnje na osnovi podataka Ministarstva znanosti i tehnologije, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i sveučilišta s realnom procjenom dosadašnjih i budućih troškova za stručna i znanstvena putovanja, posjete delegacija, stručne sastanke, stipendije, bilateralnu i multilateralnu znanstvenu i tehničku suradnju. Procijeniti dosadašnju i buduću korist međunarodne znanstvene suradnje.

2. Definirati udarna područja istraživanja u kojima je potrebna suradnja s inozemnim partnerima. Postavlja se pitanje kakva nam znanost treba, kakvi su naši prioriteti, i što učiniti da naša znanost ponovno postane zanimljiva i drugima u svijetu. Hrvatski znanstveni i eksperimentalni razvojni potencijal treba integrirati u europske znanstvene i visoko-obrazovne okvire. Hrvatske znanstvenike i znanstvene institucije treba uključiti u projekte 6. europskog okvirnog programa.

3. Temeljito analizom, uz pomoć međunarodne znanstvene zajednice, treba prepoznati postojeće i pripremiti osnivanje

Dionis Sunko

Boris Kamenar

novih suvremenih znanstvenih centara izvrsnosti. Gdje god je to potrebno uz centre izvrsnosti osnivati i znanstveno-tehnološke parkove. Pomoć međunarodne zajednice, posebno zemalja OECD-a, treba kanalizirati tako da svaka financijska potpora, investicija ili kredit dan Vladi Republike Hrvatske bude popraćen potporom za razvoj znanosti, eksperimentalnog razvoja i obrazovanja. To treba vrijediti i za prihode ostvarene privatizacijom velikih državnih tvrtki.

4. U sklopu mogućnosti osnivati međunarodna savjetodavna tijela za pojedina područja, pri sveučilištima i većim institutima. Tu aktivnost provesti uz sudjelovanje nevladinih organizacija (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, stručna i znanstvena društva i dr.).

5. Koristeći inozemne modele (Finska, Irska, Izrael, Švicarska) provesti reorganizaciju pojedinih sektora Ministarstva znanosti i tehnologije. Promijeniti sustav financiranja putem nacionalne zaklade za znanost, te uvesti međunarodne recenzije.

6. Uvesti i provoditi stalno praćenje talentiranih studenata na dodiplomskoj i postdiplomskoj razini i ciljano usmjeravati njihovo doškolovanje u inozemstvu.

7. Trajno riješiti problem našeg učlanjenja u međunarodne institucije i organizacije, plaćanje članarina u inozemnim društvima, te financiranje međunarodnih manifestacija u Hrvatskoj. Od posebnog je značenja učlanjenje Hrvatske u velike međunarodne institucije i organizacije kao i mogućnost korištenja njihove velike i skupe opreme, kao što su npr. CERN, EMBL i dr. Sada, nakon donošenja Zakona o zakladama, Hrvatskoj je hitno potrebno učlanjenje u Europsku znanstvenu fundaciju (ESF).

8. Riješiti problem nabave inozemne stručne i znanstvene periodike stalnim članstvima naših znanstvenika u međunarodnim društvima i uvođenjem stalnog sustava pretplate na časopise i knjige kao i učlanjenje u najvažnije banke podataka.

9. Poticati bilateralnu suradnju sa susjednim i drugim zemljama, te multilateralnu s regionalnim organizacijama (npr. Alpine-Jadran, Srednjoeuropska inicijativa, Jadransko-jonska inicijativa i dr.).

10. U provođenju međunarodne znanstvene i tehničke suradnje jasno odrediti kompetencije i ulogu Vladinih tijela (ministarstva, znanstvena vijeća i sl.), sveučilišta, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i drugih nevladinih organizacija (znanstvena društva i stručne udruge). ■

Osnovni nalazi i zaključci

Odlomak iz zaključka studije *Znanstvene politike u tranzicijskim zemljama Jugoistočne Europe: Republika Hrvatska*

Uvodu ovoj studiji skiciran je međunarodni i tranzicijski kontekst u kojem je donekle formulirana i vođena znanstvena politika u Hrvatskoj. Pokazano je da je formuliranje znanstvene politike relativno novo razvojno iskustvo, što je osobito vidljivo u prvom Nacionalnom znanstvenoistraživačkom programu. Znanstvena politika vodi se u sjeni neriješenih načelnih pitanja i u situaciji kad društvena i razvojna uloga znanosti nije dovoljno jasno određena. Stoga je znanost izložena ne samo objektivnim tranzicijskim problemima restrukturacije čitavog znanstvenog i razvojnog područja, nego i nepromišljenim, često volunтарыstičkim odlukama i rješenjima koja su u nizu slučajeva bila kontraproduktivna.

U svakom dijelu ove studije koji razmatra funkcioniranje elemenata znanstvenoistraživačkog sustava navedeni su zaključci koji se odnose na specifična područja i posebna pitanja. Bez namjere da ovdje ulazimo u svako područje razvoja znanosti i znanstvene politike vođene u zadnjem desetljeću 20. stoljeća u Hrvatskoj, smatramo da valja istaknuti sljedeće:

Nepostojanje formulirane, usklađene i javno objavljene znanstvene politike u Hrvatskoj reflektira činjenicu da mjesto znanosti u hrvatskom društvu i razvoju nije jasno određeno. Osim općih fraza o društvenoj važnosti i dometima znanosti, njezina stvarna uloga nije razjašnjena.

Manjak/nedostatak znanstvene politike podržava kontinuiranu marginalizaciju znanstvenorazvojnih djelatnosti. Svaka bi vlast, ma kojim se principima i prioritetima inače rukovođila, i kakva god politička stajališta zastupala, morala moći jasno formulirati svoje ciljeve u razvitku znanstvenoistraživačkog kompleksa i načine kojima ih namjerava postići. Znanstvena politika mora biti javna i izložena javnoj kritici i zato što je jedino tako moguće stvarati društvenu percepciju znanosti kao bitnog elementa društvenog i ukupnog razvika Hrvatske.

Analiza znanstvenoistraživačkog rada i sustava znanosti, tehnologije, visokog obrazovanja mora pridonositi ukupnim društvenim demokratskim promjenama. Javnost bi trebala postupno ostvariti pravo utjecaja na razvoj znanosti i korištenje znanstvenih rezultata, što je podjednako uvjetovano političkom demokratizacijom i ekonomskim razvitkom.

Nužno je eliminirati restriktivni pristup znanstvenoistraživačkoj djelatnosti koji potpuno dominira u zadnjem desetljeću 20. stoljeća, a očituje se u autoritarnom upravljanju znanošću i u nastojanjima da se kao evaluacijski okvir znanstvenorazvojnog rada nametnu neprimjerene i često volunтарыstičke norme. One sputavaju znanstveni rad i nastoje ga privesti formalno tzv. međunarodnim standardima koji u praksi to često uopće nisu.

Sadašnju pretjeranu i često neadekvatnu normatizaciju znanosti i istraživačkog rada bi valjalo otkloniti. Pravna regulativa razrađena u zadnjih desetak godina jasno pokazuje da je državno upravljanje znanošću urodilo lošim rezultatima i nametnulo znanosti poštivanje političkih i dnevnopolitičkih, a ne znanstvenih normi. Takvo je stanje osobito kontraproduktivno u otvaranju znanosti prema proizvodnji, tehnološkom razvitku i visokom obrazovanju, ali i prema javnosti u kojoj valja poticati prihvaćanje inovativnosti kao temeljnog odnosa prema društvu, okolišu i životu općenito.

Financiranje znanosti daleko je od poticajnog i razvojnog. Pokazuje se da je Hrvatska izgubila korak ne samo s malim razvijenim zemljama Europske unije, nego je i u grupi tranzicijskih zemalja na neslavnom mjestu. Sa sigurnošću se stoga može ustvrditi da je nužno ukupno povećanje sredstava za znanost. Istovremeno valja naglasiti da je način financiranja, odnosno prikupljanja i distribucije raspoloživih sredstava vrlo loš. Osnovni izvor sredstava je državni budžet, te raspodjelu sredstava u potpunosti regulira Ministarstvo za znanost i tehnologiju. Sistem raspodjele je neadekvatan, neselektivan i nepotican. Također je podložan subjektivnim, arbitrarnim političkim ili čak osobnim preferencijama. Rezultati takva trošenja sredstava su za sam razvitak znanosti nedopustivo loši. Valja stoga brzo diverzificirati izvore financiranja.

Kadrovska situacija hrvatske znanosti gotovo je tragična. Broj ukupno zaposlenih u znanosti gotovo je prepolovljen u zadnjih deset godina, a broj znanstvenika smanjen za više od 24%. Na mnogim je područjima izgubljena kritična masa znanstvenika, a u nekim područjima bilježi se naglo starenje znanstvenog kadra. Programi pomlađivanja znanosti, tj. zapošljavanja pripravnika ne daju očekivane rezultate. Novoosposobljenim znanstvenim istraživačima (doktorima znanosti) ne pruža se prilika da nastave znanstvenu karijeru, ili je taj nastavak vezan uz komplicirana ograničenja. Postupna feminizacija znanosti izraz je sve lošijeg materijalnog stanja i društvene marginalizacije ove djelatnosti. Restriktivni modeli upravljanja znanošću, financiranja i ukupnog razvika ove djelatnosti ne mogu osigurati obnovu ili brzi rast broja kvalitetnih kadrova. Gubi se znanstvena kompetitivnost, kritika i otvorenost, a forsira znanstveni paternalizam i usporava dinamika znanstvenog razvoja. Zbog svih ovih razloga valja hitno početi stimulirati kadrovski rast i obnovu znanosti, posebno u kompanijskom i izvan-državnom sektoru gdje on može biti optimiziran funkcionalnom primjenom znanja i radom zainteresiranih mladih istraživača.

Znanstvenorazvojne organizacije, prvenstveno sveučilišta i instituti, oslikavaju organizacijsku dihotomiju u hrvatskoj znanosti (anglosaksonski i humboldtovski modeli). Znanstvena politika nije tom području uopće posvećivala pažnju, niti je omogućila stvaranje i promociju novih organizacijskih modela koji bi možda odgovarali ovoj zemlji. Pitanja organizacijskog modeliranja posebno su važna za procese reforme hrvatskih sveučilišta, ali su unatoč tome ostala marginalizirana i nepoticanja za promociju i razvitak znanstvenorazvojnih djelatnosti. Stoga se organizacijsko zapuštanje odrazilo kao zaostajanje u osuvremenjivanju nastave i znanstvenih istraživanja, a također i kao zapreka intenzivnijem i produktivnijem znanstvenom komuniciranju i razmjeni.

Evaluacija znanstvenog rada vrlo je otežana ili nemoguća jer nisu uvedena temeljna i međunarodno komparabilna pravila za prikupljanje i obradu podataka o znanstvenoj djelatnosti. Ovaj bitni nedostatak omogućuje mnoge neutemeljene i volunтарыstičke ocjene i procjene znanstvenorazvojnog rada, što je pogubno za sve njegove aspekte, od znanstvenorazvojne specijalizacije, organizacije znanstvenog rada do društvenog položaja znanstvenika.

Kada se govori o specijalističkoj podjeli znanosti u Hrvatskoj, valja reći da je ona formalno usklađena s međunarodnim standardima i prihvaćenim podjelama. Među-

tim, realno stanje radikalno odstupa od tih standarda. Uočljive su jake tendencije potpune despecijalizacije, odnosno njegovanje ili promocija različitih specijalističkih područja u skladu sa trenutnim interesima manjih grupa znanstvenika. Takve bi tendencije mogle biti poticajne kada bi se radilo o inerdisciplinarnosti ili multidisciplinarnosti, ili pak o uvođenju novih znanstvenih specijalizacija ("nesses" = new and emerging scientific specializations) koje su uvijek izraz dinamičnog razvoja znanosti. Međutim, u Hrvatskoj je, nažalost, riječ o nečem drugom: o promociji trenutačnih političkih ili osobnih interesa putem tzv. prioriteta. Stoga bi pitanja specijalističkih podjela i kritičnih standarda za njihovo uspostavljanje i održavanje trebalo tretirati fleksibilno. Valja otvoriti mogućnosti razvika istraživanja na novim specijalističkim područjima, redefinirati standarde koji uvijek nameću iste rigidne specijalizacije i granske podjele i definitivno priznati i podržati multidisciplinarnost te interdisciplinarnost u znanosti. Na ovom je području nedopustivo da birokratski standardi dominiraju nad zahtjevima znanosti same.

Znanstveno komuniciranje nije, nažalost, bilo predmet ni posebnih istraživanja, a ni element više ili manje definirane znanstvene politike. U ovom trenutku stoga se samo može reći da je unutarznanstvena komunikacija, kao i komuniciranje znanstvenih krugova s javnošću, izuzetno važno za razvoj znanosti i da ga treba afirmirati. Znanstvena politika posebno bi se trebala pozabaviti popularizacijom znanosti i poticanjem javnog angažmana na primjeni i korištenju znanja u svim domenama.

Ono što se službeno iskazuje kao međunarodna znanstvena suradnja u potpunosti je nadležnosti Ministarstva znanosti i tehnologije. Iako je Hrvatska potpisala sporazume o znanstveno-tehničkoj suradnji sa 38 država, stvarni programi suradnje ostvaruju se s tek nekoliko partnera. Međunarodnoj suradnji je u 2001. namijenjeno svega 1,44% budžeta Ministarstva. Ipak, stvarna znanstvena suradnja daleko je razgranatija. Ona se odvija u okvirima djelatnosti svih hrvatskih sveučilišta i gotovo svih hrvatskih javnih instituta. Međutim, uvid u praktično odvijanje i evaluaciju projekata i programa je nepotpun. Iako se pretpostavlja da se barem 30% ukupnih znanstvenoistraživačkih aktivnosti odvija u okvirima međunarodne znanstvene razmjene i komuniciranja, to nije transparentno, i ne može se potvrditi. Stoga je nužno učiniti međunarodnu suradnju transparentnom i prezentnom u hrvatskoj znanosti i u hrvatskoj javnosti, te pokušati evaluirati i afirmirati ukupni razvojni impakt koji ona ima za razvoj znanstvenorazvojne djelatnosti.

Konačno, valja još jednom ustvrditi da Hrvatska mora definirati vlastitu znanstvenu politiku; da znanstvena politika mora biti predočena javnosti, da je valja provoditi i stalno razvijati institucionalne mehanizme za njezinu evaluaciju. ▣

talih novonastalih materijala, što je rezultiralo stvaranjem podloge za serijsku potrošnju. U tom trenutku umjetnički multipl poči-

Zanimanje tržišta za umjetnički multipl iskoristila je i Sarah Stanton (umjetnica koja je jedna od autorica koncepta izložbe) otvo-

Umjetnost umnožavanja

Umnožavanje / Multiplikacija, Muzej suvremene umjetnosti, od 4. do 28. travnja 2002., Zagreb

Leila Topić

U Muzeju suvremene umjetnosti otvorena je izložba pod nazivom *Umnožavanje / Multiplikacija*. Izložba je koncipirana iz zbirke Britanskog Savjeta, a sastoji se od umjetničkih objekata/ multipla suvremenih britanskih umjetnika razmještenih u prozirne vitrine. Svaki od izloženih objekata posjeduje svoju priču te je potrebno dosta strpljenja za iščitavanje svakog od izložena četrdeset i tri rada. Izložena djela moguće je iščitati na nekoliko razina, a izložba uključuje i edukativni element odgovarajući na pitanje što je umjetnički multipl.

Pojam se prvi put počeo koristiti šezdesetih godina za označavanje umjetničkog djela koje nije grafički list ni skulptura (oblici za koje je karakteristično umnožavanje), ali se ipak izrađuje u velikom broju. Ono što je zajedničko svim umjetničkim multiplima jest njihovo opiranje definiciji i zahvaćanju zajedničkim nazivnikom. Je li riječ o djelu koje može izrađivati netko drugi po umjetničkim nacrtima, ili multipl ovisi o svojim dimenzijama? Može li se *ready-made* umnožavati i predstavljaju li umnoženi elementi neke instalacije multipl? No nedostatak definicije nije spriječio umjetnike da tijekom čitavog prošlog stoljeća preispituju i nanovo tumače pojam multipla.

Jedan od najzanimljivijih pristupa pojmu multipla pokazao je umjetnik Bob i Roberta Smith (višestruko ime Patricka Brilla, koji se osim pojmom multipla poigrava i tumačenjima identiteta) predstavljen na izložbi. Naime, Brill je napravio one-off multipl, tj. multipl u jednom primjerku. Riječ je o povrcu napravljenom od betona koji je ručno obojan, čiji je način izrade bio svojevrsna obiteljska tradicija. Ovakav oksimoronski pristup potvrđuje ideju da je multipl umjetnički koncept, odnosno način umjetničke produkcije, te da je njegov broj ili dimenzija potpuno nevažni.

Gubitak aure

Kada je Walter Benjamin 1936. u djelu *Umjetničko djelo u doba mehaničke reprodukcije* ustvrdio da je industrijalizacija okončala postojanje umjetničkih djela s "aure", na neki je način otvorio put prema nastanku umjetničkog multipla. Istovremeno su avangardni umjetnički pravci s početka stoljeća započeli s propitivanjem uloge umjetnika u samome procesu stvaranja umjetničkog djela. Umjetnik je mogao postati "proizvođač" ili autor te se legitimno služiti metodama industrijske proizvodnje. Nakon svjetskih ratova javljaju se novi načini obrađivanja plastike i os-

Edward Allington, Naprava za mjerenje anđela, 1993.

Za ready-made je uvriježeno mišljenje da predstavlja suprotnost umjetničkom multiplu, odnosno da unosi svakodnevno u umjetnost, dok multipl iznosi umjetnički predmet u svakodnevni život

Mark Wallinger, Istinsko umjetničko djelo, 1993.

nje oponašati i poigravati se predmetima iz svakodnevice. Osim vladavine industrijskoga kapitalizma i masovne kulture, za procvat umjetničkog multipla važan je i gospodarski rast, što podrazumijeva porast kupovne moći srednje klase i stvaranje umjetničkog tržišta. U Velikoj Britaniji početkom devedesetih godina gospodarski je procvat obnovio zanimanje za umjetnički multipl.

Međutim, važno je napomenuti da je presudnu ulogu imala inicijativa samih umjetnika koji se okreću od inertnih galerijskih sustava te usmjeravaju svoje interese i izvan područja vizualnih umjetnosti. Tako Damien Hirst počinje organizirati vlastite izložbe, Martin Creed osniva svoju glazbenu grupu, a Tracy Emin i Sarah Lucas otvaraju umjetničku galeriju *Shop* čije ime jasno označava spregu umjetnosti i tržišta.

rivši prodajnu galeriju *Supastore 93* s jasnom aluzijom na Oldenburgovu njujoršku galeriju *Store* iz šezdesetih godina, koja je promovirala umjetničke multiple. Dakle, devedesete su godine u Velikoj Britaniji razdoblje ponovnog preispitivanja pojma umjetničkog multipla. Novi pristup tom pojmu pokazao je i Gavin Turk radom *Cave*. Riječ je o varijaciji njegova odbijenog diplomskog rada. Turk je napravio multipl u obliku plakete kojom se inače obilježava umjetnička baština, s tom razlikom da na njegovoj plaketi piše njegovo ime i godine provedene u radu (slično Braci Dimitrijeviću i njegovoj ploči od "historijskog značenja" postavljenoj kraj ulaza u MSU). Diplomaska komisija je odbila taj rad što je Turku vjerojatno dalo slobodu da se poigra formom i isti rad izvede u obliku tepiha postavljenog publici pod noge.

Nasljeđe dadaizma

Želja za "demokratizacijom vlasništva umjetničkog djela" vodila je Marka Wallingera kada je napravio *A Real Work Of Art*, koji se sastoji od plastičnoga konja s džokejom i postolja s pločicom na kojoj piše ime djela, odnosno ime konja. Na taj je način parodirao britansku tradiciju konjskih utrka, ali i prizvao u sjećanje rasprave o tome što je zaista "pravo umjetničko djelo". Augoevi neprostori bezvremenih čekaonica lišeni autentičnosti potakli su Paula Winstanleyja da izradi šest fotografija tih prostora te ih otisne na lijevanoj plastici te tako omogućiti kupcima da kupnjom tih odljeva kreiraju svoju vlastitu "izložbu". Da multipl može biti i "dvodimenzionalan" (tj. u obliku knjige) pokazala je Cornelia Parker radom *Meteorit slijeće na ...* uzevši komadić zagrijanog meteora i spalivši vodič Londona označivši tako sva važnija londonska kulturna odredišta. Knjiga je inspirirala i

Gavin Turk, Špilja, 1995.

Jonathana Callana koji je laserom ispisao pjesmu od silikonskih slova i tako stvorio "silikonsku zbirku pjesama", ali i Elizabeth Wright koja je "spojila" Oxfordski rječnik s toastom i londonski vodič od A do Z sa sendvičem od šunke. Umjetnica kao autorica knjige ideja je Tracy Emin koja je u fotografskoj knjizi prikazala prvih trinaest godina svog života, od začeca do gubitka nevinosti.

Za *ready-made* uvriježeno je mišljenje da predstavlja suprotnost umjetničkom multiplu, tj. da unosi svakodnevno u umjetnost, dok multipl iznosi umjetnički predmet u svakodnevni život. No umjetnici okupljeni oko ove izložbe serijski izrađuju umjetnička djela u koje uključuju *ready-made* objekte. Tako Mike Nelson izrađuje očudavajuće multiple sastavljajući ih od nadeđenih materijala. Isto tako i David Batchelor izrađuje objekte spajajući dijelove kolica za supermarket (točnije, kotače) s obojanim pleksiglasom. Dalziel & Scullion su pokušali oprostoriti "ideju sjevera" stvarajući multipl od kompasa i pleksiglasa, a Rose Finn-Kelcey koristi elektronski *display* da bi ukazala na opresivnu prirodu kućnih pravila. Umjetnički multipl propituje svakodnevni predmet postavljajući ga u neodgovarajući okvir; ili je izrađen od neuobičajenih materijala ili su njegove dimenzije neobične.

Strategije umnožavanja

Protupožarni alarm Nickyja Hirsta oponaša kućište pravoga požarnog aparata, no umjesto njega u kućištu se nalazi obojani

vinil. Razina podzemne vode Richarda Wilsona gramofonska je "singlica", na kojoj je snimljeno "žuborenje podzemne vode na dubini od 4 metra", no "singlica" ima ugravirane neobične utore/šupljine tako da se sasvim sigurno taj zvuk ne može čuti ni na jednom gramofonu. Zanimljiv je i rad Dana Haysa pod nazivom *Sanctuary*. On je u početku svoje umjetničke karijere slikao hrčke, a kasnije se pozabavio problematikom njihovih kaveza. "Kavezi su dvosmisleni objekti. Oni istovremeno štite i ograničavaju slobodu. Oni su jednostavna metafora za ljudsko stanje ali i kreativan proces", istaknuo je umjetnik kao obrazloženje za izradu simuliranog 3D kaveza za hrčke.

Planetarno popularan Damien Hirst predstavljen je radom *Home Sweet Home* koji prikazuje pepeljaru na kojoj je otisnuta fotografija gomile ugašenih opušaka s obrazloženjem: "Cigarete su savršene, sve dok ih ne zapališ". Tania Kovats poigrala se idejom nacionalnoga kiča izrađivši male gipsane odljeve bijelih doverskih stijena koje su "posljednja stvar koju vidiš odlazeći i prva stvar koju ugledaš vraćajući se" u domovinu.

Hussein Chalayan je vodeći londonski modni dizajner poznat po svom konceptualnom pristupu modi, *cross-media* radovima i suradnji s glazbenicima, izrađivačima nakita te tekstilnim i produkt dizajnerima. Na izložbi je prikazan njegov rad *Air Mail* u kojem je preuzeo koncept aerograma koji na prvi pogled izgleda kao obična poštanska omotnica koju je moguće pročitati kao pismo, no kada se omotnica otvori, pismo postaje haljina. Haljina se može nositi, nakon toga oprati i ponovno izložiti kao umjetnički multipl. Elementi komičnosti prisutni su u djelu Paula Hodgsona. Riječ je o kori banane izlivena u bronci na koju se, naravno, nitko ne može poskliznuti. Isto je tako žovijalno djelo i Abigail Lane koja je izlila otisak stopala na potplatu drvenih cipela.

Poticanje suvremene umjetnosti

Djela na izložbi *Umnožavanje / Multiplikacija* pokazuju da je za britanske umjetnike devedesetih godina umjetnost multipla postalo sredstvo za istraživanje njima zanimljivih ideja. No, ono što je važno istaknuti jest činjenica da je ova izložba koncipirana iz zbirke Britanskog Savjeta. Dakle, Britanski je Savjet naručio i okupio djela prikazana na ovoj izložbi. Zašto je ova činjenica važna? Britanski Savjet isto bi tako Veliku Britaniju mogao predstaviti kolekcijom, primjerice, Williama Turnera ili nekog drugog slikara neupitne umjetničke/tržišne vrijednosti, ali su ljudi na ključnim mjestima u kulturi prepoznali mlade britanske umjetnike koji stvaraju isključivo u suvremenom izričaju kao vrijednost koju treba promovirati te poticati kao kulturni proizvod. Vjerojatno će proteći još mnogo vremena prije no što će kod nas nastati uvjeti potrebni za organizaciju jedne takve zbirke koja bi predstavljala suvremeni hrvatski kulturni proizvod, a samim tim suvremenu, ali i promišljenu kulturnu politiku ove zemlje. **Z**

Buntovnici s razlogom

Na izložbi su predstavljena trideset i dva uspjela projekta kojima se predlaže kulturna, umjetnička i estetska revitalizacija Pule

Jugo Jakovčić

Moramo zamisliti 1001 drukčiji koncept grada, moramo preuzeti rizike... Više nego ikada ranije, grad je sve što imamo.

Rem Koolhaas

Izložba koja je trenutačno postavljena u prostoru MC *Luka* u Puli (koja kasnije seli u Veneciju, a nadamo se i u Zagreb) nije, doduše, predložila tisuću i jedan novi koncept već 32 projekta za *Pulu* – što je ujedno i naziv izložbe. Riječ je o velikom broju projekata, i velikoj količini novih mogućnosti za grad – projekt gotovo jedinstven za naše prilike. Autori projekata su studenti Arhitektonskog fakulteta u Veneciji i izuzev dva rada koja su nastala 1985., odnosno 1991. godine, ostali su nastali u posljednjih pet godina. Koncept izložbe zapravo je preneseni model velikih arhitektonskih natječaja na kojem više autora predlaže revitalizaciju pojedinog dijela grada. U Puli, i to u najužem centru, postoji niz zapuštenih lokacija za koje bi se trebale prihvatiti neke od izloženih radova.

Oko Arene

Cilj projekta Maurizia Franollija, koji je najzaslužniji za realizaciju ove izložbe, jest prostoru oko Arene udahnuti urbani smisao slijedeći potrebe koje nameće današnji život i pokušavajući ih interpretirati na način kojim će se iz nove realnosti proizići nova ljepota. *Duh grada* prikazan je simboličnim korištenjem prizora prošlosti i budućnosti; projekt je sastavljen od samostalnih dijelova i fragmenata raznih arhitektonskih stilova pri čemu Arena preuzima glavnu ulogu. Postolje izrađeno iz istarskog kamena jedinstveni je arhitektonski element projekta, nit vodilja u kojoj su glavni likovi elementi sredozemne arhitektonske kulture: trgovi, portici, galerije, terase i dvorišta. Na vrhu zgrade koja je "usidrena" pred Arenom nalazi se toranj koji preuzima funkciju svjetionika, oznake: galerija uređuje kompoziciju, to je mjesto susreta koje preuzima ulogu javnog prostora, prostora izložbi. Pokušalo se izgraditi dio grada u kojem se novo i staro sučeljavaju unutar tradicije, u kojem je moguće razviti "onu ljepotu koju samo život i vrijeme, a ne više arhitektura, mogu dati".

Odnos s morem

Tražeći identitet mjesta, projekt Sabine Casagrande ponovno uspostavlja izgubljeni odnos grada s morem, bilo rekonstrukcijom izvornog obronka bilo putem otvorene galerije ortogonalno smještene prema drevnoj Flavijevskoj ulici. Smještaj izložbenih prostora i kulturnih sadržaja s jedne strane te arheološko-pomorskog muzeja s druge, čini ovu dugu galeriju – kojom se evocira uspomena na uništeni rimski vodovod – monumentalnom. Razotkrivanje malog rimskog nimfeja, izvora oko kojeg se kaže da je nikla Pula, uvjetovalo je rješenja muzeja i parka.

Ispod središnjeg tlocrta, centrifugalnim se kretanjem posjetitelji upućuju u podzemnu galeriju u kojoj se nalaze posljednji ostaci izvora, a potom prema pomorskom muzeju, koji je zaštićen okrenutom kobilicom broda i naposljetku stazom prema

gore, do golemog prozora iz kojeg se promatraju razni prizori, prizor današnje Pule i antičke Pule koja je reproducirana u podnom mozaiku velikog trijema.

Nastanjiva skulptura

Matteo Melioli izložio je najradikalnije rješenje na području oko Arene, a vjerojatno i u sklopu cijele izložbe. Hrabar, in-

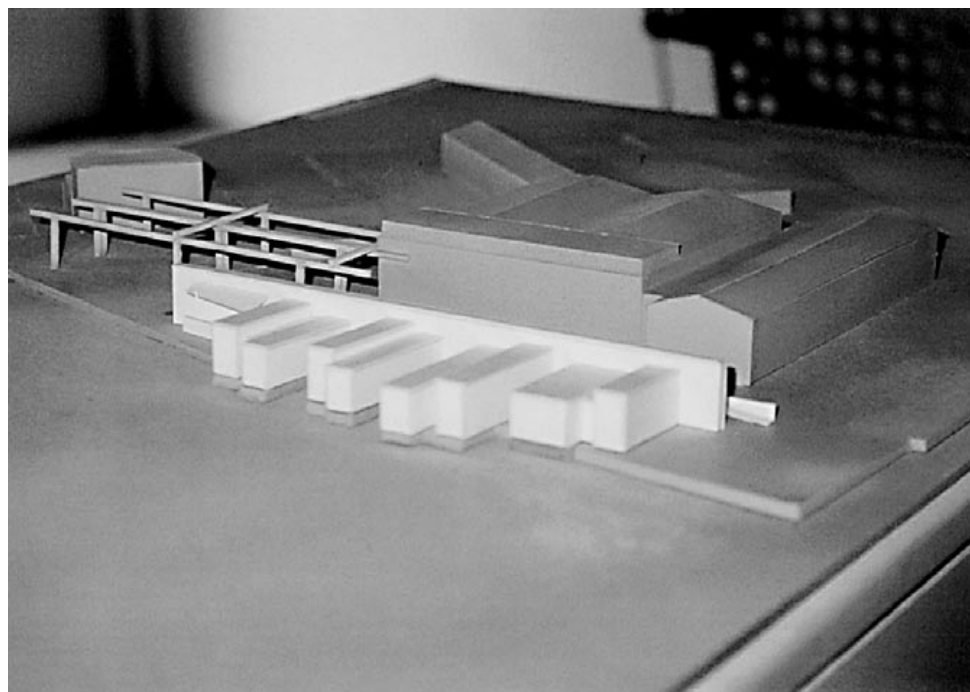
tuitivan, ali i vrlo promišljen projekt; spektakularna arhitektura pokraj spektakularne arhitekture. Obje zgrade najbolji su svjedoci svog vremena; pravilna i racionalna geometrija prošlosti i nova, slobodna geometrija današnjice. Objekt je zapravo "nastanjiva skulptura", tri kocke obojene primarnim bojama kao skulptura gigantskih dimenzija koja u sebi sadrži prostor namijenjen muzeju. Odsijecanjem vrhova (krova) ne gubi se zatvorenost i tektoničnost kocki, a dobiva se, za muzejsku djelatnost najbolje i najučinkovitije, zenitalno osvjetljenje. Arhitekturi dekonstrukcije s pravom se prigovara da je "arhitektura radi arhitekture", spektakl bez pokrića. Međutim, ova zgrada, iako projektirana u duhu dekonstrukcije, ima naglašen, gotovo minimalistički smisao za redukciju koji "prizemljuje" zgradu. Racionalan raspored ukopanih prostorija dopušta slobodan koncept prostora kata, odnosno prostora u samim kockama. Funkcionalno učinkovit i iskoristiv prostor, kao i estetski revolucionaran volumen zgrade, stavljaju ovaj projekt u sam vrh izloženih radova.

Daniele Pietrobon svojim projektom predviđa preuređenje obale građenjem objekata u kojim bi se smjestile funkcije vezane uz ukrcaj i iskrcaj turista, koji s tog mjesta polaze na izlete prema otocima. Arena i more su glavni elementi kojima je to područje obilježeno. Kada se dolazi s mora, Arena je prvi "umjetni" znak koji je vidljiv i s velike udaljenosti od grada. More je prirodni element koji daje prostoru najjače obilježje. Stroga struktura, koja je definirana arhitektonskim zidovima i pravilnim arhitektonskim elementima ponovno uspostavljaju pravilnost koja je u osnovi geometrijske kompozicije Arene.

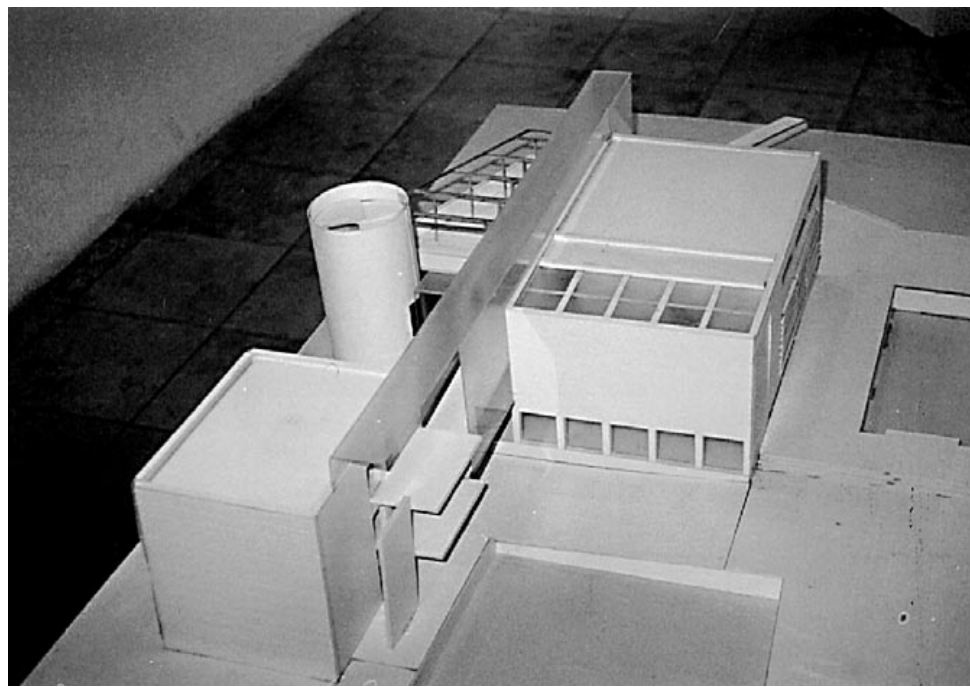
Arheološki muzej

Najraniji projekt, iz 1985. godine, izložili su Sharon Kharabi, Gianfranco Lizzul i Alberto Sarria. Da se kojim slučajem taj projekt tada i realizirao, Pula bi mogla nakon tisućljetne stanke postala dijelom suvremenih arhitektonskih tokova. Mentor ovome, ali i nekolicini drugih radova, je Aldo Rossi, jedan od najvećih arhitekata s kraja 20. stoljeća. Analizom povijesne različitosti staroga grada rađa se poticaj na temu ovog projekta, pronalaskom točaka koje bi omogućile spoj starog i novog u namjeri revitalizacije povijesne jezgre. Cilj je pronaći spoj između kulturnog sklada i harmonije stanovanja.

Rad Paola Mozzata i Michaela Zwergera bavi se projektiranjem novih zgrada i prilagodbom rasporeda postojećih, odnosno uređuje se dugo zapušteni lokalitet. Različite strukture organiziraju se u jedinstveni kulturni centar i muzejski prostor koji onda služi za različite zabave i obrazovne sadržaje građanima Pule te u turističke svrhe. Iz analize urbane strukture u rimsko doba proizšla je potreba oživljavanja nekih prostora. Arhitek-

Uljani Ede Ravnić (gore) i Projekt za forum Maurizia Franollija (dolje)

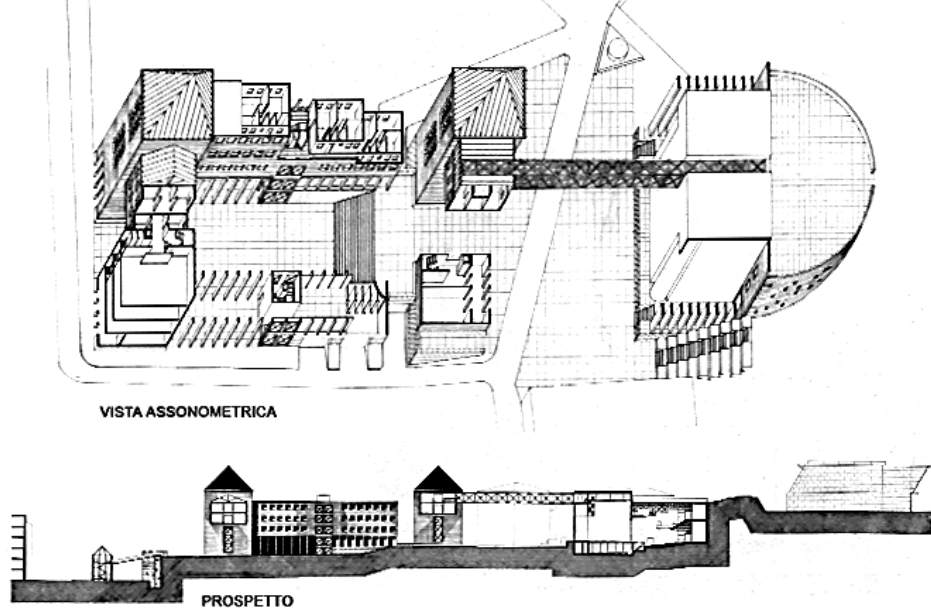

Svi izloženi projekti odnose se prema gradu dvojako. S jedne strane uvažavaju veličinu i bezvremenost mjesta na kojim lociraju svoje projekte, s druge ostavljaju suvremen i jednakovrijedan trag naše prisutnosti

Spektakularan projekt Mattea Meliolia

PROGETTO 1

Projekt iz 1985. godine za područje arheološkog muzeja

tonski projekt obuhvaća: oživljavanje kazališta, muzej – koji se znatno proširuje i funkcionalno preuređuje, biblioteku – dograđenu i proširenu novim odjelima, kaštel namijenjen izložbama suvremene umjetnosti čiji se prostori razvijaju i kroz podzemne prostore i sustav uspona od podzemnih prolaza do kaštela. Studijom se, uz funkcionalnu reorganizaciju prostora, pokušavaju riješiti neke vizualne narušenosti i prostorna propadanja dijelova grada, koji su određeni nespretnim smještanjem i kompozicijom zgrada iz 19. stoljeća uz kazalište. Glavni projektni zadatak je konkretiziran smještanjem izgradnje između središnjeg punkta i njegovih neodgovarajućih granica, kako bi se vrlo dojmljivom prostoru kazališta vratila jedinstvenija i kompletnija slika.

Forum

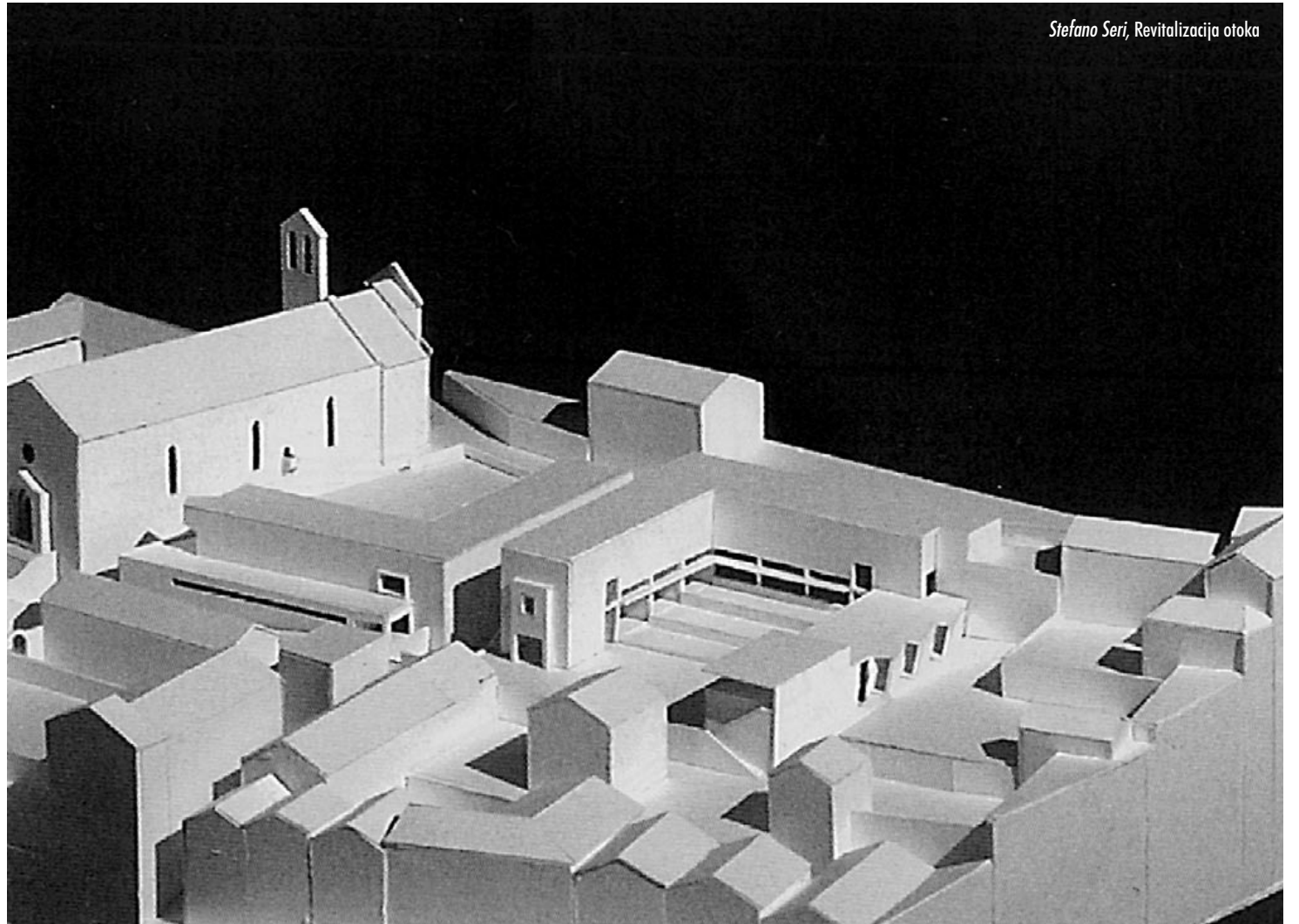
Od pet izloženih projekata za Forum predstavljamo one Maurizija Franollia i Emiliana Sagnottia. Oni su specifični iz dva razloga – oba projekta u sebi sadrže metaforu mora koje je u neposrednoj blizini i oba ostavljaju trg maksimalno otvorenim, točnije zatvaraju Augustov hram samo s jedne strane. Sagnottijev projekt sastoji se od izrazito pravilnog, relativno niskog i izduženog volumena koji je spojen s višim i dinamičnijim volumenom. Upravo nas taj razigrani volumen dočekuje kada pristupamo trgu s morske strane. Kosi krov kao metafora jedra i ostakljeni dijagonalno položeni zid, iz kojeg se otvaraju fantastične vizure, kao metafora mora. Jednostavno i jasno koncipiran multifunkcionalni prostor unutrašnjosti u skladu je sa zahtjevima današnjeg vremena; veliki “prazni” prostori ostavljaju dovoljno mjesta za prenamjenu prostora ovisno o potrebi i/ili događaju.

Tema Franollijeva projekta je redefinirati identitet ovog prostora, na način da prošlost živi uz sadašnjost. Projektom se želi interpretirati povijesno-arhitektonski razvoj ovoga grada, predlaganjem elemenata koji su svojstveni arhitektonskoj kulturi Sredozemlja, a to su: jednostavni volumeni svijetlih površina i snažno naglašenih sjena, koji čvrsto prijanjaju na os – stazu paralelnu s rimskim Forumom. Ulaz u muzej smješten je u visini postolja na kojem se nekad nalazio Kapitolij i, kroz lapidarij, vodi do gradskog tornja koji podsjeća na bastion drevnih zidina (ali i svjetionik); ulaz na Forum s morske strane – srca dvoroga grada. Dio trodjelnih izložbenih dvorana u kojim je smješten lapidarij nalazi se nasuprot Augustova hrama i na taj se način naglašava ljepota korištenih materijala i njihov mediteranski graditeljski identitet.

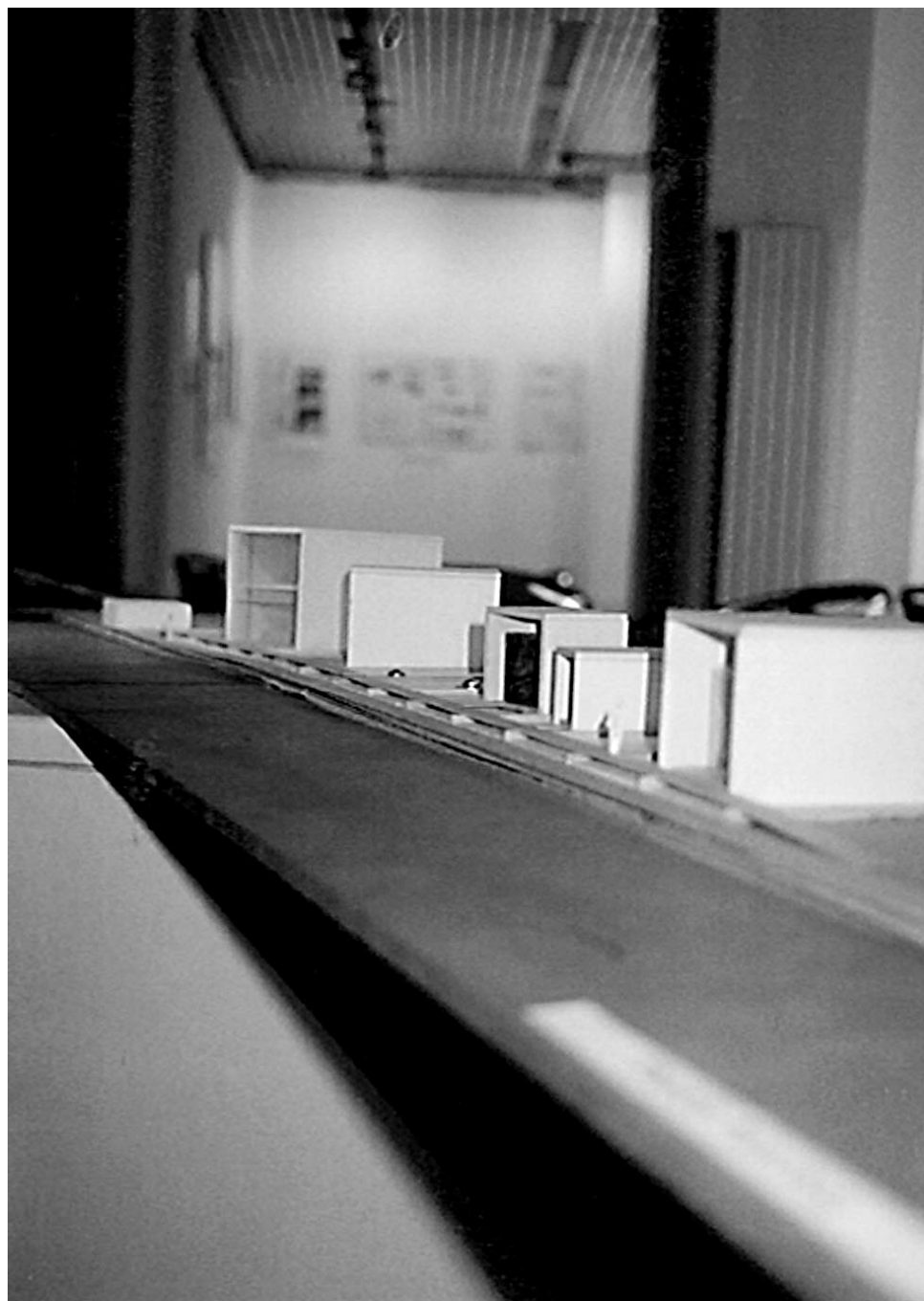
Uspori Franje Asiškog

Emil Stjepčić ovako objašnjava svoj projekt: “Budući da sam projektirao u Puli, u jednom tako jakom kontekstu, pokušao sam i ja ostaviti jedan znak, motiv našeg vremena, svjedoka *fin de siècle*. U projektu su kao linije vodilje uzeti tragovi nađeni *in situ*, izvedene iz okolnoga povijesnoga konteksta: rimski *forum*, crkva i samostan Sv. Franje iz 1314. godine, venecijanska utvrda iz 1630. godine, *Kaštel*. Iako situirana u povijesnoj gradskoj jezgri, ova je zona napuštena i degradirana, neizgrađena još od rimskih vremena, takoreći periferija u centru grada. Projektom se toj zoni nastoji vratiti urbani dignitet, rekvalificirati je i prilagoditi ritmovima današnjice; predviđeni su galerija moderne umjetnosti i polivalentni centar, trg amfiteatralnog oblika koji može ponuditi razne sadržaje i na posljednjem stanovi za mlade i studente od 18 do 28 godina. Ukratko, stvoriti jedan dinamičan, nov, lagan prostor; još jedan povijesni sloj što nas podsjeća na one prethodne.”

Projektom Stefana Serija naglašava se komunikacijska os istok-zapad kojom se povezuju ulazi u crkvu, biblioteka i muzejski kompleks. Biblioteka, koja se sastoji od dva volumena, u ortogonalnom međusobnom odnosu kako bi se definirala otvorena površina koja je veza sa crkvom

Stefano Seri, Revitalizacija otoka

Daniele Pietrobbon

Sv. Franje, razvija se u tri razine: dvije podzemne razine, spremišta knjiga, uredi i prateći sadržaji i jedne nadzemne razine u kojima su smještene čitaonice. Ova se posljednja razina, velikom ostakljenom površinom, otvara na mali trg koji je predviđen projektom; ostale razine su sadržane u visokom postolju koji prati uspon, a ovaj pak odvaja biblioteku od muzeja. Dvorane muzeja su raspoređene u tri volumena i definiraju terasastu površinu,

koja gleda na luku. Izložbene dvorane su smještene na balkonima na različitim visinama, a osvijetljeni su odozgo putem svjetlika i odozdo kroz ostakljenu površinu koja gleda na trg.

Od otoka industrije do otoka masline

Otoci su, kaže se, sudbina i istina, simbol mediterana, a otok Uljanik je pak izmišljotina i laž, ruglo Pule, koja je prije njegove izgradnje bila jedan od najljepših gradova na mediteranu. Radovi Ede

Ravnić i Norrisa Nicolettia pokušaj su da otoku teške industrije vrate njegovo pr(a)vo ime – otok Maslina. Tako Eda Ravnić pokušava redefinirati njegovu funkciju bez totalnog brisanja industrijskih simbola otoka. Pokušava sačuvati kolektivni identitet građana Pule koji su otok prihvatili kao jedan od gradskih simbola, što je neshvatljivo, ali i točna činjenica. Projektom se predviđaju nove funkcije i aktivnosti na otoku kao što su sportski događaji, koncerti, trgovinski centar i sav prateći sadržaj, akvarij i Pomorski muzej kao mjesto memorije. Naglasak je na muzeju kojim dominiraju zelena boja i hrđa – simboli napuštenih brodova.

Nicolettijev projekt novog pomorskog muzeja redefinira i mijenja namjenu otoka određujući neku vrstu trokuta sa sustavom Arene i Kaštela. Muzejski kompleks se razvija unutar dva bloka, a glavni je pristup okrenut prema jugu. Jedna hala trostruke visine dočekuje posjetitelja. S desne strane je biblioteka, koja je posvećena povijesti i navigacijskoj vještini, veliki i tihi prostor čiji ritam strukture i prirodnog osvjetljenja stvaraju zasjenjena mjesta i mjesta za odmor. Na gornjim katovima su konferencijska dvorana, izložbene dvorane, knjižara, kafieterije i pomoćni prostori. U drugoj je zgradi smješten muzej. Tematske dvorane su raspoređene na dvije razine. Između dvaju izgrađenih objekata nalazi se park, mjesto odmora iz kojeg se mogu promatrati elementi koji fizički i vizualno određuju zaljev.

Svi izloženi projekti odnose se prema gradu dvojako. S jedne strane uvažavaju veličinu i bezvremenost mjesta na kojim lociraju svoje projekte, s druge ostavljaju suvremen i jednakovrijedan trag naše prisutnosti. Mladi/budući arhitekti stvorili su trideset i dvije veličanstvene vizije, zamislili su novu sliku Pule koja gradu vraća mediteranski identitet. Najbanalnije, ali možda i najtočnije rečeno, projekti predlažu kulturnu, umjetničku i estetsku revitalizaciju Pule. Davor Matticchio, predsjednik Društva arhitekata Istre, u predgovoru izložbe napisao je: “Mlada generacija budućih arhitekata praćena iskustvom profesora, s radošću i iskrenošću otvara nove prozore u panorami grada ostavljajući nas u radoznalosti onoga što bi se moglo i ostvariti.” Ovim ohrabrujućim riječima možemo dodati još samo ovo – 32 projekta za Pulu, nadam se da ćemo uskoro početi odbrojavati 3...2...1 za njihovu realizaciju. ☒

Regionalizam ili globalizacija: budućnost mediteranskog pejzaža

Krunoslav Ivanišin

"Činjenica, da je rasni i nacionalni duh različitih zemalja često opterećen čudnim pokušajem prilagođenja zajedničkoj životnoj avanturi isključivanjem drugih ljudi, očituje kako nam je silno potreban ispravan stimulans drugih oblika života, koji nam dovode do svijesti drugačije vrijednosti."

(Walter Gropius, 1953.)...

"A kad vidimo kako se u prolaznosti vremena moglo biti internacionalan, slobodan od predrasuda i iskren prema samom sebi, možemo potpuno svjesni prihvatiti struje iz drevne Italije, iz Španjolske i iz moderne Amerike. Naši preci bit će i dalje naši učitelji."

(Alvar Aalto, 1922.).

U studiji *Mediteran i mediteranski svijet u doba Filipa drugog*, Fernand Braudel kulturološki pojam Mediterana definira najprije njegovim geografskim granicama, potom fizičkim jedinstvom mediteranske klime i povijesti te ljudskim jedinstvom mediteranskih putova i gradova. Povijest Mediterana predodređena je činjenicom, da je Mediteran more ili skupina mora među planinskim lancima, a slične krajolike i povijesne prilike u njima ujedinjuje u fizičko jedinstvo mediteranska klima: "pravi Mediteran" proteže se od velikih nasada palmi u Sjevernoj Africi do rubnih maslinika na europskim obalama. Ovaj fizički prostor čovjek je okupio u ljudsko jedinstvo mrežom gradova i putova među njima.

Politički jedinstven prostor, Mediteran je bio u granicama Rimskog carstva. Prema Leonardu Benevolu, prisutnost *monumentalnih antičkih ruševina* uvelike je odredila kasniji urbani razvoj šireg prostora, a pogotovo je to slučaj s gradovima i gradskom kulturom uz rub mediteranskog bazena. Mediteranski pejzaž osvojen je i prerađen od čovjeka poljoprivredom i osnivanjem gradova još u antičko doba.

Činjenica da Braudel, na primjer u opisu Jadrana, polazi od geografske/ topografske i klimatske forme Mediterana daje nam za pravo da govorimo o *mediteranskoj arhitekturi*. Za Martina Heideggera u *Porijeklu umjetničkog djela*, grčki je hram, koji u svojoj ideji definira i stijenu pod sobom i oluju nad sobom metafora arhitekture. Pejzaž i klima su dakle mediteranska pra-arhitektura, a specifičnosti lokalno dostupnih materijala i sredstava za rad i složenosti vanjskih kulturnih utjecaja uvjetovale su različitosti regionalnih inačica vernakularne i stilske mediteranske arhitekture. Pokraj pejzaža i klime, ove je inačice u jedinstvo okupio povijesni kontinuitet svekolike razmjene dobara.

Proširenje mediteranske povijesti

Otkriće Amerike i premještanje trgovine na Ocean samo je jedan od mnogobrojnih čimbenika koji su doveli do postupnog opadanja konjunktura i time opadanja kulturne važnosti mediteranskog bazena. Od kraja osamnaestog stoljeća mediteranski krajevi postaju turističke destinacije. Putovanja pripadnika intelektualne elite iz sjevernijih krajeva Europe, kasnije i iz ostatka svijeta, presudno su utjecala na opći kulturni razvoj zapadnih društava, pa tako i na razvoj njihove arhitekture. Po Framptonu, nedoumica europskih arhitekata kraja osamnaestog sto-

ljeća bila je: "u kojoj od četiri kulture Mediterana treba tražiti pravi stil- egipatskoj, etrušćanskoj, grčkoj ili rimskoj?".

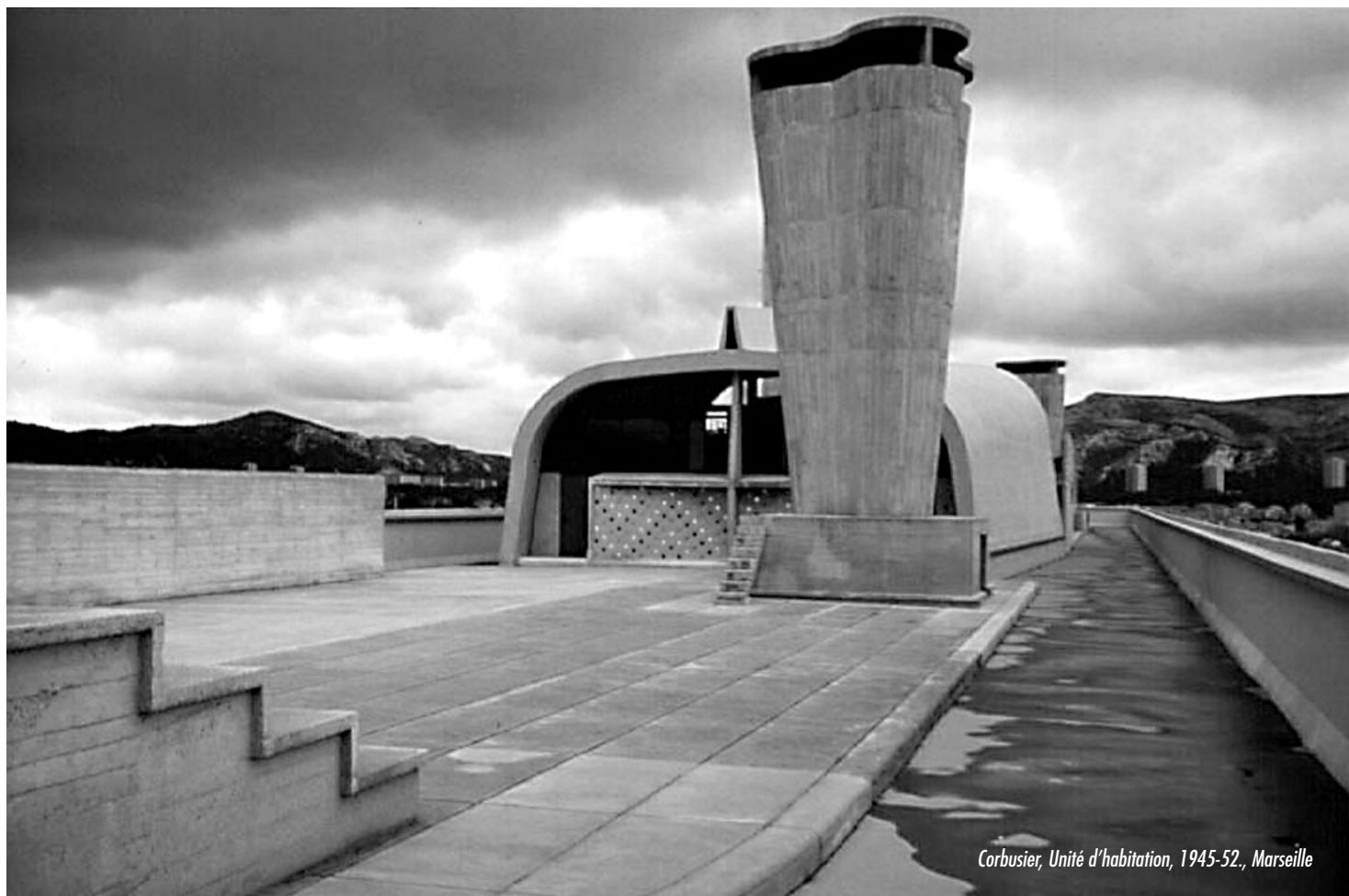
Za Braudela, Mediteran je "svijet iste

putovanja u Rio, Buenos Aires, Saõ Paolo i Asunción, 1930. godine, a moderna arhitektura Latinske Amerike zorno svjedoči o svojim mediteranskim korijenima: od

Zenghelisa na Venecijanskom biennalu 2000. godine.

Populizam ili regionalizam

Društvene prilike na početku trećeg milenija značajno su različite od onih tridesetih ili pedesetih godina prošlog stoljeća. U *Manifestu iz Modene*, Bruno Zevi navodi da "smo krajem sedamdesetih godina već jednom bili nadomak "nultog stupnja 'arhitekture akcije' koja nastaje iz

Corbusier, Unité d'habitation, 1945-52., Marseille

Modernizaciju društava na mediteranskim obalama pratio je uvoz moderne arhitekture iz tehnološki naprednijih i bogatijih dijelova Europe natrag u njezinu prvu domovinu

svjetlosti koja blista u središtu Sredozemlja", a pouzdano znamo, da je intenzitet ove svjetlosti presudno odredio samu pojavu *moderne arhitekture*: Le Corbusierovo putovanje na Orijent (Srbija, Rumunjska, Bugarska, Turska, Grčka, Italija) 1911. godine prethodilo je njegovim prvim modernim projektima. Vrhunac putovanja bio je posjet Akropoli, *bijelim volumenima okupanim u suncu*. Le Corbusier je bio jednako fasciniran i balkanskom vernakularnom arhitekturom. Da je Le Corbusierovo ukupno djelo bilo trajno uvjetovano njegovim susretom s mediteranskim svjetlom i mediteranskom arhitekturom, zorno je primjerice i na litografijama iz *Pjesme o pravom kutu*. Koliko su na arhitekturu Alvara Aalta utjecali dojmovi pejzaža Toskane, antičkih teataru i mediteranskog odnosa interijera i eksterijera uopće, očito je u njegovim opetovanim nastojanjima da formu otkrivenog ili pokrivenog teatra ugradi u svoje urbanističke zamisli za pejzaže dalekog sjevera: od vlastita ureda, preko natječajnog projekta za bolnicu u Zagrebu, do kulturnog centra komunističke partije u Helsinkiju, Tehničkog univerziteta Otaniemi i dvorane Finlandia u Helsinkiju.

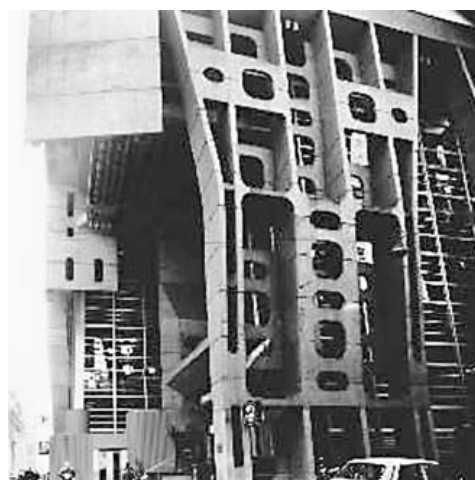
Nedaće mediteranske klime, poglavito suše i bolesti poljoprivrednih kultura po Braudelu bile su motor osvajanja Novog svijeta kojima je Mediteran "proširio svoju povijest". Ako mediteranci i nisu uspjeli svoje poljoprivredne kulture (s izuzetkom vinove loze) udomačiti u španjolsko portugalskoj Americi, Novi svijet postao je retorta nove mediteranske arhitekture. O mogućnostima arhitekture Novog svijeta piše Le Corbusier u svojim zapisima s

Coste i Niemeyera u Brazilu, Luisa Barragana u Meksiku, do Clorinda Teste u Argentini.

Povratak moderne arhitekture u domovinu

Modernizaciju društava na mediteranskim obalama u prvoj polovici dvadesetog stoljeća pratio je i uvoz moderne arhitekture iz tehnološki naprednijih i bogatijih dijelova Europe natrag u njezinu prvu domovinu. Primjer adaptacije moderne arhitekture mediteranskoj klimi je gradnja Tel Aviva tridesetih godina prošlog stoljeća, slučaj sasvim jedinstven u suvremenoj povijesti Mediterana jer se radilo o izgradnji potpuno novog društva i grada na pustoj mediteranskoj plaži. Tel Aviv su izgradili arhitekti prognani iz Srednje Europe, a bile je armiranobetonske kuće s dubokim loggijama prihvaćene su od sredine kao nacionalna arhitektura zbog svoje drastične različitosti od tradicije okrenute islamske arhitekture koja ih je okruživala. Kako navodi Heinze-Greenberg, "moderna arhitektura u Palestini bila je poput povratka mediteranskim korijenima, iako na osnovi moderne higijene i tehnologije". Arhitektura Zvija Heckera, Moshe Safdija ili Rama Karmija od kraja pedesetih do danas dokazuje vitalnost ove mediteranske prakse moderne arhitekture.

Sličan je slučaj i s djelom reprezentativnih grčkih arhitekata iz vremena predratne i poslijeratne modernizacije: Arisa Konstantinidisa, Dimitrisa Pikionisa, Takisa Zenetosa i Nicosia Valsamakisa. Da mediteranska pripadnost u grčkoj arhitekturi živi i danas slikovito je posvjedočila nacionalna izložba u selekciji Eliasa

SEPRA i Clorinda Testa, Banco de Londres, 1960. Buenos Aires

događaja a ne iz potrebe reprezentacije", pa je taj proces bio zaustavljen populističkim postmodernizmom kao pokušajem zaustavljanja smjera moderniteta. Koliko je Zevi prezirao takozvanu postmodernu, *neohistoricističku* arhitekturu, poznato nam je iz njegove burne reakcije na *Stradu novissimu*, odnosno izložbu *La Presenza del Passato* u selekciji Paola Portoghesisja na Venecijanskom biennalu 1980. godine. Iako to sigurno nije bila namjera selektora, "potrošačko tumačenje tradicije" koje je uslijedilo izložbi, kao negativan produkt globalizacije uvezeno iz Sjedinjenih Država dovelo je u Starom svijetu do pomodne implementacije američkih sajamskih obrazaca i prave poplave vulgarnoga

Tel Aviv, tipična bijela stambena zgrada iz tridesetih godina 20. st

Kritički je regionalizam autentična svojina perifernih sredina

regionalnog kiča, kojoj smo danas tragični svjedoci u vožnji Jadranskom magistralom. Gotovo istodobno, u mediteranskoj tradiciji pojavio se je drukčiji, dinamičan i kritički odgovor *arhitekture specifičnog podneblja* na trend sveopće globalizacije:

Iako je za njegovu svjetsku popularizaciju zaslužan Kenneth Frampton, autori samog pojma *kritički regionalizam* su grčki arhitekt Alexander Tzonis i povjesničarka umjetnosti Liane Lefaivre u *poetičnom* opisu arhitekture Dimitrisa i Susane Antonakakis iz 1981. godine. Frampton je kritički regionalizam vezao uz pitanje Paula Ricoeura o mogućnosti sudjelovanja suvremenih regionalnih kultura u općoj, svjetskoj civilizaciji današnjice. Osim što predstavlja napredak čovječanstva, fenomen *univerzalizacije* po Ricoeuru predstavlja i prijetnju samoj njegovoj etičkoj srži. Očit dokaz ove prijetnje je "širenje civilizacije osrednjosti": čovječanstvo je, "približavajući se masovno potrošačkoj kulturi, ujedno masovno zaostalo na supkulturnoj razini". Ključni problem nacija *na putu modernizacije* po Ricoeuru leži u rješavanju paradoksa: "kako postati suvremen, a vratiti se izvorima, kako sudjelovati u znanstvenoj, tehničkoj i političkoj racionalnosti bez potpunog napuštanja cjelokupne kulturne prošlosti?".

Frampton ističe, primjerice, uvođenje klimatizacije kao neprijatelja kritičkog regionalizma, jer ova poništava klimatsku uvjetovanost arhitekture. Kolika su opasnost za naš humanizirani mediteranski pejzaž masovno proizvođeni "regionalno prilagođeni" građevni elementi od materijala čiji je period raspadanja par stotina godina, a tek *copy – paste* opcije CAD programa kojima konzumizam ulazi u samu metodu arhitektonskog projektiranja, to još ne možemo ni približno sagledati.

Arhitektura i zajednica

U *Perspektivama kritičkog regionalizma* Frampton se bavi problemima grada i *političke uvjetovanosti* arhitekture: kritički regionalizam ne označava vernakularnu arhitekturu, spontano nastalu interakcijom klime, kulture, mita i zanata, nego regionalne škole moderne arhitekture okrenute u izvjesnom smislu svojim korijenima. Pored dovoljne prosperitetnosti društva, preduvjet nastanka kritičkog regionalizma jest postojanje potrebe za izražavanjem *posebnog identiteta*, odnosno postojanja anti-centrističkog osjećaja i neke vrste aspiracije za kulturnom, ekonomskom i političkom posebnosti; "kritički regionalizam najbolje cvjeta u takvim kulturnim međuprostorima koji na ovaj ili onaj način uspijevaju izbjeći optimizirajući udarac univerzalne civilizacije. Njegova pojava ukazuje na to, da je naslijeđeno shvaćanje dominantnog kulturnog središta, okruženog zavisnim, podčinjenim satelitima, doista neprihvatljiv model za procjenjivanje sadašnjeg stanja u suvremenoj arhitekturi".

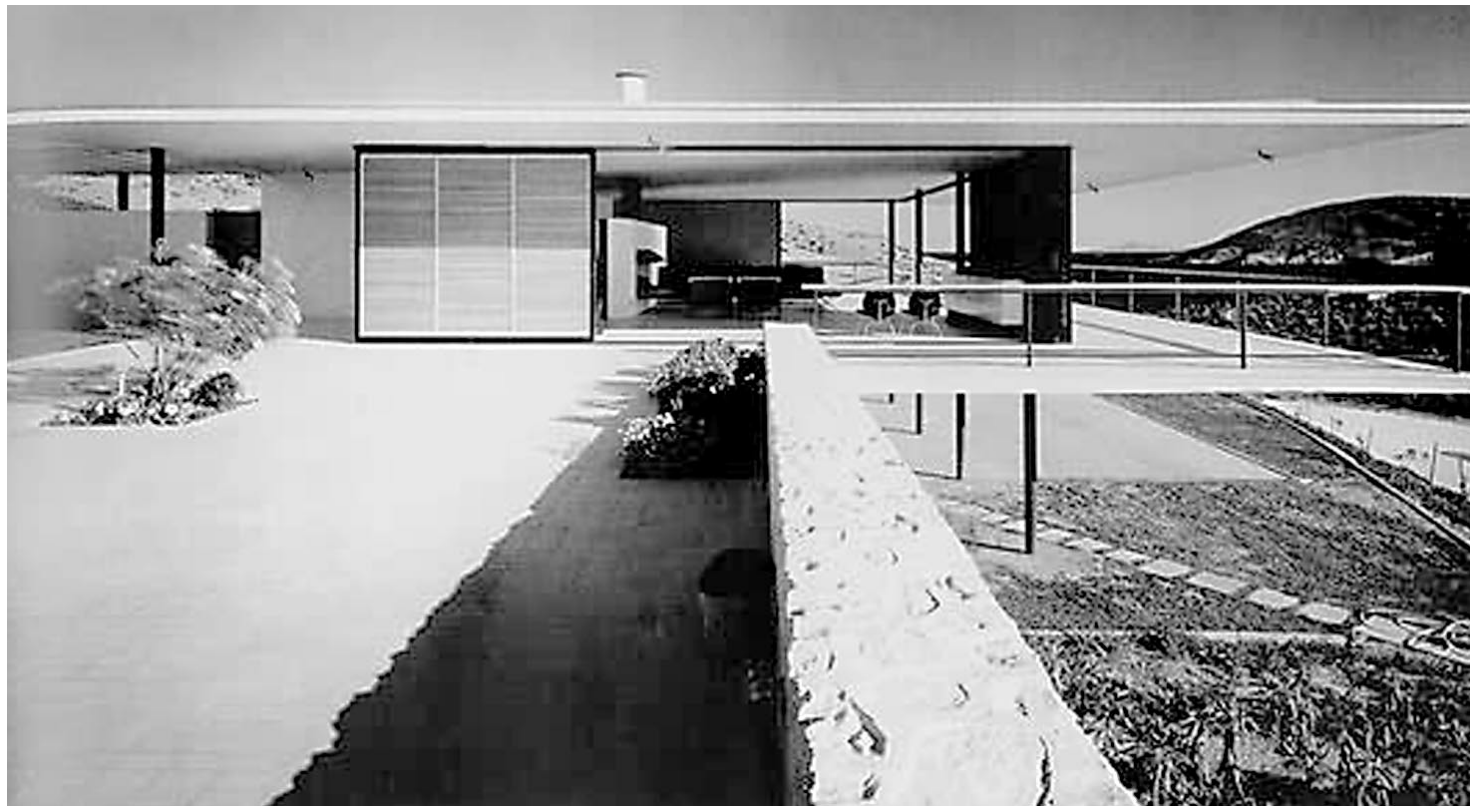
Deset godina nakon uvođenja pojma kritički regionalizam u suvremeni diskurs arhitekture, u članku *Zašto kritički regionalizam danas?*, Tzonis i Lefaivreova povijesni pregledom *regionalizama* dvadesetog

tog stoljeća dokazuju da regionalizam u arhitekturi ne vodi nužno šovinističkom i nacionalističkom kiču. Kritički regionalizam je "strategija samoispitivanja u tradiciji *kritika* Immanuela Kanta i Frankfurtske škole. Kritički u ovoj posebnoj uporabi znači izazov i svijetu kakav jest i predstavama o njemu". Nastao kao "odgovor na nove probleme suvremenoga globalnog razvoja", kroz deset godina od "jedne od alternativa očito ostarjelom modernizmu i postmodernizmu" mladom, ali prerano oboljelim blizancu, dekonstrukciji" razvio se u *poetiku* suštinski različitu od regionalizama iz prošlosti. Kritički regionalizam temelji se na dinamičnom shvaćanju pojma regije u svijetu koji je postao ekonomska i tehnološka cjelina. On je reakcija na unifikaciju pejzaža proizvedenu diktatom tržišta; masovnu produkciju u deformiranom inter-

modela, stvorenih za potrebe drugih sredina". Na suprotnom rubu Europe, Alvar Aalto je svojim djelom stvorio osnovu autentične finske tradicije moderne arhitekture, toliko snažnu da je razmatranje dijela suvremenijih finških arhitekata gotovo nezamislivo bez osvrta kako na osobitosti finskog pejzaža, tako i na osobitosti ove moderne tradicije. Vitalnost ove regionalne prakse dokazana je prenošenjem njezinih principa izvan okvira njezina postanka: po vlastitu svjedočenju, djelo Álvara Size u Portugalu i drugdje referira se na arhitekturu Alvara Aalta, ne samo u smislu analogije formi nego poglavito u smislu uvjetovanosti sredinom: "...naši interesi našli su potvrdu u arhitekturi Alvara Aalta (koji je kao i mi radio u perifernom kraju gdje je zanatstvo bilo vrlo kvalitetno a tehnološki je proces tekao polagano)...".

Na važnost činjenice da je Frampton

lo arhitekta Nikole Dobrovića u Dubrovniku tridesetih godina prošlog stoljeća. Složenost odnosa u specifičnoj, kulturnim naslijeđem *opterećenoj* sredini Dubrovnika u tada mladoj jugoslavenskoj državi i utjecaj takve sredine na Dobrovićevo djelo ilustriraju onodobni napisi Koste Strajnića i samog Dobrovića. U tekstu *Spasavajmo Dubrovnik, čuvajmo njegov historijski karakter*, Dobrović nalazi uporište moderne arhitekture u kritičkoj interpretaciji dubrovačke graditeljske baštine: "kao u ranija vremena arhitekti treba da se služe najmodernijim sredstvima, materijalom i konstrukcijama i da se pri tom rukovode *istim duhom i pravilima urbanističkih i arhitektonskih principa* kojima su se rukovodili svi stari majstori ovog grada. Jedino na taj način moći će se stvoriti specifični dubrovački umjetnički ambijent." Sredina je mnogostruko utje-

Nicos Valsamakis, ljetna rezidencija Lanaras, 1963., Anavyssos, Saronida

Kritički regionalizam je reakcija na unifikaciju pejzaža proizvedenu diktatom tržišta; masovnu produkciju u deformiranom internacionalnom stilu i na perversne mutacije romantičnog regionalizma: komercijalni i totalitarni regionalizam

kao teoretičar iz anglofone, u suvremenim relacijama *centralne* sredine kritički regionalizam kao gotov koncept preuzeo iz grčke, u suvremenim relacijama *periferne* sredine, ukazao je Jorge Glusberg. On svoju tezu o *regionalizmu Latinske Amerike* vezuje, osim uz Framptona i Tzonisa i Lefaivreovu, i uz stariji lokalni izvor, koncept *regionalne umjetnosti* rioplatskog slikara s početka dvadesetog stoljeća Pedra Figarija. Kritički je regionalizam, dakle, autentična svojina perifernih sredina.

U sintetičkoj studiji *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, Ljubo Karaman definira afirmativan pojam *periferijske*, za razliku od provincijalne i granične sredine: "Takve sredine realiziraju široke *sinteze* iz umjetničkih oblika različitih podrijetla u prostoru i vremenu, tj. iz oblika koji ne potječu samo iz različitih krajeva, nego su također značajni za vremenski različite stilske periode... Najzanimljivijom crtom periferijske sredine čini se *sloboda razvoja* koju takva sredina, nespupatana autoritetom i primjerom velikih majstora i njihovih sjajnih spomenika, daje *ponekad* majstorima koji u njoj rade".

Sloboda moderne arhitekture

Aspekti *slobode* i *sinteze različitosti* suštinski su modernoj arhitekturi, a njihov afirmativni susret sjajno ilustrira dje-

cala na Dobrovićevo nepobitno funkcionalističku arhitekturu: od prilagodbe internacionalnog stila mediteranskoj klimi, do priključivanja na duboko ukorijenjenu mediteransku graditeljsku tradiciju. No, ključnu kritičku kvalitetu Dobrovićevo dubrovačko djelo dosiže u svom *političkom* aspektu, kao prostorna potvrda kulturne emancipacije sredine i kao kritika društvenih odnosa u njoj. Ono je *paradigma modernizacije* u njezinim pozitivnim aspektima i dokaz vitalnosti principa moderne arhitekture, pa može bit model djelovanja arhitekta u mediteranskoj sredini i danas u vremenu ekonomske globalizacije, društvene tranzicije i svekolikih integracijskih procesa.

Moderna arhitektura danas nije *stil* u smislu predmoderne i tzv. postmoderne arhitekture, nego *metoda* sinteze mnogobrojnih svojih sastavnica u novu prostornu kvalitetu, a regionalizam je njezin logičan aspekt: umjesto stilske recepte za mediteransku arhitekturu ovog stoljeća trebamo skup principa za stvaranje autentične, ali *globalno referentne* mediteranske arhitekture. Kritička je primjena ove metode afirmativan put prema stvaranju mediteranskog okoliša budućnosti: u mjerilu arhitekture, grada i čitava humaniziranog pejzaža. *Prostorna potvrda kulturne emancipacije sredine* će uslijediti. ■

glazba

Potresno i dramatično

S jako dobrim tumačima svih troje glavnih nositelja drame, izvedba Tosce nije ni mogla ispasti loše

Giacomo Puccini: *Tosca*. Hrvatsko narodno kazalište, Split, 6. travnja 2002.

Zrinka Matić

Tajna neumoljive sudbine koja veže živote triju likova i strelovita brzina kojom se ispunjuje, gutajući i nadu i slutnje u svom nepokolebljivom nadiranju, tajna je ujedno i privlačnosti glazbene drame koja već više od stoljeća živi na opernim pozornicama i pruža jedinstveno iskustvo sklada u prožimanju i konačnoj neraskidivoj povezanosti triju čvrstih i glazbeno-dramatski samostojnih karaktera. Izazov razotkrivanja te tajne, uvijek iznova iščitavanja iz partiture svih kompleksnih elemenata koji je grade, i ponovnoga kreiranja umjetničkog djela – jedan od najvećih izazova u svijetu opere – zasigurno je *Tosca* Giacomina Puccinija.

Izazov *Tosce*, kojemu već više od stoljeća operni interpreti ne mogu odoljeti, prihvatili su ponovno i interpreti HNK u Splitu. Prvi put u Splitu izvedenu 1946. godine pod ravnanjem Silvija Bombardellija, *Toscu* su do danas u svom gradu Splićani mogli vidjeti u osam navrata. Za najnoviju postavu *Tosce*, koja je premijerno izvedena u subotu, 6. travnja, zaslužni su dirigent Ivo Lipanović, redatelj Božidar Viočić, primadona splitske opere, mezzosopranistica Nelli Manuilenko u ulozi Tosce, te gosti Mario Marchesi Leonardi u ulozi Cavaradossija i Daniele Massimi kao Scarpia. Manje solističke uloge ostvarili su Jakov Koščina kao Cesare Angelotti, Franjo Pavić kao crkvenjak, Vinko Maroević kao Spoletta, ulogu Sciarronea pjevao je Ivica Ložić, Pastira Marija Bubić, a Ključara Tvrdave Sant Angelo Tonči Banov. Uz Zbor (zborovođa je Ana Šabašov) i Orkestar HNK Split nastupio je i dječji zbor Glazbene škole *Josip Hatze*. Vizualno su predstavu osmislili scenograf i dizajner svjetla Ivo Knezović i kostimografkinja Marija Žarak.

Nenametljivi zahvati

Prvi fortissimo akordi opere, čvrsti, neumoljivi i konačni poput sudbine koja će uzeti u svoje ruke živote troje glavnih likova, i započela je avantura u koju nas vodi Puccinijeva glazba. Može nam biti poznat svaki takt i svaki detalj ove opere, ali ipak svaki put ponovno iščekujemo što će nam ona ovaj put reći. *Tosca* u Splitu započela je sigurnim i moćnim nastupom orkestra. Prvi pogled na scenu otkrio nam je kako će ona u svojoj osnovnoj ideji da donese nenametljive obrise prostora, dovesti u prvi plan radnju i odnose među likovima. Scena minimalistički ostvarena, ali ne prazna, prikazuje prostor crkve *St. Andrea* realistički, sa svim nužnim elementima koje zahtijeva radnja. Tako je omogućeno i ostvarenje ideje redatelja Viočića da realistički, bez ikakvih radikalnih zahvata u interpretaciji bilo radnje, vremena ili likova, vjerno donese zbivanja opere čija se radnja odvija u lipnju 1800. godine u Rimu. Tako je bez iznenađenja i nametljivih redateljsko-scenskih zahvata doista ostavljeno glazbi, radnji i likovima da se izraze diskretno potpomognuti režijom i scenom.

Prvi izlaz na scenu je doveo basa Jakova Koščinu u ulozi Angelottija, bivšeg rimskoga konzula i bjegunca iz tvrđave

Sant Angelo. On ostvaruje pjevački vrlo uspješan, ali scenski nedovoljno opušten nastup. Puno opušteniji i režijski osmišljeniji bio je nastup baritona Franje Pavi-

vokalnim kvalitetama njezin glas jest mezzosopranski, Manuilenko je do zadnjeg tona i poštujući sve glazbene zahtjeve ostvarila ulogu. Možda pretamnog i prevoluminoznoga glasa za Toscu, ona se ipak s pravom dozom mjere i kontrole približila kvaliteti soprana kakav se traži u Tosci. Uloga u kojoj se prvenstveno traži izdržljivost, jer se

ostvaren crvenim osvjetljenjem scene i stalnom usmjerenošću likova prema prostoru u kojem se odvija ova paralelna radnja. Nelli Manuilenko svoju je ariju *Vissi d'arte* otpjevala s izuzetnom mekoćom glasa, dinamičkim i agogičkim nijansiranjima, i istinskom emocionalnošću.

Zbor u pozadini scene, uz tercet Scarpie, Tosce i Cavaradossija, nije bio najus-

Foto: Matko Biljak

Glazbi, radnji i likovima ostavljeno je da se izraze diskretno potpomognuti režijom i scenom

ća, koji je i pjevački i glumački spretno donio lik starog pobožnog crkvenjaka. Uvodni obrisi radnje pripremili su iščekivani nastup slikara Cavaradossija. Mario Marchesi Leonardi tenor je dramskog, tamnog i snažnoga glasa, koji nas je odmah uvjerio u sigurnost svoje interpretacije ove izuzetno teške tenorske uloge. Arija *Recondita armonia*, do koje dovodi opušten dijalog između slikara i crkvenjaka, odmah pokazuje glasovnu, ali i izražajnu moć tenora u strastvenim melodijskim uzletima. Leonardi je gotovo bez napora otpjevao prvu ariju, ali nisu ga u njegovoj interpretaciji ponijele snažne emocije mladog strastvenog slikara. Unatoč sigurnosti i snazi tona, nije se do kraja saživio s glazbom i nije na pravi način uspio u nama potaknuti val emocija koje nosi ova Puccinijeva melodija.

Iskreno i odgovorno

Nemir i uzbuđenost pojavljuju se s Toscom, koja nestrpljivo zove svog dragog i uvodi motiv ljubomore koji će potaknuti kobnu sudbinu nesretnih ljubavnika. Nelli Manuilenko našla se u jednoj od najljepših i najtežih sopranskih uloga, u kojoj je Puccini, s nepogrešivim senzibilitetom za gradnju ženskog lika, ostvario sve nijanse ženstvenosti, stavivši sopranisticu pred težak zadatak da izrazi spektar osjećaja strasti, ljubomore, očaja, nježnosti i nemoći, ali i hrabrosti i snage. Ona svojim glasom, pojavom i scenskim izrazom mora postati privlačna i tajanstvena zaljubljena žena. Manuilenko je donijela po mnogo čemu specifičnu, ali očekivano i glasovno i karakterno snažnu interpretaciju lika. Njezina nepogrešiva pjevačka tehnika i raspon glasa dopuštaju joj uistinu širok raspon opernih uloga. Premda po

kroz cijelu operu, gotovo bez predaha, od pjevačice traži velik raspon dinamika i artikulacija, stavlja na ispit ne samo pjevačku tehniku, nego i emocionalnu snagu.

Osjećajnost Tosce ne može se odglumiti, njezinu kompleksnost potrebno je iskreno osjetiti i postati ona. Čak i uza sve to, teško je zaista naići na pravu podudarnost između lika Tosce i pjevačice. Tek u tom trenutku možemo zapravo osjetiti ovaj Puccinijev lik. Nelli Manuilenko iskreno je, ne samo s mnogo truda i odgovornosti prema liku, već i s velikom dozom senzibiliteta za ovaj lik, donijela ulogu. Ipak, na trenutke smo morali osjetiti da je njezina Tosca malo odviše snažna, da nema ženstvene nemoći, nemira, nesigurnosti, da snaga Tosce koja proizlazi iz zaljubljenosti nije herojska i nadljudska, već samo ljudska, i da je ta ljudskost ono iz čega izviru i svi užici, ali i sve patnje koje nam donosi Puccini u ovoj priči.

Emocionalno sučeljavanje

Scarpia, prefekt rimske policije, svog je tumača našao u baritonu Danieleu Massimiju. Lijep, iako ne dovoljno oštar i taman glas Massimija, i njegova, doduše, snažna i vrlo ugodna pojava na sceni, nisu imali onu okrutnu snagu i mračnu crtu koja je nužna u interpretaciji ovog Puccinijeva utjelovljenja tamnih ljudskih strasti. Njegovo upletanje u živote slikara Marija Cavaradossija i pjevačice Florie Tosce nije u dovoljnoj mjeri ispunilo onaj prostor mračne protuteže likovima dvoje ljubavnika koji mu je Puccini namijenio. Sučeljavanju Tosce, Cavaradossija i Scarpije u drugom činu nije nedostajalo emocija. Dobri nastupi sporednih likova, Vinka Maroevića kao Spolette, i Ivica Ložića u ulozi Sciarronea, pridonijeli su ukupno uspješnoj interpretaciji.

U režijski izvrsno i do detalja logično izvedenom drugom činu nije napravljen nijedan propust u komunikaciji likova. Potpomognuto rotiranjem scene u tri navrata, ostvarena je dinamika ne samo izmjenom likova na sceni, već je postignut i dojam protoka vremena i odbrojanja sati do izlaska sunca, kad će Cavaradossi biti umoren u tvrđavi *Sant Angelo*. Vrlo jednostavan, ali efektan i stvaran bio je i prikaz mučenja Cavaradossija koje se odvija izvan scene, pri čemu je vjeran dojam ove radnje

pješniji, za razliku od nastupa u prvom činu, koji su, osim pjevački vrlo uspješni, bili potpomognuti odličnom režijom i bogatom scenom, koja u osvjetljenju i dubini kontrastira dotadašnjoj komornoj i neupadnoj atmosferi. Ubojstvo Scarpije riješeno je bez nekih osobitih novina, ali je možda glumačka interpretacija bila pomalo preslaba i nedovoljno strastvena.

Uživanje bez opterećenja

Posljednji čin, u kojemu se razrješavaju sudbine dvoje ljubavnika, riješen je režijski uobičajeno. Polukružna scena priziva obrise tvrđave *Sant Angelo*, a efekti se opet postižu odličnim osvjetljenjem i kontrastima u trenucima najvećih dramskih vrhunaca. Rotiranje scene i ovdje preuzima ulogu sata, odbrojanja trenutaka do onog kad će biti smaknut Cavaradossi. Odlično otpjevana jedna od najljepših Puccinijevih arija *E lucevan le stelle* nije nas ostavila ravnodušnima. Tenor je snažno i strastveno otpjevao ovu ariju. Nakon nje slijedio je ne manje težak duet s Toscom, koji je još jednom pokazao moćne glasove Nelli Manuilenko i Maria Marchesija Leonardija. Odličan kraj, u kojemu se silueta Tosce ocrta visoko na jutarnjem nebu i konačna pobjeda sudbine i u ovoj su izvedbi zadobili svoju punu potresnost i dramatičnost.

Orkestar kao tumač, poveznica, fluid koji spaja i vodi radnju, nije uvijek imao potrebnu mekoću i kompaktnost, ali je ipak u velikoj mjeri pratio temperamntnu i senzibilnu narav dirigenta Ive Lipanovića, čija se interpretacija odlikuje povezanošću i uspješnim ostvarenjem jedne cjelovite slike koja u sebi skuplja sve zadane nijanse. Ne možemo ne spomenuti nekoliko odličnih muzikalnih sola klarineta Ivana Borčića. Malu ulogu Pastira Bubić, a Ključara tvrđave *Sant Angelo* isto tako jako dobar Tonči Banov.

Tosca u Splitu obnovila je naše poznavanje i prepoznavanje Puccinijeve osjećajnosti. S jako dobrim tumačima svih troje glavnih nositelja drame, izvedba *Tosce* nije ni mogla ispasti loše. A svi ostali čimbenici – režijski, scenski i iznad svega glazbeni, omogućili su nam uživanje ne samo bez opterećenja, nego u svakom pogledu na razini koja je dostojna Puccinija.

glazba

sigurna sam da se općinstvo ne bi sa mnom složilo, i da bi bilo milina vidjeti lijepo popunjene stolce dvorane Lisinski na ponovnim

lja, “slobodan plod vlastitih razmišljanja o povijesti i sadašnjosti”, te “prosvjed protiv svih vrsta terora kojima smo obilježili ovo

šoj mladoj zvijezdi. Njemu sve čestitke za odlično odrađen koncert s razinom profesionalizma u cjelokupnom dosadašnjem radu, na kojem bi mu mnoge naše zvijezde i zvjezdice trebale pozavidjeti. Stvar je zapravo tipična za ovdašnju glazbenu i neglazbenu produkciju. Kad se pronađe nešto vrijedno, započinje ono poznato forsiranje. Nakon nekog vremena nije više bitan kontekst, a ni rezultat. Mi smo izgleda trenutačno u fazi pronalaska našega bečkog dječaka, a s obzirom da nam je on sada jedini, morat će izvoditi čak i one dionice koje su mu previsoke. Ovo je razlog pravog propusta, ali unatoč svemu publika je obilježila Darija Čurića kao zvijezdu večeri, što zbog prije navedenih razloga on i jest.

Njemačko-hrvatski spoj sopranske i tenorske dionice pokazao se uistinu uspješnim. Adela Golac-Rilović još je jednom potvrdila tehničke i estetske kvalitete svoga glasa, u kojima smo mogli uživati posebno u stavcima poput *Pie Jesu*, gdje ostvaruje slušno vrlo ugodan sklad s dionicom orgulja (Mario Penzar). Jedina zamjerka koja ide na račun i ostalim našim pjevačima jest da se izgovaranje teksta povremeno pretvori u valjanje samoglasnika. Bez obzira što je tekst standardni liturgijski, on je usko povezan s glazbenim zbivanjem i jednostavno se mora razumjeti u svakom trenutku. Sigurna sam da naši pjevači ovo savršeno razumiju, ali to se iz prakse često ne može očitati. O nastupu Wolfganga Büntena nema potrebe puno filozofirati – uistinu ga je bilo zadovoljstvo slušati, ali meni ovdje pada na um nešto drugo. Zar je stvarno bilo potrebno da i ovaj koncert po *dobrom starom običaju* bude onaj *internacional-*

ne suradnje? Kada bi to barem bilo suradnje radi...

Akademski zbor bazilike Srca Isusova u Zagrebu *Palma* shvatio je ozbiljno ulogu teksta, pa mu je jasna dikcija na nekim mjestima poslužila prikrivanju nekih drugih nedostataka, no njihov je nastup ipak bio uvjerljiv. A orkestar nikako da iznenadi čistim puhačkom dionicama, koje su spašavali solo nastupi trube kao *dobre vile* puhača. Sve u svemu, *same old, same old...*

... i recepcijske prakse

Skladateljeva “razmišljanja o prošlosti i sadašnjosti” odvela su me negdje drugdje, u područje neposredne recepcije publike kod nas. Već kod čitanja programa, prije samog koncerta, javio se u meni tračak zločestoće i pomisao da će koncert biti potpuni uspjeh bez obzira na ishod. Ispostavilo se da sam imala pravo. Izvedba pod vodstvom Mladena Tarbuka pruža nam dosta argumenta da je se kao takvu i ocijeniti, ali neki od njih leže u razlozima koje sam navela ranije u tekstu. Jasno je da se od određenih predrasuda ili kontekstualnih činjenica ne može odmaknuti, ali na temelju brojnih iskustava tvrdim da je naša publika apsolutno nekritična i njezine neposredne reakcije nisu nipošto mjerodavne kao kriterij vrednovanja. Njezin sindrom je oduševljeno skandiranje ama baš svemu, bez uviđanja da negativna reakcija nije ništa nepristojno, upravo suprotno. Ona je korisna izvođačima, a ujedno i dokaz osviještenosti javnosti. Reakcije potpunog oduševljenja nakon svakog koncerta sigurno neće pridonijeti podizanju izvodilačkih standarda što bi, mora se priznati, bilo dobrodošlo. ▣

Završetak Webberove trilogije

Sindrom naše publike je oduševljeno skandiranje ama baš svemu, bez uviđanja da negativna reakcija nije ništa nepristojno

Andrew Lloyd Webber: *Requiem*, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 28. ožujka 2002.

naše doba”. Na duhovnoj podlozi kao temelju i uza sve raznolikosti elemenata i žanrova, standardni latinski tekst pokazao se funkcionalnim i u ovakvoj glazbi kao nositelj univerzalne općeljudske poruke.

Konstante domaće izvodilačke...

Requiem je skladan “za dječaki sopran, sopran, tenor, zbor i orkestar” – pa podimo redom. Dječaki sopran Dario Čurić trenutačno je najmlađa zvijezda na sceni klasične glazbe u nas, a osim u Webberovu *Requiemu* imao je zapažene nastupe pri izvedbama Orffa, Kelemena, Musorgskog i Honeggera. Mladi i talentirani Dario Čurić čini se prilično zaposlenim. Vjerujem da je publika i te večeri željno očekivala njegov nastup, na koji nije trebala dugo čekati jer prvi stavak (od ukupno šest) *Requiem-Kyrie* skromnim orkestralnim zvukom otvara prostor dječjem glasu. Domaći pandan tada mladom Paulu Milesu Kingstonu s njujorške praiizvedbe 1985. godine nešto se sramežljivije javio nečistom intonacijom, koja se posebno osjećala u duetima s dionicom soprana. Ali, nečista intonacija ovdje nije uopće problem (budimo iskreni – što to uopće znači u našem izvodilaštvu!). Na bilo koje tehničke propuste ne ukazujem radi njih samih i oni uopće ne idu u džep na-

U posljednjih nam je godinu dana uistinu dosta bilo Webbera!

i ponovnim izvedbama Webbera. Izgleda da moj ekonomsko-menadžerski njuh pada u vodu, a utoliko su i ova razmišljanja s te strana bezopasna, zar ne?

Kod glazbenog djela ove vrste neizbježne su stereotipne asocijacije na Mozartov, Verdijev ili Berliozov *Requiem*, glazbu koja nas svojim izražajem istog trena odvodi u sferu čiste duhovnosti. Webberov *Requiem* ne nastavlja tu nit u potpunosti. To nije djelo liturgijske provenijencije, već, prema riječima samog skladate-

Ivana Kostešić

Na večer Velikog četvrtka *Requiem* Andrewa Lloyda Webbera bio je više nego prikladna točka na i nakon upriličenja njegovih mjuzikala *Jesus Christ Superstar* i *Mačke* u dvorani Lisinski istog tjedna. Trilogija koju bismo mogli nasloviti *Os nove stvaralaštva A. L. Webbera* čini se uvijek atraktivnom širokoj publici, a, sudeći prema popunjenim stolicama, i dobar financijski potez. Neposredne asocijacije s prefiksom komercijalnosti jesu “varijacije na Webtemu”, odnosno, što bi bilo kad bi bio *Weber* ili *Webern* umjesto našeg brodvejskog Britanca (*Englishman in New York*). No, ostavimo sada neglazbene aspekte koncertnih programa po strani. Moj mali protest je jasan – u posljednjih nam je godinu dana uistinu dosta bilo Webbera! Ipak,

glazba

Lloyda Webbera – od čega čak tri u sklopu manifestacije koja se, o ironije, zove *Pasionska baština*.

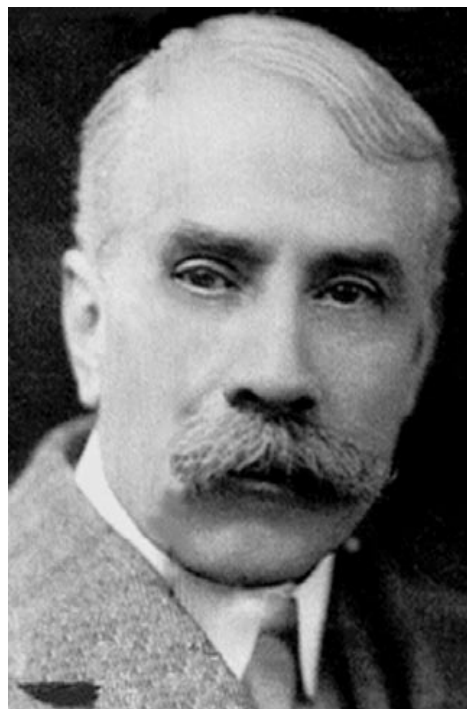
Realno ostvariv maksimum

Premda sadržajem nije izravno vezan uz pasionsku tematiku, *Geroncijev san* skladno se uklapa u duhovno ozračje Velikog tjedna

Edward Elgar: *Geroncijev san*, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 22. i 24. ožujka 2002.

Engleski vagnerijanac

Zagrebačka filharmonija nije, međutim, ove godine za svoj *Uskrsni koncert* izabrala ni rekviem, ali ni neku pasiju ili *Stabat Mater*. Umjesto toga, na programu se našao oratorij *Geroncijev san* Edwarda Elgara. Premda sadržajem nije izravno vezan uz pasionsku tematiku, *Geroncijev san*, nastao prema tekstu istoimenoga antologijskog spjeva kardinala Johna Henryja Newmana, svojim se alegorijskim pri-

još jednom trebalo ozbiljno razmisлити o njemu kao potencijalnom novom šefu-dirigentu ovog orkestra.

Autoritativni interpreti

Trojac vokalnih solista bio je gotovo idealno izabran. Najopsežniju ulogu Geroncija i Duše, po zahtjevima usporedivom možda još samo s Wagnerovim Tannhäuserom, tumačio je engleski tenor William Kendall, autoritativan interpret Elgarove glazbe, krajnje sugestivan unatoč određenoj suzdržanosti, ili možda upravo zbog nje. Mezzosopranistica Dubravka Šeparović-Mušović dobro se snašla u gotovo jednako zahtjevnoj ulozi Andela, kompenzirajući vokalnim kvalitetama sumnjivu dikciju i povremeno nerazumijevanje duhovne pozadine djela. Naposljetku, ruski bas Dimitri Ivašenko, u manjim, ali dramaturški bitnim ulogama Svećenika i Andela smrtne borbe, dao je značajan doprinos izvedbi, uz nadu da bismo ga koji put mogli čuti i u nekoj opsežnijoj opernoj ili oratorijskoj roli.

Jedini donekle problematičan segment izvedbe bio je zbor, sastavljen sjedinjavanjem zborova *Ivan Goran Kovačić* i *Ivan pl. Zajc*. Unatoč velikom broju pjevača na pozornici, zvuk je zbora bio često neujednačen između dionica, a šupalj u cjelini. U razdvojenim istupima *Kovačić* se držao nešto bolje, dok je *Zajc* pokazao da nije u stanju zajedno otpjevati čak ni nekoliko banalnih unisono fraza. Zbog čega se ovaj potonji zbor krajnje sumnjivih kvaliteta uvijek iznova angažira za velike vokalno-instrumentalne projekte u našem gradu misterija je na koju je teško naći odgovor, no, srećom, ovaj put ipak nije uspio ozbiljnije ugroziti jedan u konačnici ipak vrlo uspješan koncert. ▣

Trpimir Matasović

Središnji kršćanski blagdani Uskrs i Božić svake su godine izgovor za čitavu silu *prigodnih* koncerata, koji s navedenim blagdanom nerijetko imaju malo ili nikakve veze, osim one čisto kalendarske. Duboko je uvriježena zabluda da je bilo koja duhovna glazba primjerena tim prilikama. Primjerice, već je postala tradicija da se krajem korizme izvode rekviemi, to jest mise za mrtve. To što bi u Velikom tjednu u duhu katoličke religioznosti bilo primjerenije izvoditi djela nastala na liturgijske tekstove vezane uz to doba crkvene godine, poput pasija ili *Stabat mater* ni ove godine nije koncertne priređivače spriječilo da u dva tjedna uoči Uskrsa na svoje programe uvrste čak četiri rekviema – Igora Kuljerića, Johna Ruttera, Luigija Cherubinja i Andrewa

Još bi jednom trebalo ozbiljno razmisлити o Chikari Iwamuri kao o potencijalnom novom šefu-dirigentu Zagrebačke filharmonije

Mar rijetkih entuzijasta

Ipak, marom Glazbene škole Josip Hatze (bolje reći, njezina ravnateljja Gordana Sladoljeva),

foyera HNK Split, preko Pina-koteke samostana Gospe od zdravlja, MKC Split, dvorane na Gripama, Prokurative do dvora-

stva za koncertnu djelatnost. Od tada je u najavljeni majstorskom ciklusu izvedeno 25 majstorskih koncerata. Da bi uistinu bila majstorska, Split je morao konačno dobiti dugo čekani glasovir na velikoj sceni HNK. Srijeda, 27. lipnja, 2001. svjedočila je – senzaciji: koncertni glasovir Bösendorfer donirao je HNK-u Rotary Club Split. Prva je 15. listopada 2001. na još "tvrdom" instrumentu zasvirala Pavica Gvozdić. Split je ovo prvo prebiranje ipak zapamtio po petominutnom obraćanju gradonačelnika Ivana Škarića koji je, raskopčana sakoa, uglednim uzvanicima i publici u stilu najprizemnijeg politikanstva istaknuo svoju (!) zaslugu za nabavu glazbala: "Da nije bilo mene, koji sam podmirio PDV, do donacije ne bi ni došlo." (sic!).

Dobro poznati naslovi

Snagom iznimna talenta, sebe i prepunu slušateljstva veliku dvoranu HNK pijanist Vadim Rudenko je 11. ožujka prepustio čarima sjajna programa, na kojemu su se našla Chopinova 24 preludija, op. 28, Rahmanjinovi *Moments Musicaux* op. 16 te Suita iz baleta *Orašar* P. I. Čajkovskog u Pletnjevljevoj obradi. Nakon nastupa u Rijeci, odakle je ispraćen ovacijama, ovaj mladi umjetnik, što se ne priklanja konvencijama, dojmljiva i uzbuđujućega glasovirskog zvuka stigao je u Split, da bi odmah nakon koncerta odtelio u Rio i u glavni grad Brazila.

Jednako su se tako i naši briljantni virtuoz iz Trija Orlando (Kranjčević, Ninić, Petrač) predstavili 18. ožujka ove godine repre-

zentativnim programom na kojem su se našli Haydn, Dora Pejačević, Astor Piazzolla i Felix Mendelssohn.

Posljednji u nizu – Koncert za korizmu Splitskoga komornog orkestra u HNK-u 23. ožujka pod ravnanjem Pavla Dešpalja, koji je posegnuo, s obzirom da se tek obnovila koncertna publika, za ipak dobro poznatim sakralno obilježenim naslovima. U "Albinonijevom" je *Adagiu* Rema Giazottia čeznutljiva violina koncertmajstora Valtera Lovričevića obogaćivana visokim svojstvom Ivane Dragičević na orguljama. Ariju *Pietà*, *Signore* Louisa Niedermeyera (pogrešno pripisanu Alessandro Stradelli) Dešpalj prilagodio prebacivanjem za čitavu kvartu bas-baritonu Anti Jerkunici, studentu Visoke škole za glazbenu umjetnost u Lovranu, da bi mogao doći do izražaja zaobljen i moćan ton mlada pjevača koji je malco odviše sjekao frazu, ali je potpora gudača bila upravo zanosna. Dragulj sakralne glazbe, Pergolesijev *Stabat Mater*, bio je kruna na Korizmenu koncertu. Ponešto indisponirana sopranistica Adela Golac-Rilović, pastozna i, poput zvona, zvučna altistica Martina Tomčić, čedan i topao pjev Djevojačkog zbora Glazbene škole Josip Hatze i gudači uvjerljivo su dočarali pod sigurno osmišljenom palicom maestra Dešpalja profinjenost i boju. A bis, na aklamaciju oduševljena slušateljstva – Mozartov *Ave verum* samo je potvrdio činjenicu da je Korizmeni koncert dosegnuo postavljeni cilj – biljeg sakralnoga u kazališnu prostor.

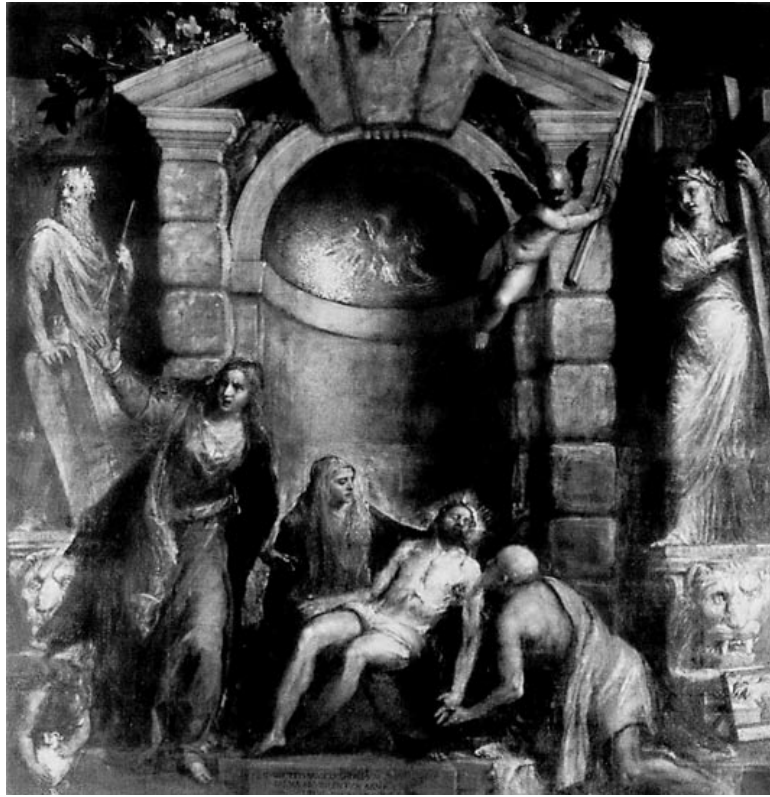
Nanovo osvojena koncertna publika

Korizmeni koncert dosegnuo je postavljeni cilj – biljeg sakralnoga u kazališnu prostor

Korizmeni koncert Splitskoga komornog orkestra. Hrvatsko narodno kazalište, Split, 23. ožujka 2002.

Nila Kuzmanić Svete

Bez ikakve se ograde može ustvrditi da je od početka sedamdesetih do početka devedesetih profesionalna Koncertna agencija *Dalmacijakonzert* najzaslužnija ne samo što je Grad pod Marjanom uživao u vrhunskim izvedbama klasične glazbe, nego i za njedrenje ljubitelja takve glazbe. Već A.D. 1991. – kada je dvorana *Dalmacijakonzerta* na Prokurativi poslužila za komornije skupove gradskog ogranka HDZ-a, da bi tu napokon našlo smještaj GKM – s pravom su se ovi ljubitelji pitali, kud' su se djele koncertne sezone koje su iznijele na glas glavni grad Dalmacije. Da ironija bude veća, organizirani su koncerti prestali s nastankom neovisne Hrvatske.

rijetkih entuzijasta-pojedinaca i Splitskoga filharmonijskog društva pod vodstvom Pavla Dešpalja, ova se velika praznina u kulturnom životu Splita nastojala dokinuti. Izričite podrške od struktura u Gradu i nije bilo, da o problemima s prostorima i, posebice, s glasovinom, i ne govorim. Jer, zvučalo bi uistinu nevjerovatno. U početku rijetka publika, naviknula se na selidbe – od

ne Škole. Koncerti su tekli stihijski i u četiri ciklusa: Hrvatska glazbena scena mladih, Međunarodna glazbena scena mladih, Hrvatski umjetnici i Međunarodni umjetnici.

Organizirana se koncertna sezona u Split vratila od jeseni 2001., kada je Poglavarstvo grada (zalaganjem tadašnjeg pročelnika za kulturu dr. Miljenka Grgića) osiguralo proračunska sred-

ti. A za neke probleme koji se uvijek iznova ponavljaju ipak nije moguće kriviti isključivo nezavidnu financijsku situaciju, u

kantata *All' ombra di sospetto* RV 678 i *Gloria* RV 589) uobičajeno je rješenje, u kojem se tijekom jedne koncertne večeri može predstaviti i manji sastav, predvođen čembalistom Mariom Penzarom, kao i veći ansambl, pod dirigentskim vodstvom Saše Britvića.

Nažalost, već su u izvedbi *Konzerta za obou, gudače i čembalo u d-molu* na vidjelo izbile neke standardne boljke Hrvatskog baroknog ansambla. Jer, nijedan ansambl ne može funkcionirati ako nema stalno definiranu barem jezgru sastavljenju od gudačkoga kvarteta i čembala, niti je moguće da interpretativna energija samo jednoga glazbenika, koncert-majstorice Laure Vadjon, kompenzira manjak angažmana ostatka ansambla. U tom smislu, osobito slabu točku Hrvatskog baroknog ansambla predstavlja *continuo* violončelist Tin Mršić, čije fražiranje doduše jest uglavnom u okvirima povijesne obaviještenosti, no još uvijek ne postoji nijedan pristup baroknoj glazbi koji bi mogao legitimirati njegovo aproksimativno shvaćanje intonacije. Čembalist Mario Penzar po naravi svoga glazbala naravno nema takvih problema, no njegova svirka u posljednje vrijeme postaje, premda još uvijek korektna, sve nezainteresiranija i suhoparnija, što se sve više prenosi i na ostatak ansambla.

Oboist Branko Mihanović nakon duljeg vremena ponovno se uhvatio u koštac s baroknom oboom, no i opet s rezultatom koji nije osobito zadovoljavajući. Ovaj nadasve kvalitetan glazbenik nije, naime, još svladao sve nimalo bezazlene tehničke zahtjeve baroknog instrumenta, te bi stoga bilo uputno da barokni repertoar, dok te zahtjeve ne svlada, nastavi svirati na suvremenom glazbalu, što je i dosad činio na vrhunski i stilski ispravan način.

Kantatu *All' ombra di sospetto* iznijele su uvijek pouzdane okosnice Hrvatskog baroknog ansambla – sopranistica Tamara Felbinger i već spomenuta violinistica Laura Vadjon, kojima, međutim, nije od

osobite koristi bio preneutralan *continuo* Marija Penzara, posebice s obzirom da nije bilo potpore melodijskog basovskog instrumenta, pa makar ga svirao i Tin Mršić.

Beskrvna koncepcija

U izvedbi se pak Vivaldijeve *Glorije* proširenom instrumentalnom sastavu Hrvatskog baroknog ansambla pridružuju Komorni zbor Ivan Filipović. Bio je to očito pokušaj ispitivanja mogućnosti da se dosad uobičajeno rješenje s *ad hoc* sastavljenim većim ili manjim zborom amaterskih pjevača zamijeni zborom koji i inače postoji kao ansambl više-manje stalnog postava pjevača. Mora se priznati da se time dobilo na homogenosti zvuka zbora, za razliku od dosadašnjih koncerata u kojima je zvučna slika varirala od prilike do prilike. No, ta je homogenost bila skladna samo u homofonim odsjecima, dok su u onim polifonim povremeno do izražaja dolazile slabosti pojedinih zborovskih dionica. K tome, dosadašnji su postavi zbora, uza sve svoje uspone i padove, daleko veću pažnju posvećivali stilskom fražiranju, dok je glazbovanje zbora zbor Ivan Filipović mahom jednolično, bez osobite tenzije i iole značajnijih dinamičkih i interpretativnih raspona. No, u krajnjoj liniji, upravo su se takvim glazbovanjem skladno uklopili u pomalo beskrvnu dirigentsku koncepciju Saše Britvića. Izvedba je spas nalazila tek u nastupima odličnih solistica – sopranistica Tamara Felbinger i Ivane Kladarin, te altistice Martine Matić. To, međutim ipak nije bilo dovoljno. Jer, voditelji Hrvatskog baroknog ansambla ipak trebaju konačno shvatiti da je povijesna obaviještenost tek interpretativno polazište, kojem je nužna ozbiljna umjetnička nadogradnja. Ovako pak povijesna obaviještenost postaje sama sebi svrhom, pa smo tako, umjesto da dobijemo živu umjetničku interpretaciju, na ovom koncertu o Vivaldijevoj glazbi bili tek obaviješteni.

Obavijest o Vivaldiju

Voditelji Hrvatskog baroknog ansambla trebaju konačno shvatiti da je povijesna obaviještenost tek interpretativno polazište, kojem je nužna ozbiljna umjetnička nadogradnja

Koncert Hrvatskog baroknog ansambla. Hrvatski glazbeni zavod, Zagreb, 7. travnja 2002.

Trpimir Matasović

Kada se prije tri sezone na našoj glazbenoj sceni pojavio Hrvatski glazbeni ansambl, njegov je osnutak bio dočekan uz više-manje nepodijeljeno odobravanje glazbenih znalaca. Preduvjeta za uspješnu budućnost bilo je više: ansambl je okupio niz glazbenika koji su se već prije dokazali kao dobri poznavatelji barokne glazbe; njegovim osnutkom otpočela je konačno u našoj sredini sustavna skrb za povijesno obaviješteno izvođenje rane glazbe; naposljetku, tu je bilo i iznimno zanimanje publike, ali i podrška određenih institucija i sponzora. Stoga se u prvo vrijeme Hrvatskom baroknom ansamblu gledalo kroz prste za povremene, kako se činilo, ne osobito bitne dječje bolesti. No, u trećoj bi se sezoni očekivalo da će se ovaj ansambl konačno pretvoriti u jasno profilirano izvodilačko tijelo, što se, međutim, još uvijek nije dogodilo, barem ne u potpunosti.

kojoj sponzori pomalo otpadaju, dok je iznos sredstava odobren od Gradskog ureda za kulturu sramotno nizak.

Standardne boljke

Posljednji koncert Hrvatskog baroknog ansambla, održan 7. travnja u Hrvatskom glazbenom zavodu, ilustrativan je za gotovo sve segmente djelovanja ovog sastava. Kao i mnogo puta dosad, koncertni je raspored bio autorski koncipiran, a ovaj put se, začudo, na programu nije našla glazba Johanna Sebastiana Bacha (čija su djela u prošloj sezoni činile oko polovicu cjelokupnog repertoara ansambla), nego Antonija Vivaldija. Izbor triju raz-
nolikih djela (*Koncert za obou* RV 454,

CEDETEKA

Njihov se zvuk već u ranim, pomalo sirovim snimkama udaljava od prepoznatljivog "identiteta" gitare (a time i od glazbene scene

destrukciji gitare hrpom efekata) ili Spacemen 3 (u svojem repetitivnom drone-rock aspektu) mogu dočarati jednu vezu rock-

nosti "transcendentalni" i "mimetrički" motivi ipak odsutni. Naravno, kad je posrijedi instrumentalna glazba, i to svedena na minimum izražajnih sredstava, gotovo je nemoguće izbjeći "učitavanja" najrazličitijih vrsta. Wiltzie i McBride povremeno usmjeravaju slušanje "programatskim" naslovima (*Cantus II, Music for Twin Peaks Episode #30...*) ili "konceptualnim" suradnjama (slikar Jon McCafferty, poznat po dizajnu omota za *Green* grupe R.E.M., sudjelovao je u snimanju albuma *Per Aspera Ad Astra*), ali njihova glazba u konačnici ostaje lišena "polja referencije".

Monotoni valovi zvuka

The Tired Sounds of Stars of the Lid je šesti album kojeg potpisuje ovaj dvojac. Pojam "klasičnog", nerijetko spominjan u recenzijama, ne odnosi se na korištene instrumente, nego na odmak od starijih radova, donekle srodnih drone-rocku i ambijentalnom noiseu, dok je ovdje distorzija odsutna, a zvuk dodatno usporen u odnosu na prethodne albume. Duge skladbe, podijeljene u numerirane sekcije, imaju različitu funkciju od sličnih radova Godspeed You Black Emperor; GYBE sklapaju formalno različite manje kompozicije u skladne ali vrlo divergentne veće cjeline, a Stars of the Lid pod sekcijama svojih kompozicija ipak podrazumijevaju samo promjenu nijansi u istraživanju jedne serije akorda ili tekture zvuka.

Uz gitare, instrumentarij korišten na ovom albumu uključuje vješto korištene gudače (*Fac 21*), puhače i klavir (*Down 3, Piano Aquieu, Ballad of Distances*). Naknadne studijske manipulacije snimljenim materijalom rezultiraju dodatnim omekšanjem zvuka i jačanjem "organskog" elementa u glazbi: gotovo je nemoguće razaznati individualne instrumente, pošto su produkcijski stopljeni u monotone "valove" zvuka. Skladbe Stars of the Lid uglavnom zvuče kao duga

ponavljanja jednostavnih serija akorda uz stalna, izuzetno pažljiva nijansiranja (idealni primjeri su *Requiem for Dying Mothers* ili *A Love Song (for Cubs)*), što opet izaziva usporedbe s rafiniranim varijantama drone-glazbe. Odsutnost "beatova" se u površnom slušanju nadaje kao odsustvo ritma uopće; međutim, ritam je definitivno prisutan, ali je pretvoren u toliko sporo i ras-tegnuto "pulsiranje", manifestno samo u dinamičkim i melodijskim "podizanjima" i "spuštanjima", da je ponekad gotovo imperceptibilan, te utoliko više asocira na matematički pravilne, ali nesagledivo duge prirodne cikluse.

Stars of the Lid su – usprkos prilično jednoličnoj "fasadi" – zapravo grupa širokog "spektra" koja ujedinjuje brojne suprotnosti. Uz svu mekoću i pristupačnost, njihova je glazba ponekad zastrašujuće formalistički striktna; fragilni zvuci njihovih albuma, koji kao da načelno osporavaju mogućnost live-izvedbe, navodno dobivaju zaglušujuće i impresivno "masivne" dimenzije na koncertima. U svakom slučaju, *The Tired Sounds* se – u najpozitivnijem smislu – može slušati prije (i za vrijeme) spavanja: riječ je o jednom od rijetkih albuma koji su dovoljno konzistentni da uistinu mogu funkcionirati kao dvosatne "uspavanke" ili "meditativni albumi" (nikad ne narušavajući ton cjeline iskakanjem u disonancu ili neumjerenu glasnou), ali bez devalvacije u puko "namjensku" vrijednost kakvu "ambijentalna glazba" nerijetko ima. Održavanje visoke razine kontrole nad tako nenametljivom zvučnom materijom rezultira fascinantnim detaljima koji se, naravno, otkrivaju tek kroz pažljiva, ponavljana slušanja, a način na koji je superiorna tehnička izvedba čvrstog formalnog koncepta spojena s potpunom odsutnošću napora pri konzumaciji priskrbljuje ovom skromnom i veličanstvenom albumu naslov žanrovskog remek-djela. **Z**

Žanrovsko remek-djelo

Snažna autorska kontrola nad nenametljivom zvučnom materijom rezultira fascinantnim detaljima koji se otkrivaju tek kroz ponavljana slušanja

Stars of the Lid: *The Tired Sounds of Stars of the Lid* (Kranky, 2001.)

svijeta i Stars of the Lid. Međutim, formalna pročišćenost i udaljenost od rock-ikonografije bilo kojeg tipa približava glazbu McBridea i Wiltzie suvremenom "post-rocku", kao i nekim imenima iz povijesti elektronske

Stars of the Lid su – usprkos prilično jednoličnoj "fasadi" – zapravo grupa širokog "spektra" koja ujedinjuje brojne suprotnosti

rodnog Austina) koliko god je to moguće. Radikalnost kojom Wiltzie i McBride izobličuju sve stereotipe vezane za gitaru (uključujući "kontekstualne", poput njezina mjesta u povijesti popkulture), usporediva je čak i s radom Christiana Fennesza; iako Stars of the Lid dosežu dijametralno od suprotnu točku Fenneszove sterilne, frenetično izlomljene elektronike, i oni uspijevaju potpuno poništiti sve što gitara "znači", a ipak izbjeći parodijsku intonaciju, stvarajući u konačnici prekrasnu glazbu koja se može čitati samo kao oda jednom instrumentu.

Iako su Labradford uvriježena stavka pri popisivanju mogućih utjecaja na Stars of the Lid (Wiltzie i Bobby Donne su čak snimili zajednički album pod imenom Aix Em Klemm), pripadnost Kranky "sceni" predstavlja njihovu osnovnu zajedničku osobinu, dok su u glazbenom pogledu razlike ipak veće od sličnosti. Druge grupe u kojima su McBride i Wiltzie (bili) aktivni (Bedhead, Windsor for the Derby, The Pilot Ships) ne nude direktne "ključeve" za čitanje; naizgled neizbježno referiranje na soundtrack-glazbu također ne vodi daleko. Flying Saucer Attack (iako su bliži rock formama u

glazbe (od Briana Enoa do mirnijih trenutaka Throbbing Gristle) ili suvremene klasike, poput neizbježnog Philipa Glassa ili Arvo Pärta (indirektno "oslovljenog" kompozicijom *Cantus II*).

Kako glavnina uže shvaćene ambijentalne glazbe redovito "simulira" neku izvanglazbenu dimenziju (bilo prirodnu ili "transcendentalnu") vulgarno je imitirajući ili "konotirajući" krajnje banalnim sredstvima, ostaje malo argumenata kojima bi se Stars of the Lid mogli mirno etiketirati kao "ambijentalisti". Njihova bi se glazba itekako mogla slušati kao nadahnuta "posveta" prirodi, ali jednako "apstraktna" poput, primjerice, Coilova albuma *Queens of the Circulating Library*, u čijoj su neupitnoj grandioz-

Luka Bekavac

Pri prvom susretu sa Stars of the Lid, pojam "ambijentalne glazbe" će se učiniti neizbježnom stilskom kategorizacijom njihova zvuka. *The Tired Sounds of Stars of the Lid*, koji nudi više od dva sata glazbe na dva CD-a (ili šest strana vinila, što se čak može naslutiti u "dramaturgiji" albuma), u tisku je nazivan "suvremenom ambijentalnom simfonijom" i "minimalističkom neopsihodelijom". Nakon pažljivijeg slušanja, postaje jasno da su takve odrednice preuske; međutim, glazba koju stvaraju Adam Wiltzie i Brian McBride toliko je suptilna i značenjski nesputana da se sve nezgrapnosti ili poetični ekskursi u opisima ovog albuma moraju razumjeti, a sve refencije na "dubine podsvijesti", impresionističke slikare ili zlorabu narkotika tolerirati.

Promjena identiteta gitare

Stars of the Lid su osnovani početkom devedesetih kao gitaristički duo potpomognut "nadenim zvucima" (iako je taj opis smiješno restriktivan s obzirom na završni oblik njihove glazbe).

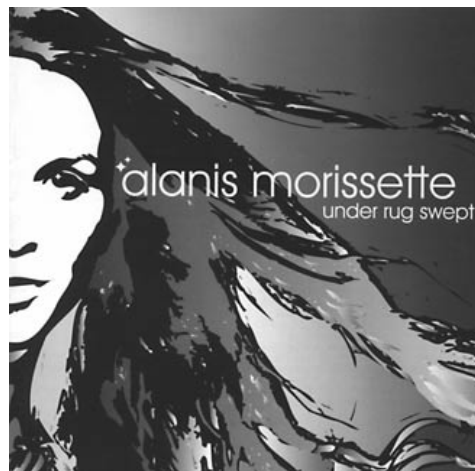
CEDETEKA

Ženski Nick Cave

Alanis je očito interesantna i senzibilna osoba, koju autentične životne situacije i ljubavne priče pune inspiracijom, pa se na novom albumu još nemilosrdnije, ali i šarmantnije, obračunava s muškim rodom

Alanis Morissette: *Under Rug Swept*. Maverick / Warner Brothers / Dancing Bear

Madonne. Brojke su bile neumoljive, mala *hippie girl* prilično masne i duge kose, no neodoljiva šarma i moćna vokala, serijom punokrvnih rock singlova osvojila je

svjetske top liste, pobrala pregršt *Grammyja* i drugih prestižnih nagrada u kategorijama najboljeg ženskog vokala, najboljeg albuma, najboljeg singla i slično, prodavši u nepune dvije godine impresivnih 25 milijuna primjeraka spomenutog albuma širom svijeta. Ne samo što je preko noći postala istinska zvijezda i jedna od najbogatijih žena u industriji zabave, već je pos-

tala i vlasnica najbolje prodavanog albuma jednog ženskog izvođača svih vremena! Stara pop lisica Madonna potpuno je otkačila kada je čula te snimke, a u intervjuima je govorila da je "počašćena što Alanis snima za njezinu etiketu Maverick". Tajna uspjeha Alanis Morissette vrlo je jednostavna – ona pjeva o onome što većina njenih vršnjakinja proživljava i osjeća: bolnim prekidima ljubavne veze, razočarenju, osveti, bijesu i nadi, tuži i veselju. Malo se pjevačica takvom silinom obračunavalo s muškim rodom, ujedno svirajući *radio friendly indie rock*. Šest godina i jedan album poslije (prilično sumoran album *Supposed Former Infatuation Junkie* iz 1998. bio je znatno manje uspješan)

Alanis se vratila sjajnim albumom *Under Rug Swept*. Najavni singl *Hands Clean* nagovijestio je da je njezina gitara opet brza i bučna i da ima mnogo toga za reći. Alanis je očito interesantna i senzibilna osoba, koju autentične životne situacije i ljubavne priče pune inspiracijom, pa se na novom albumu još nemilosrdnije, ali i šarmantnije obračunava s muškim rodom, a da pritom ni u jednom trenutku ne zapada u recikliranje ideja, stihova ili glazbe sa sjajnog *Jagged Little Pill*. Tako je briljantan, bijesom nabijen *Narcissus* cinična osveta bivšem narcisoidnom i egoističnom partneru. Malo tko od nas u njoj ne bi mogao pronaći sebe, upravo kao i u prekrasnoj baladi *That Particular Time*, koja govori o nekim neponovljivim, jedinstvenim trenucima, ili pak u gitarski čvrstoj *21 Things*, u kojoj govori o savršenstvu koje očekuje od partnera. Ipak, da nije feministkinja i mrziteljica muškog roda, Alanis dokazuje u pjesmi *A Man*, a sjajna je i u *You Owe Me Nothing* i *So Unsexy*. Kojekakve novokomponirane, *r&b*-om zaražene i meketave pjevačice poput Nelly Furtado i slične, mogu se sakriti pred velikom Alanis Morissette. Bez imalo pretjerivanja, ono što su u "muškom" rocku Nick Cave, Bob Dylan, Leonard Cohen, Tom Waits ili The Rolling Stones, to je u "ženskom" Alanis. Ovim albumom dala je definitivno jamstvo da može stati uz bok Patti Smith, Marianne Faithfull, Marle Glenn i sličnih diva. **Z**

Tajna uspjeha Alanis Morissette vrlo je jednostavna – ona pjeva o onome što većina njenih vršnjakinja proživljava i osjeća

Bijeg od triju ptica u letu

Najveći problem dokumentarnog filma jest opasnost da bude sveden na razinu rutinskoga televizijskog proizvoda, koji preferira tzv. *sendvič strukturu* – red izjava, pa red ilustrativnih kadrova (*tri ptice u letu*, rekao bi Tadić)

Uz ciklus *Mladi dokumentarni film*; 14. veljače – 28. ožujka; Kino klub Zagreb. Tribina *Hrvatski dokumentarci devedesetih*; gosti: Vladimir Fulgosi, Nenad Puhovski, Zoran Tadić; 28. ožujka; Kino klub Zagreb.

Juraj Kukoč

Nakon što je prije dvije godine dao presjek hrvatskog mladog igranog filma devedesetih, Kino klub Zagreb na sličan je način predstavio i ponajbolja ostvarenja mladog dokumentarnog filma minulog desetljeća. U suradnji s filmskom kritičarkom Dijanom Nenadić, izabrali smo 17 filmova pazeći da od svakog redatelja izaberemo po jedan rad i time damo prigodu prezentaciji što većeg broja kvalitetnih autora. Svaki od prikazanih filmova publika je imala priliku ocijeniti, a zadnjeg dana proglašen je najbolji dokumentarni film ciklusa po mišljenju gledatelja. Na grandioznoj fešti, u prigodnoj oskarovskoj atmosferi, nakon objave nominacija za najbolji film, Sandra Antolić i Ognjen Sviličić iz omotnice su izvukli ostvarenje *Dečko kojem se žurilo* i Biljani Čakić-Veselić dodijelili kovčez s anđelčićem na vrhu, kojeg je pobjednica proglasila svojom prvom materijalnom nagradom u životu. Doduše, kovčez ni je bio od zlata i u njemu nije bilo ni novaca, ni filmske trake, ali će bar lijepo izgledati na polici u dnevnoj sobi.

Lanci i pera

U kovčezicu su se nalazili lanci i pera, sasvim namjerno, jer simboliziraju profil najomiljenijih filmova ciklusa. Nakon *Dečka kojem se žurilo*, najbolje ocijenjeni filmovi bili su redom: *Godine hrđe* Andreja Korovljeva, *Plašitelji kormorana* Branka Ištvančića, *Drugi kat, podrum* Ivan Salaja, *O kravama i ljudima* Zrinke Matijević i Nebojše Slijepčevića i *Šalter* Dražena Žarkovića. Četiri od tih filmova ostvarenja su koja su izazvala najveselije reakcije u publici, što je tipično za svaku publiku, a posebice onu devedesetih, koja preferira komiku i lakrdiju, čemu su često također naginjala spomenuta četiri dokumentarca. To su *pera*. Zanimljiva su dva od spomenutih šest filmova, koji stoje na potpuno suprotnom polu. *Dečko kojem se žurilo* i *Drugi kat, podrum*, kao tmurna i šokantna ostvarenja, filmovi su koji donose teška gledateljska iskustva. Dakle, *lanci*. Bilo je ugodno vidjeti da publiku (uglavnom sastavljenu od mladih ljudi) nisu odbile ove mučne teme, već je uspjele prepoznati njihovu vrhunsku kvalitetu. *Deč-*

ko kojem se žurilo, pobjednik prošlogodišnjih *Dana hrvatskog filma*, potresan je intimni dokumentarac, kojim Čakić bilježi svoju potragu za bratom, vojnikom nesta-

lim u Domovinskom ratu. Salajev *Drugi kat, podrum* usporedo prikazuje radanje i brigu oko rođenog djeteta na drugom katu bolnice i seciranje i uređivanje mrtvaca za pokop u podrumu bolnice. To je šokantan, minimalistički napravljen film neutralnog i direktnog pristupa bez uporabe izjava u filmu, sa simbolikom dojmljivo uvijenom u potresno tkivo filma. Uspjeh Čakićkina filma pokazuje koliko nam nedostaje kvalitetnih filmova o završenom ratu, s posebnim naglaskom na intimistički pogled na ratna zbivanja. Upravo takvoj vrsti filmova pripadaju najpoznatija Salajeva ostvarenja (igrani *Vidimo se* i dokumentarni *Hotel Sunja*), ali mi smo se odlučili u ciklusu predstaviti njegov *Drugi kat, podrum*, film koji se pokazao neotkrivenim malim draguljem hrvatskog dokumentarca devedesetih.

Pomalo je iznenađenje što je "tek" na trećem mjestu *Plašitelj kormorana*, dosadniji ljubimac publike i kritike devedesetih. O filmu Branka Ištvančića, pobjedniku *Dana hrvatskog filma* 1998. već se prilično pisalo, pa je suvišno bilo što dodavati pohvalama ovom filmu. Drugoplasirani *Godine hrđe* Andreja Korovljeva vrlo je zanimljiv slučaj hrvatskog dokumentarca devedesetih. Naime, iako smo ga stavili u *pero* kategoriju, on je u njoj samo uvjetno, zbog određenih komičnih elemenata. Korovljevljev film zapravo je tmurna priča o neljudskim uvjetima u kojima rade pripadnici antikoroziivne zaštite u pulskom brodogradilištu Uljanik, a smijeh pripada licemjerno optimističnim izjavama slabo obrazovanog direktora tvrtke za antikorozivnu zaštitu, koje redatelj kontrastira tmurnim, često ciničnim ispovijedima radnika. Zanimljivo jest da je ovaj film jedino (!) ostvarenje ovog opsežnog ciklusa ponajboljih domaćih dokumentaraca devedesetih, kojim dominira angažirana društvena kritika. Ako smo nečega imali napretek u Hrvatskoj devedesetih, to je, osim rata, bila moralna dekadencija društva i nedostatak socijalne i političke pravde, a čini se da je u tom istom razdoblju u Hrvatskoj napravljeno najmanje kvalitetnih dokumentaraca koji se bave upravo tim temama i njihovim posljedicama na obične ljude.

Povratak osobnog

O hrvatskim dokumentarcima devedesetih puno su toga imali reći i gosti tribine kojom je zaključen ciklus *Mladi dokumentarni film*. Osim filma *Bića sa slikom*, kojeg su samostalno producirali njegovi autori, redatelj Damir Čučić i snimatelj Boris Poljak, svi ostali prikazani filmovi dolaze iz tri producerska središta – *Akademije dramskih umjetnosti*, *Factuma* i *Hrvatske radio televizije*. Zato smo kao goste tribine pozvali njihove predstavnike – Zorana Tadića, profesora na Akademiji, Nenada Puhovskog, osnivača *Factuma* i Vladimira Fulgosića, urednika ciklusa *Mladi autori* na HTV-u. Već je filmski teoretičar Hrvoje Turković, u svojoj uvodnoj riječi na početku ciklusa, izrekao bitnu istinu hrvatskog dokumentarca devedesetih – on je preporodan, renesansan, ne jer je iz-

nimno kvalitetan, već stoga što je došao nakon prilične kreativne suše osamdesetih. Tadić je tu sušu djelomično pojasnio činjenicom da se dokumentarac, istjeran iz kina, morao skrasiti na televiziji, gdje je došao pod utjecaj televizijskih kriterija stvaranja – tema koja se prije komprimirala u efektivnih 10-15 minuta, sad je morala biti razvučena na najmanje pola sata, da bi dobila status emisije. Dominacija artificijelnog televizijskog programa, sastavljenog od kontakt emisija, zabavnih programa i reportažnih dokumentaraca, kaže Tadić, rezultirala je revoltom koji je tražio nešto sasvim drugo. Tražio je stvarnost, snimani dokument, realnu situaciju. Ta žudnja rezultirala je novom afirmacijom dokumentarnog filma u devedesetima i intenzivirala se kad se stvarnost okrutno nametnula kroz rat. Stvorio se osjećaj da

**Filmski teoretičar
Hrvoje Turković izrekao
je bitnu istinu
hrvatskoga
dokumentarca
devedesetih – on je
preporodan, renesansan,
ne jer je iznimno
kvalitetan, već zbog toga
što je došao nakon
prilične kreativne suše
osamdesetih**

treba tu stvarnost zabilježiti i da taj čin ima veliku vrijednost, tvrdi Tadić.

Puhovski je precizirao stilsku promjenu koju su devedesete donijele domaćem dokumentarnom filmu. Klasični dokumentarac uvijek se događao *nekome drugom*, dok su mladi autori razvili puno bliskiji, emocionalniji pristup građi. Njihovi dokumentarci nisu stilizirani i formalno doradani i komprimirani poput klasičnih – oni su puno realističniji i puno osobniji, što rezultira manjkom stilske discipline, većom dužinom i većom brbljavošću. Što je za stare majstore minus, za mlade je plus jer povećava emocionalni naboj i spontanost njihovih filmova.

Sprdanje sa sendvičima

Najveći problem dokumentarnog filma jest opasnost da bude sveden na razinu rutinskog televizijskog proizvoda, koji preferira tzv. *sendvič strukturu* – red izjava, pa red ilustrativnih kadrova (*tri ptice u letu*, rekao bi Tadić), pa opet red izjava i tako dalje. Takvoj strukturi u njezinoj osnovi nije mogla izbjeći čak ni većina umjetnički ambicioznih kvalitetnih dokumentaraca devedesetih. Iz našeg ciklusa takvi su *Zajednički ručak* Brešana, *Ime majke: Naranča* Zastavniković, *Pogačica, ročelica, mendulica* Vorkapić, *Radio Krapina* Rajković, *Plašitelji kormorana* Ištvančića, *Bag* Matanića, *Tomića* i *Rukavine, Bića sa slikom* Čučića, *Godine hrđe* Ko-

rovljeva, *Jurić: Tvrdja 1999* Jurića, *O kravama i ljudima* Matijević i Slijepčevića i *Dečko kojem se žurilo* Čakić. Tako nešto teško je izbježivati, kaže Puhovski, jer dokumentarac ne može izbjeći ljude, a ljudi stalno nešto govore. Međutim, dodaje, autori takvoj strukturi pristupaju vrlo zaigrano i ironijski. Autoironija tih dokumentaraca još je jedan stilski znak koji ih odvaja od klasičnih hrvatskih dokumentaraca. Tvrdnja Puhovskog prilično je istinita, poglavito na primjerima filmova poput *Plašitelja kormorana* ili *Godina hrđe*, koji se vidljivo sprdaju s nekim izjavama osoba koje snimaju. Sjajan je primjer i *Bag* koji se sprda sa samom smislonošću izjavnog dokumentarca, jer u njemu izjave čine brojni nezanimljivi i nesvrhoviti izvještaji kamiondžija o vrstama kamiona koje voze i vrsti tovara koje prenose. S obrazovnim dokumentarcem sprda se *Mirila* Vlade Zrnića. Naime, o mirilama, tradicionalnim pogrebnim postajama na Velebitu, Zrnić kaže sve u par minuta, a ostalih petnaest minuta jest eksperimentalno nastrojen vizualni prikaz života prirode i čovjeka kao gosta u njoj. Vrlo zgodno se s anketnim dokumentarcem poigravaju Jurić u *Jurić: Tvrdja 1999* i Kulenović u filmu *Zapisi jednog nevjernika*, a Zastavniković maštovito miješa igrani i dokumentarni siže u svom radu *Ime majke: Naranča*. Ipak, unatoč ovim ekcesima zaigranosti, hrvatski dokumentarac u većini slučajeva odaje dojam prilične konzervativnosti. Možda se razlog krije u činjenici koju je upravo Puhovski istaknuo – hrvatski redatelji uglavnom malo znaju što je moderni dokumentarac, jer strane dokumentarce ne vide, a u nas se takvi ne proizvode. Da ih imaju prilike vidjeti, uočili bi koliko je dokumentarni film u svijetu uznapredovao u miješanju s ostalim žanrovima.

U ciklusu smo vidjeli i priličan broj vrlo dobrih dokumentaraca koji teže čistom dokumentarizmu, bez upotrebe izjavnog i naratorskog. Takvi su Salajev *Drugi kat, podrum*, *Dvorište* Podgorelca o događajima u dvorištu jedne zgrade snimanim skrivenom kamerom s prozora, *Dvoboj*, sjajni minimalistički dokumentarac Matijević, koji prikazuje dvoboj majke sa sinom kojeg pokušava natjerati da jede, te *Šalter* u kojem Žarković skrivenom kamerom snima stranke na šalteru za žalbe u pošti.

Muke po tribini

Iako je ovaj tekst posvećen estetskoj strani hrvatske dokumentarne umjetnosti, on ne odgovara pravom stanju stvari koje je vladalo na samoj tribini. Naime, veći dio razgovora nije bio posvećen filmovima, već stvarima poput problema kinematografskog sustava, organizaciji filmskih institucija, pri čemu je najgore prošla Hrvatska radio televizija te, naravno, financijskim problemima hrvatskog filma. Iako je domaćem filmofilu već muka od takve problematike (koja je zasigurno jedan od uzroka zbog kojih on sustavno bježi od domaćeg filma), pokazalo se još jednom da su takve rasprave neminovni dio naše filmske svakodnevice. Bit će i dalje, sve dok se neke stvari, ako ne riješe, onda bar počnu rješavati, odnosno postanu dio radne kolotečine ovdašnjih filmskih radnika, a ne predmet dugih i, prečesto, uzaludnih rasprava. A o tome o čemu su točno u vezi sa svim ovim raspravljali Tadić, Puhovski i Fulgosi, možda ćete pročitati u nekom drugom uzbudljivom i napetom članku. ▀

FILM

opću razinu groze od nepoznatog. Slijedi istraga u kojoj Betty i Rita pokušavaju saznati tko je Rita. Možda griješim, no njihov

led, kratak zapis o strahu i snovima. Vidimo dva muškarca, kolege, kako razgovaraju; jedan drugome prepričava san. Sam razvoj

Osipanje konačnih tumačenja

Kao i u ranijim Lynchovim filmovima, možete vidjeti zamračene sobe s dugačkim zastorima, kao i neobične ljude koji imaju nerazjašnjivo veliku moć nad drugima

Uz *Mulholland Drive* (2001.), režija: David Lynch

Milijan Ivezić

Mulholland Drive je film koji se može opisati, iako je ključ mogućeg tumačenja san jednog ili više likova, kao buđenje iz ružnog sna u kojem ste povjerovali da se više ne snimaju izvrsni filmovi koji su puni atmosfere i koji pružaju dojam da ih je napravio redatelj koji ima bogat i zanimljiv svjetonazor te zna do u detalj što želi postići. Za razliku od *Memento* Christophera Nolana, u kojem je slaganje mozaika vrlo bitno, u Lynchovu filmu takvo nešto je potpuno nepotrebno, i upravo se u tome krije velik dio šarma ovog filma kojeg je teško svrstati u bilo kakvu kategoriju. Svaka-ko, *Mulholland Drive* je sličan ranijem Lynchovu *Plavom baršunu*, sa svojim kontrapunktima i snovitom atmosferom uvijek pustog predgrađa, no tamo gdje je *Plavi baršun* još uvijek dohvatljiv i pristupačan, *Mulholland Drive* je kao slika koja potpuno nestane upravo u trenutku kad ste pomislili da ste je uspjeli fokusirati.

Narativni tijek

Priča je relativno jednostavna. Rita (Laura Elena Harring) doživi prometnu nesreću u trenutku kad je trebala biti smaknuta u limuzini iz nama nepoznatih razloga. Laura Elena Harring inače je godinama glumila u sapunici *Sunset Beach*, ako je kome promaklo, i posve je nejasno gdje je Lynch ranije tražio svoje junakinje jer Harringova svojim licem kao da je rođena za *Mulholland Drive*; kombinacija začudne ljepote i prestravljenog pogleda koji lako odskliže u ledenu mirnoću bez poremećaja u interpretaciji. Dakle, Rita doživi i preživi nesreću no ostane joj amnezija. Skloni se u jedan slučajno otvoren stan i prisvoji si ime Rita vidjevši poster Charles Vidorove *Gilde*. S druge strane, u Los Angeles dolazi Betty (Naomi Watts), plavokosa i otvorena djevojka za koju biste pomislili da nije ni čula za lezbijsku ljubav, a kamoli da bi mogla... No, žurim. Betty dolazi u stan koji joj je teta privremeno povjerila na čuvanje i u kupaonici nalijeće na голу Ritu u tuš-kabini. Dobrodušnoj Betty ne pada na pamet da bi Rita mogla biti bilo što drugo osim tetina prijateljica, pa joj dopušta da ostane u stanu. S vremenom Betty saznaje istinu o Ritinoj nesreći. U torbici pronađu ovelu količinu novca, koji dodatno podigne

odnos koji će nešto kasnije poprimiti dodatnu dimenziju nije na mene ostavio osjećaj odnosa dviju žena, već sam imao dojam kao da je riječ o klasičnoj vezi između muškarca i žene. Kako su obje žene vrlo lijepe, ostavit ću da sami prosudite o čemu je riječ. Razvoj istrage ima noirovsku atmosferu ispresijecanu bizarnim detaljima koji uglavnom obogaćuju film. Kao i u ranijim Lynchovim filmovima, možete vidjeti zamračene sobe s dugačkim zastorima, kao i neobične ljude koji imaju nerazjašnjivo veliku moć nad drugima. Ako baš želite ovaj film tumačiti racionalno, možete pokušati razmišljati na sljedeći način – upitajte se koliko zaista znate o ljudima koji imaju moć (pritom ne mislim na najočitiije – političare), pa se mogu kladiti da nećete doći do nekog posebno rasvjetljavajućeg zaključka.

Snovi

Jedna od početnih sekvenci, u restoranu, izvrstan je uvod u kasnije razvijanje događaja i način nizanja prizora. Ne snažno vezana za ostatak filma, na prvi pog-

sekvenca je primjer maestralne, a opet, nenametljive režije. Cijelo vrijeme osjećate da će se dogoditi nešto užasno, iako nema konkretne podloge za takvo nešto u "stvarnosti" – u snu je sve isto, osim što se pojavi čovjek s groznim licem, neka vrsta skitnice koji čeka iza zida restorana. U stvarnosti filma, kolege izauđu iz restorana, i – iako to može zvučati banalno – zaista se pojavi čovjek iz sna. Ostavit ću vama da provjerite kakve to posljedice ostavi na naratoru sna. Scena razgovora, a i veći dio sekvence sniman je na neobičan način u kojem se kamera cijelo vrijeme lagano ljulja, nikad se ne smirivši, no kretanje su vrlo suptilne i na pragu (ne)primjećivanja. Spomenuti skitnica se pojavi ponovno u filmu, kao i dvoje starih ljudi koji su dovezli Betty u Los Angeles; oni spadaju u grupu likova koji i ne moraju biti na povlaštenom mjestu da bi vladali na globalnoj razini na iracionalan način.

Paralela potraži za Ritinim identitetom je priča o snimanju filma i redatelju Adamu Kesheru (Justin Theroux) koji ne želi uv-

rstiti nametnutu glumicu na popis uloga. Keshher se nalazi s producentima filma (ili njihovim glasnogovornicima) koji ga obavještavaju da mora uzeti glumicu koju oni žele, što Keshher kategorički odbije ipak se smatrajući nekom veličinom. Sam razgovor u zamračenoj sobi nije daleko od one restoranske priče; kao i uvijek, najstravičnije je ono nepoznato i neshvatljivo u kombinaciji sa svakodnevnim. Lynch nas tako vodi u scenu u kojoj jedan od producenata traži kavu i ubrus. Kad srkne gutljaj kave, odmah ga pusti da mu iscure iz usta natrag na ubrus. Vjerojatno bi Keshher bio manje užasnut da je producent uzeo baseball palicu i pokušao ga udariti. Producenti kasnije odlaze entitetu u kolicima (ne znam kako bih ga drukčije nazvao), a Keshher će se uskoro sresti s Kaubojem (Monty Montgomery koji izgleda kao albino verzija Williama Sadlera) – nekom vrstom plaćenika koji vraća zabludjele na pravi put. Sam susret s Kaubojem kao i sve ostalo u filmu primjer je kako genijalna Lynchova redateljska ruka može dotaknuti potpuno poznatu američku ikonografiju i učiniti ju stravičnom. Ukratko, Keshher uskoro pristaje na sve nametnute uvjete.

Zamjene uloga

Betty i Rita se u međuvremenu zbližavaju. U drugom dijelu filma događa se poseban obrat u kojem se čini da su njih dvije zamijenile uloge. Pojavljuje se Kauboj i oživljava leš djevojke na kojoj su naišle Betty i Rita u svojoj

potraži. Riječ je o Betty koja se sada zove Diane Selwyn. Film poprma hladniju atmosferu u kojoj se gubi dio straha, a pojavljuje velik dio očaja koji proizlazi iz novozatečenih odnosa. Čini mi se da zaista nema smisla tumačiti što je što; odnosno, naravno da ima, ali ne sa sveobuhvatnom i zaključnom namjerom. Također, bilo bi potrebno razmisлити što toliko razdvaja ovaj film od inferiornije *Izgubljene ceste*, no ovdje nema mjesta za takvo nešto (kakav divan način da se izvučem iz zaključka da ne znam!), pa ću zaključiti da je opća povezanost motiva u *Mulholland Driveu* na daleko višoj razini. Ako bih bio natjeran filmu pronaći nedostatke, onda bi to bila razvedenost u kojoj ima mjesta za šarolike scene koje možda imaju opravdanje da mogu biti u filmu zbog njegove snolikosti, no čini mi se da ponekad kvare ritam filma. No, film je besprijekoran u trenucima druženja Betty i Rite, čak i kasnije kad se dogodi obrat s ličnostima. Ništa nije prepušteno slučaju, iako se to možda takvim čini; pogledajte samo jedan korak unazad, na Lynchovu *Pravu priču*, naočigled jednostavan film s jednostavnom radnjom, i kad se zapitate zbog čega je taj film uspio, gledajte u pravcu režije i nekih gotovo zaboravljenih efekata poput ubrzanog kretanja. Lynch možda ponekad pogriješi u izboru pravca u kojem će se razviti film, no sigurno mu se ne može predbaciti nepoznavanje profesije. Sve što sam spomenuo zaista je samo vrh ledenog brijega, ili dio lica prekrasne žene koja je otvorila vrata limuzine kad ste se po noći vraćali kući i odvela vas u drugi svijet, da se malo slikoviti-je izrazim. O kome ovisi hoćete li se probuditi s ostrim bolom u glavi pokraj kontejnera za smeće ili pokraj Laure Elene Harring u krevetu ne znam, jer ne ovisi o meni. Iako film traje oko 145 minuta, nisam imao osjećaj dužine. Zapravo sam bio razočaran kad je film završio – ali ne zbog toga što mi nešto eventualno nije bilo jasno (i nije, ali mislim da to nije presudno), već zbog toga što sam htio još. Kasnije sam shvatio da sam i dobio još; u sjećanju su mi ostale slike koje će me još dugo pratiti i sasvim drukčiji, noćni pogled na Hollywood. ☒

Tamo gdje je *Plavi baršun* još uvijek dohvatljiv i pristupačan, *Mulholland Drive* je kao slika koja potpuno nestane upravo u trenutku kad ste pomislili da ste je uspjeli fokusirati

nosti u širokom rasponu od književnosti i književnih društava preko kazališta u kojem je djelovao kao dramaturg, redatelj i glu-

opačina te inih indicija nećudorednog ispada, možda će vam se učiniti razvidnijim semantičko polje vedekindovske opsesije.

te u zbirci *Vatromet* naići slabo mogu nositi s kakvim u tome smislu daleko poticajnijim tiskovnim, likovnim, filmskim ili

nu pripovjednu situaciju na neki način izokrenuti ili podrovati. Sirovo živinstvo kaznenika-palikuće, koji je čitavu mladost proveo goreći za ženskim tijelom, iznenada će postati poučnim za nedozrela dječaka, i to pred samim očima i ušima šutljivog mu oca (*Požar u Egliswylu*), seksualna ispovijed *Rabina Ezre* prožet će se mističnim ugođajem biblijske retorike, razotkrivajući nespojivost asketizma i autoflagelantsva s božanskim namislima srca, mlade će žene svoju zrelost dugovati šoku smrti svojih sestara zbog neutažene požude (*Sijedi prosac*), kneginje će se prosvijetliti u susretu sa socijalno osviještenim političkim radikalima (*Kneginja Rusalka*), pripovjednu ovlast i dignitet novozavjetne žrtve preuzet će prostitutke (*Žrtveno janje*), a građanski ugled zamijeniti dekadentno lunjanje velegradskom pariškom pustošu (*Kod Tržnica*) i psihološki profinjene zabilježbe mladenačkih "dnevnika zavodnika" (*Dosađujem se*), dok će anegdotalno *Zaštitno cijepjenje* osvijetliti Wedekindovu humornu stranu. Iz svega ipak izdvajam liričnu *Ljubav na prvi pogled*, jer kao da predstavlja onaj most duha i tijela zbog čijeg manjka i izloženosti stalno obnavljanoj društvenomoralističkoj represiji Wedekind i diže svoj glas: u toj se noveli naime privučenost nečijim tijelom pretvara u neosporivo znamenje istančana proniknuća u karakter te osobe, a findesieklowska teza o životu koji oponaša umjetnost prilagođuje sugestiji o nerascjepivosti estetičkog, etičkog i erotskog sluha.

Šutnja oko intimnosti

Čini se da je ljubav u svojoj duhovnotjelesnoj *konflagraciji* upravo ona nedosegnuta civilizacijska mogućnost koja spaja Wedekindovo s našim vremenom i vodi nas do premijere o kojoj mi je sada zboriti. Prije nego što počnem, moram vam nešto ispričati: do mene je na predstavi sjedio mladić koji mi je povjerio da se prvi put nalazi u kazalištu, te da je *Proljetno buđenje* došao pogledati privučen reklamom *Glamour Cafée* i iz nje odčitanim obećanjem da će nazočiti svlačenju neke od atraktivnih glumica, jer, kako reče, njemu su potrebne "i duša i tijelo". Taj uvod u gledateljsko iskustvo &TD-ova *Proljetnog buđenja*, uvod koji je svjedočio o jednom uzorku potpune kazališne nepismenosti zasigurno seksualno opismenjene hrvatske mladeži, samo je potkrijepio moje meditacije povodom lektire *Vatrometa*. Stoga mi se primjedba na koju ćete često naići u prosudbi Wedekindove može bitne današnje scenske aktualnosti, da su mu naime djela izgubila na oštrici, čini, kako sam već natuknula, posve netočnom, a na toj je pretpostavci, izgleda, i Ozren Prohić i njegov pretežito mladi, donekle bljedunjavi ansambl izgradio svoju viziju *Proljetnog buđenja*. Ona je, naslućujem, prilično zburila svakog tragatelja za voajerskim užicima u nepoznatom mediju – kazalištu, potvrdivši ujedno da postoji neki ostatak u seksualno-"sentimentalnom odgoju" koji se ne da nadomjestiti ni pornićima ni dostupnošću informacija o tome kako nastaju djeca, dapače, ostatak koji se njima, kako je Wedekind proniknuo, upravo danomice

O tijelu, duhu i (kazališnoj) vatri u kojoj se tale

Wedekind prilično zbunjuje svakog tragatelja za voajerskim užicima u nepoznatom mediju – kazalištu, potvrdivši ujedno da postoji neki ostatak u seksualno-"sentimentalnom odgoju" koji se ne da nadomjestiti ni pornićima ni dostupnošću informacija o tome kako nastaju djeca

Uz premijeru *Proljetnog buđenja* u Kazalištu &TD te izlazak zbirke *Vatromet* Franka Wedekinda u prijevodu Dubravka Torjanca, Zagreb, Disput, 2001.

Lada Čale Feldman

Nevjerojatno, ali točno: jedan od modernističkih klasika, njemački vjesnik ekspresionizma Frank Wedekind, nije nam dosad bio dostupan u otisnutom hrvatskom prijevodu, a jednako se slabo možemo podičiti i recepcijom njegova djela. Neki od dramskih komada, po kojima je – osobito *Proljetnom buđenju*, *Zemnom duhu* i *Pandorinoj kutiji*, potonjima dvama pretočenima u slavni Pabstov film – najviše poznat, izvedeni su u nas svega triput, a njihovi prijevodi izgleda čame u nekom kazališnom ili možda institutskom arhivu, čekajući da se netko dosjeti kako bi ih bilo uputno objaviti, kako bi se ta neoprostiva lakuna u našem poimanju avangardističkih književnih i poglavito kazališnih strujanja na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće nekako popunila. Srećom, hrvatski početak 21. stoljeća odužio se piscu izdanjem zbirke njegovih ranih novela, isprva izišlih pod naslovom *Kneginja Rusalka*, a kasnije ujedinjenih znakovitim imenom *Vatrometa* te postavom *Proljetnog buđenja* u režiji Ozrena Prohića u Kazalištu &TD.

Recepcija prkosa

Možda nas slab odjek Wedekindova djela u nas i ne treba toliko čuditi: djela te, kako se to običava reći, kontroverzne umjetničke ličnosti naizgled raspršenih interesa, raznolikih profesionalnih putanja, nesklone da se skraši i u kojoj sredini ili nametnutoj ulozi, doživljavala su nepovoljne reakcije, bila cenzurirana i zabranjivana te općenito smatrana neprikladnim i zazornim šti-vom, pa je vjerojatno da se i hrvatska građanska sredina u vrijeme prve njegove recepcije nije bila voljna nositi s poetičkim i tematskim izazovima što ih ono nudi. Wedekindov život i sam se doima emblematično prkosan prema kontekstu kojemu je nastojao razotkriti potisnutu podsvijest: umjesto da se po očevoj želji upusti u pravničku karijeru, još kao mladić dao se u novinarstvo, žedajući za okriljem umjet-

Iz brojnih smo se mučnih masturbacijskih, homoseksualnih i heteroseksualnih prizora Prohićeve mizanscene mogli uvjeriti kako ta mladost podosta toga znade o seksu, ali ne i da upravo on ima neke veze s ljubavlju, a ova pak malo s katoličkom propovjedaonicom s koje se i danas ore čujni povici

mac, do cirkusa i kabarea za koji je priređivao svoje igrokaze, crpeći iz obaju potonjih rubnih zabavljačkih žanrova brojne svoje motivske poticaje, ali i očitujući sklonost rubnim sadržajima, drastičnim slikama i ekspresivnim uzusima koji su tada bili još razmjerno strani europskim hramovima visoke umjetnosti poput nacionalnih kazališta, te dospjevajući zbog nepovoljnih odjeka svojega rada kadikad i u zatvor. I prevoditelj Dubravko Torjanac, čijom zaslugom sada raspolazemo s bar jednim odškrinutim vratima u Wedekindovu prozu, nije zasigurno slučajno odabrao da svoj pogovor načme izvatkom iz molbe Maxa Reinhardta berlinskom Kraljevskom policijskom prezidiju da odobri postavu *Proljetnog buđenja*, pokušavajući skrenuti pozornost ne samo na, kaže pisac molbe, književnu snagu, sklonost neutabanim kolosijecima i psihološki prikaz jednog dotad nedovoljno tematiziranog segmenta ljudskog iskustva (koji međutim izbjegava imenovati), nego i na, kako se slavni redatelj očito osjećao prisiljen dometnuti, "moralnu ozbiljnost i čestitost lišenu frivolnosti i nedoličnih spekulacija" kojom je Wedekind pristupio svojem interesu. A o kojoj je to temi, kojoj valja u sudske-poli-cijskim okolnostima prići s toliko obzira i okolišanja, riječ?

Povijest i još više sadašnjost seksualnosti

Ako napomenem da su Wedekindovu djelu cenzorske etikete i zabrane obično prišivale žanrovsku etiketu pornografije, perverzno-g smeća, slavljenja poroka i

No što bi se nama danas, reći ćete, u našoj eri potpune devalvacije subverzivnog potencijala seksualnosti, kada obnaženost i izravni prikaz seksualnog čina krase već i dnevne novine, a svaki kiosk, film i najnoviji hit nametljivo nudi znakove seksualne eksplicitnosti, moglo nadati toliko provokativnim i nije li Wedekindova svojedobna izazovnost tek ugašeni plamičak negdašnjeg vatrometa? No ne zavaravajte se: vilhelmsko vrijeme gotovo da je, srazmjerno dakako svojem tehnološkom potencijalu, jednako toliko obilovalo prilikama za razonodu pornografije i prostitucije, pa se možda rascjep znane fraze o "dvostrukom građanskom moralu", koji pomno razdvaja očuvanu otpornost sterilnih društvenih obrazaca od užitaka koje valja tažiti u tajnosti danas još i povećao. Zabluda prema kojoj sveprotežnost seksualnih sadržaja ne samo jamči slobodu, nego i znači konačno proniknuće u mehanizme kojima seksualnost prožima sve sfere i dimenzije ljudskog života ima naime svoje korijene upravo u vremenu koje ju je počelo ne samo, poput Freuda, Weininger ili Simmela, znanstveno i umjetnički, nego i sustavno *tržišno* prefabricirati, te je Wedekindu bilo stalo upravo neumorno upirati u opsjenarski učinak sprege tržišta i erosa, razodjenu njegovu, kako kaže, posve neopravdanu, lažnu i bajoslovnu romantiku.

Stoga Wedekind nije tvorac erotskih pikanterija, kako se nepravredno prokazivalo upravo zato što ga nije bilo lako svrstati u sigurni zabran skrivenih užitaka, pa se pripovijetke na koje će-

video materijalom. Wedekind je bio, a u tome smislu po mojem sudu *i ostao* zanimljiv ne toliko zbog one Reinhardtom apostrofirane moralne "ozbiljnosti", "čestitosti" ili kakve općenite "pjesničke snage", koja bi iskupila njegov zatravljeni pogled u dubine ljudske strasti, požude, nasilja i okrutnosti, nego upravo zbog toga što se u svojem tretmanu erotске skale odvažio ispitati samu tanku liniju razgraničenja seksualnosti od ostalih životnih i društvenih sadržaja, poželjevši ispitati granicu u kojoj se susreće ono što je moralo ostati u odjelitoj i društveno nadziranoj sferi, onaj spoj koji se morao držati izvan intelektualne i umjetničke optike: tijela i duha, erotike i politike, seksualnosti i ekonomije, spola i klase, rubnog i središnjeg, morala i njegova prekršaja, kriminalca i stupa društva, "niske" književne teme i njezine visokosofisticirane stilističke i kompozicijske "obrade".

O erotici

Počevši s uvodnim tekstom, predgovorom naslovljenim *O erotici*, u kojemu se zagovor oštre protivnosti duha i tijela naziva sloganom neke stranke kojoj Wedekindova umjetnost nudi oporbeni odgovor – opomenu o osvjetli tjelesnoduhovnog hibrida svakom pokušaju nasilnog razdvajanja svojih uzajamno upućenih entiteta – većinu proznih sastavaka zbirke *Vatromet* karakterizira srodni sraz, ali i stapanje, oprečnih jezičnih, motivskih, karakteroloških ili društvenostratifikacijskih nizova, uzglobljenih konvencijom uokvirenih monoloških ispovijesti koje će počet-

proizvodi. Premda se samodopadna razvučenost predstave možda bolje mogla okarakterizirati zimskim uspavlivanjem, upravo je izvedbena uskrata "prirodnog" ozračja Wedekindova teksta – kako u njegovoj mjestimičnoj ambijentalnoj situiranosti tako i u svojevremeno otkrivateljskom utemeljenju karakterologije "mladosti" u buđenju vitalnih "instinkata" – te izmještanje naglasaka na podnaslov "tragedije" ono što je Prohića više zanimalo. Mladi se tu nalaze u nedefiniranoj crnoj praznini pozornice, lišeni uporišta, izgubljeni i osamljeni, teturajući i (uglavnom za gledatelje zamorno) "ispucavajući" svoju ni prema čemu usmjerivu energiju, takmeći se s montažom opscenih prizora iz pra-filmskog doba, projiciranih u dubini pozornice, koji su zorno opimjerivali rane korake kinematografije u pravcu pretvaranja seksualnosti u utrživ proizvod, upravo s nedozrelim djevojkama i mladićima kao svojim glavnim "glumcima". Iz brojnih smo se mučnih masturbacijskih, homoseksualnih i heteroseksualnih prizora Prohićeve mizanscene mogli uvjeriti kako ta mladost podosta toga znade o seksu, ali ne i da upravo on ima neke veze s ljubavlju, a ova pak malo s katoličkom propovjedaonicom s koje se i danas ore čujni povici.

Glumački rad

Pa i ako nam se može iz naše perspektive učiniti "nevjerođostojnim" da suvremena Wendla (Ines Bojanić, u čudnoj kombinaciji "nečega što iz nje zrači" i predvidljive akademske uvježbanosti kinetičke, gestičke, mimičke i jezične "dikcije") misli kako nije zanjela jer nije udana, ipak bismo se mogli zapitati do koje mjere i današnje okruže sugerira potpunu prazninu između seksualnog zadovoljenja s jedne i društvene forme – bio brak zakonito ili nezakonito sklopljen – s druge strane. Ako igda ono su sada mladi intenzivno prepušteni dosadi iz novele *Dosađujem se*, a tama i nigdina te dosade, izoštrene motivom Moritzova samoubojstva, samo su se povećale, kako svjedoče tmurni podaci snižavanja dobnog praga svakovrsnog nasilja. No neprilično je da se toliko zadržavam na "stvarnoj" relevanciji postavne *Proljećnog buđenja* i zanemarim onu polutku *kazališnog* opismenjivanja po koje se možda u dvoranu &TD-a moglo i prvi put doći. Problem je Prohićeve dosljedno "ugodajne" predstave što vjerojatno puno više produktivno zbuñuje i plijeni upravo takve, kazališno nevine oči, koje nisu gledale ni igru tijela i stolca iz jednako toliko tjeskobno ogoljenih Pristaševih *Ispovijedi*, ni dramaturšku redukciju i razglobljenost Jelčićeve *Nesigurne priče*, ni multimedijisko kontrapozicioniranje i projekcije teksta predloška u Brezovčevim režijama. Isto su se toliko "citiranim", no na razini osobnih glumačkih poetika, doimali i Marko Torjanac i Pero Juričić, dok je izuzetna komičarka Mladena Gavran svojom ozbiljnošću i preciznošću u tumačenju dviju majki jedina potvrdila da je glumica na koju se svaki redatelj, pa i onaj koji je tjera u ralje kričave cmizdravosti, može pouzdano osloniti. Mladom ostatku ansambla, kojemu se inače nema što prigovoriti, možda ipak još preostaje – kazališno buđenje. ■

razgovor

nekakva »alternativa«, pa ih zbog toga ni neke tuđe, odnosno inozemne skupine, koje rade po njihovu principu, uopće ne zanima-

Butoh poziva na intelektualno, mistično i intuitivno minuciozno proživljavanje svijeta oko sebe i prenošenje toga u ples-

Tanja Zgonc, voditeljica butoh radionice u zagrebačkom EXIT-u

Bijeli butoh u Zagrebu

Metoda spaja temeljne pretpostavke na osnovi kojih spoznajemo kroz djelovanje i djelujemo kroz spoznavanje

Gordana Podvezanec

Molim vas da mi kažete nešto o Vašoj motivaciji za japansku tehniku butoh plesa, vaše početke i uzore.

– Put do »butoha« nikako nije bio linearan, u umjetnosti uopće ne vjerujem u linearnost, nego u kružni, recimo spiralni princip, koji lagano teče u različitim smjerovima. Na području plesa djelujem već dvadeset i tri godine. Od 1989. godine, kada sam se prvi put upoznala s butoh metodom, ona mi je, osim kontaktne improvizacije i *capoeirie*, postala vodiljom svemu što radim.

Učitelji

Radila sam s najznačajnijim japanskim butohistima, kao što su Ko Murobuschi, Kazuo Oono, Yoshito Oonom Min Tanaka, Carlotta Ikeda i Tadashi Endo. Kao što sam već rekla, ne vjerujem u linearnost, vjerujem u kružni ili spiralni princip. Tako sam svako znanje koje sam dobila od svojih mentora, uvijek uložila u neko drugo znanje, a svaki put kada sam se nečemu otvorila i prihvatila istraživanja, u pravilu se pojavio i odgovarajući učitelj. U radu s mentorom opet se postojano djelatno potvrdilo ono o čemu sam upravo tada razmišljala ili što me je zanimalo.

Zanima me recepcija i interes slovenske kazališne publike i kulturne sredine za ovu vrstu plesa?

– Slovenska publika je izvanredno dobro primala moje predstave napravljene po butoh metodi.

Kazališna integracija butoha

Još godine 1990/91. sam uvela butoh i u kazališnu predstavu, zapravo u jedno uprizorenje "Ljubljanske Drame" nazvano *Don Juan na psu*, režisera Dušana Jovanovića, gdje sam u butoh uvela glumca Radka Polića. Ove godine sam dobila Prešernovu nagradu za predstavu *Kagami odsev*, koja je u cijelosti izvedena po butoh principu. Zanimanje među slovenskom publikom i izvođačima je posljednjih godina osjetno veće, što se vidi i po tome što se puno više ljudi prijavljuje u butoh radionice.

Postoji li kontakt s japanskim veleposlanstvom u Hrvatskoj ili Sloveniji ili njihov interes za praćenje Vašeg rada? Zanima me i kakva je recepcija japanske kulturne publike na Vaš rad i jeste li već gostovali u Japanu?

– Potrebno je znati su sami izvođači i članovi butoh skupina u Japanu još uvijek označeni kao

Ne vjerujem u linearnost, vjerujem u kružni ili spiralni princip. Tako sam svako znanje koje sam dobila od svojih mentora, uvijek uložila u neko drugo znanje, a svaki put kada sam se nečemu otvorila i prihvatila istraživanja, u pravilu se pojavio i odgovarajući učitelj

ju. Butoh je zadnjih godina puno »življi« u Evropi nego u Japanu. Osim toga, ne radim *Butoh predstave*, već predstave *po metodi* butoha. To je velika razlika. Sama današnja kultura Japana uopće me ne zanima. Zanima me, međutim, njihova stara kultura, »zen budizam« i njihovi učitelji.

ni izričaj. Koristite li se kakvim meditativnim duhovnim tehnikama pri stvaranju svojih plesnih predstava?

– Kratko bih rekla nešto o metodi butoh izvedbe: ona donosi vraćanje k unutarnjem (psih) i opipljivosti (tijelu), istraživanje subjektivne povijesti, iskuse koja grade tijelo i psihu.

Butoh i zen

Metoda spaja temeljne pretpostavke na osnovi kojih spoznajemo kroz djelovanje i djelujemo kroz spoznavanje. Za butoh bih također rekla da je također riječ o svojevrsnom učenju »zena«. Kao što je zen način meditacije i koncentracije, tako je i butoh pozorno vjerovanje sadašnjosti, naša potpuna prisutnost u svakom našem djelovanju. S koncentracijom na pokret, na djelovanje, izvođač butoha doveden je i do dubljeg pročišćenja misli, do praznine. Pročišćenje se može dogoditi u svakom trenutku kada na vidjelo izađu najtamnije, negativne i pozitivne osobine naše nutrine. Za razvoj butoha je značajno da inzistira na osobnom pristupu, na konkretnom, na *ovdje i sad*. U butohu ne postoji dualizam ili podjela na tijelo i dušu, nego tijelo razumijemo kao *bivanje duše*. Kadgod radim predstavu ulazim u proces osvješćavanja podsvjesnoga ili nesvjesnoga. Na primjer, ako radim s čovjekom koji ne poznaje svoje tijelo, njegovo tijelo vjerojatno funkcionira ili se otkriva kao područje nesvjesnog. S dru-

S plesanjem butoha naša svijest, spoznanje sebe i naše tijelo dolaze u harmoniju s vremenom i prostorom

ge strane, kad radim s plesačima, koji imaju iznimno osviješteno tijelo, radim na tome da se uspostavi proces još veće povezanosti između psihe i fizisa, ili primjerice na tome da dokučimo što znači određeni pokret, to jest da shvatimo da nijedan pokret, kada ga činimo, ne postoji sam po sebi, nego je povezan i s našom nutrinom. Odgovor na pitanje da li se »koristim ikakvim meditativnih tehnikama...«: proces, koji pokreće butoh metoda, već je sam po sebi proces »aktivne meditacije« i susretanje sa samim sobom.

Butoh vs. suvremeni ples

Koliko se butoh razlikuje od europskog načina spoznavanja plesa i koje su osnovne razlikosti ili razmimoilaženja?

– Na to bih pitanje odgovorila riječima Tatsumi Hijikate: "Druge vrste plesa, kao što su klasični balet i flamenco, imaju uniformiranu metodologiju pokreta, koja trenira plesača kako da ukroti ili familijarizira svoje tijelo s određenom tehnikom. Moj je put točno suprotan. Uvijek koristim svu svoju snagu da se usredotočim na svoj izgubljeni i potisnuti ja. U ljudima postoje stvari koje nisu za svakidašnju upotrebu. Vratite se sebi i secirajte vlastitu tamu."

Po čemu je zagrebačka radionica plesa specifična, u čijoj se organizaciji vodi, koji su joj glavni ciljevi i pokretači te, na kraju, koja je osnovna motivacija i tematika ove radionice?

– Najbolje je da to pitate Edvina Liverića, zagrebačkog organizatora ove radionice. Sa svoje bih strane rekla da se zagrebačka radionica nije bitno razlikovala od drugih koje vodim po Europi. Možda jedino po tome što je funkcionirala i kao svojevrsna audicija za predstavu, koja bi bila postavljena po metodi butoha s hrvatskim izvođačima.

Nelagode samootkrivanja

Koji su najčešći problemi na koje nailazite pri pripremi zapadnjačkih izvođača u rad na butohu?

– Najveći problemi su dakako u samom procesu, koji je uvelike različit od drugih procesa (npr. u suvremenom plesu). Butoh je u prvom redu način za otkrivanje pokreta, spoznavanje sebe i istraživanje unutarnjih prostora dubine Jastva. S plesanjem butoha naša svijest, spoznanje sebe i naše tijelo dolaze u harmoniju s vremenom i prostorom. Porijeklo butoha je skriveno u našoj unutrašnjosti – treba nam određeni stupanj svjesnosti da uspijemo preneti tjelesne slike iz naše nutrine u neograničen vanjski prostor. Upravo je zbog toga nekim izvođačima ovaj proces vrlo težak. ■

kazalište

A Filip Nola dvostruko je hrabro iskoračio iz dosadašnje uloge afirmiranog glumca, u isti se mah prihvativši i pisanja teksta i režije

Tri vodvilja ili troglavost jedne neuroze

Repertoarni odabir vodvilja ujedno i politička gesta: *nema promjena, govore ovi komadi, trijezno zagledani u spektakl vlasti*

Uz Violicevu režiju *Mladoženje Barillona* (DK Gavella), Jergovićevu dramu *Šta je smiješno, bando lopovska?* redateljice Hane Veček (Kerempuh) te *Jukebox Melita* autora i redatelja Filipa Nole (Teatar &TD)

Nataša Govedić

Interes za mehaniku nasilja ili za mehanizam dramskog vodvilja u tri je različita kazališta pokazalo troje raznorodnih redatelja: Violić, kao dugogodišnji majstor scenskih ismijavanja hodajućih ljudskih klišeja i dehumanizacija, izabrao je *Mladoženje Barillona* – Feydeauov klasični predložak o birokratiziranim užasima bračnog života. Hana Veček odlučila se za krajnje nevalitetan, nemotiviran i neduhovit (riječju: početnički) dramski tekst *Šta je smiješno, bando lopovska?* inače opravdano priznatog prozaika Miljenka Jergovića, također zamišljen kao vrtnja obiteljskih likova oko neplanirano unesenog starog ormara i njegova nepozvanog, no zato debelo politički korumpiranog stanovnika.

vlastita vodvilja. Nolina je tema nemogućnost komunikacije među mladim likovima, čijem pomanjkanju intimnosti dakako pomoći neće ni seksualni ni narcotički eksperimenti. Opća atmosfera *napušenosti* Noline predstave *Jukebox Melita* zaista ima puno sličnosti s Feydeauovim likovima koji također lebde u oblačićima vlastitih iluzija i komunikacijskih izolacija.

Ponavljanja i glumački izazovi

Na skali od Feydeaua do Nole (Jergovića ovaj put ne mogu uzeti ni u ozbiljnu konkurenciju) kazališno se promijenilo vrlo malo parametara. U oba slučaja zaplet se stvara ubrzanjem verbalnih i predmetnih zabuna, kod starijeg dramatičara kulminirajući "sretnim raspletom" daljnje usamljenosti protagonista, kod mlađega pak inzistiranjem na nemogućnosti *ikakva* završetka. Zašto vodvilj žanrovski ne može završiti? Zato što smo se pozvani smijati onome što u nama stalno ostaje "isto", a ne onome što donosi promjenu. U tom je smislu repertoarni odabir vodvilja ujedno i politička gesta: *nema promjena, govore ovi komadi, trijezno zagledani u spektakl vlasti*. Zanimljivo je da su se u njima spretno prepoznali i glumci. Dražen Kühn briljira u ulozi navijenoga švicarskog sata Barillonovih ženidbenih preokreta raspoloženja i nagomilanih udavača (kao i konkurentskih bračnih suparnika), premnogih sižej-

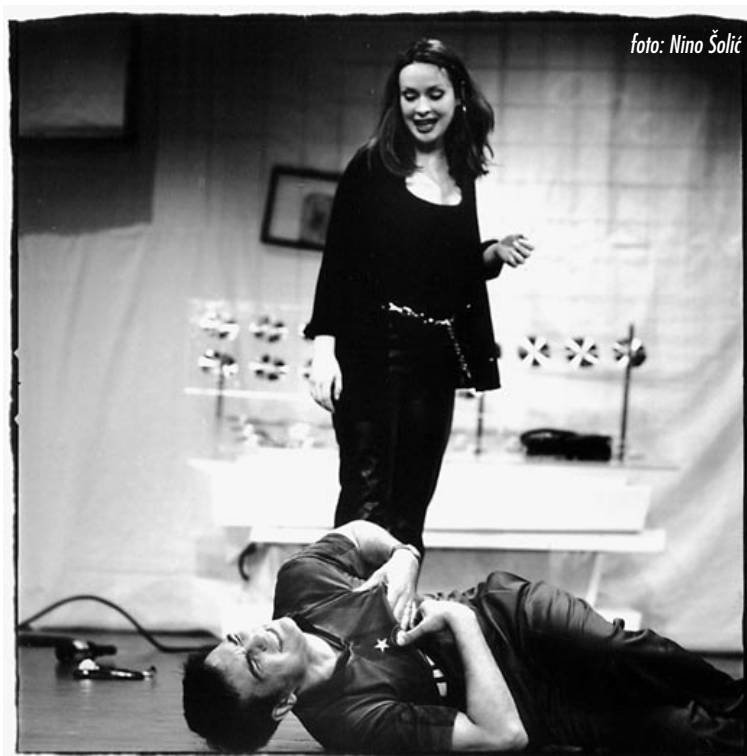

foto: Nino Šolić

nih peripetija i burnih eksplozija bijesa, pa odmah zatim skrušene servilnosti, samo da bi na kraju – računovski – ostao na *istoj* poziciji početno neispunjenog obećanja. Dodala bih da Božidar Violić svakako spada u redatelje koji me svakim svojim profesionalnim potezom uspijevaju i iznenaditi i retrogradno zamisliti. Primjerice, njegova je režija bila prva u seriji ovosezonskih domaćih vodvilja, zbog čega mi se u trenutku premijere činila kao lukavi bijeg od suvremenosti. Nakon Jergovića i Nole, Violiceva je predstava, međutim, dobila i na redateljskoj i na izvedbenoj i na filozofskoj težini, jer najkompetentnije progovara o fenomenu "izbjegavanja obveza", poricanja odgovornosti, ali i složenijim obrascima gluposti jedne polupi-

jane kulture. Violić podiže zrcalo početka dvadesetog stoljeća tako da u njemu vidimo heroje aktualne površnosti: pijane dogradonačelnike, izmještene povratnike, lovce na laku zaradu, "parazite". Premda redateljski nevješto, istom se tematikom bavi i Filip Nola u svojem solidno napisanom komadu *Jukebox Melita* – ni ovdje brakovi ne stoje ništa bolje od političkih karijera; laže se i histerizira u velikim količinama, a ton stalno povišenog emocionaliteta vremenom otkriva kompletno pomanjkanje osjećajnosti. U ovoj se predstavi glumački ističu Nataša Dangubić, Leon Lučev i Nada Perišić Nola, svaki na svoj način dosljedno odigravši gubitak psihofizičke kontrole koji prelazi u orgiju jedne po jedne privatne neuroze. Leon Lučev (izvrstan i u Wedekindovu *Bude-nju proljeća*) sve se sigurnije afirmira u zrelog glumca, dakle u histriona čiji je mladenački talent sada već nadopisan i kontinuiranim učenjem i vještinom metamorfoze. Nažalost, Nolina predstava u podjeli donosi i drastične glumačke promašaje: Hrvoja Kečkeša koji zapada u najbanalnija scenska krevljenja i bacakanja, naravno ne izmamivši smijeh publike. Iskusniji bi redatelj s Nolinim tekstom sigurno napravio jaču predstavu. Spomenimo i dvoje glumaca koji su pronašli parodični jezik suvremenih reklama u predstavi Jergovića i Večekove: mislim na Tarika Filipovića i Lindu Begonju. No scena-

Ni Nolina ni Violiceva predstava ne pridonose općoj građanskoj rezignaciji; naprotiv – oba kazalištarca vedro i bezobrazno izvlače stolnjak ispod mafijaških bakanalija svečanog banketa u Blitvi

rij njihovih skečeva toliko je surovo primitivan (i seksističan) da mi se čak ni njegovo "uspješno igranje" ne čini doprinosom umjetnosti vodvilja.

Zašto praviš slona od mene

Stalna potka Noline predstave Dvornikov je glazbeni hit *Zašto praviš slona od mene*, koju svakako možemo čitati i kao "logo" vodvilja kao umjetnosti prevarenih i prevaranata, a možemo je shvatiti i kao ritmični vapaj upućen trulim strukturama moći. Ako Vlada usvoji predloženi zakon o autorskim honorarima, spremna sam Dvornikov hit osobno pjevati pred vratima Sabora, zajedno s još par ljubitelja štrajkačke diskografije. Razgovor o vodviljnim vremenima zaključila bih stajalištem da ni Nolina ni Violiceva predstava ne pridonose općoj građanskoj rezignaciji; naprotiv – oba kazalištarca vedro i bezobrazno izvlače stolnjak ispod mafijaških bakanalija svečanog banketa u Blitvi. Jergovićev je slučaj znatno tužniji: njegov nam finale, naime, donosi *vjersku utjehu*, dakle "krasnu" sličicu gubitka *ovostrane nade*. Što bi već moglo postati tema nekoga drugog vodvilja, pod nazivom "kako lako laska i slava guše samokritičnost darovitog umjetnika".

KRITIKA

Povratak Kantu

Ekonomska realnost postavlja se kao jedina realnost protiv koje se ne može ići, ali također dovodi do još jedne zanimljive pojave na koju nas upućuje autorica – na nemoć riječi, nesposobnost riječi da ima bilo kakav materijalni učinak

Alenka Zupančič, *Realno iluzije*, preveo s francuskoga Živan Filippi, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001.

Slaven Mihaljević

Alenka Zupančič slovenska je filozofkinja čiji se rad odlikuje osebnim amalgamom filozofije i psihoanalize, pogotovo teorijskih postavki Lacana. Trenutačno radi na Ljubljanskom institutu za filozofiju, a ova knjiga zapravo je tekst njezina drugog doktorata, obranjenog kod Alaina Badioua, jednog od najznačajnijih francuskih filozofa današnjice, koji je našoj publici poznat po nedavno prevedenom djelu *Manifest filozofije*. Najznačajnije djelo Alenke Zupančič njezina je doktorska studija *Etika realnog. Kant s Lacanom*, u kojoj se bavi problemom etike kod Lacana (pogotovo slobodom i kauzalnošću).

Kant

Realno iluzije daleko je od toga da bude lagana knjiga. Od čitatelja zahtijeva odlično pozna-

vanje Lacana i Kanta, bez čega uopće nema smisla upuštati se u čitanje (ili ćete barem imati dosta poteškoća da je razumijete). Autorica započinje konstatacijom da u današnje vrijeme (misleći na doba postmodernizma) prevladava «etika nehtijenja», činjenica da ljudi više vole ne htjeti ništa, nego ništa ne htjeti (prema poznatoj Nietzscheovoj izreci). Riječ je o pozivu na «toleranciju», «dopuštanje», koje dovodi do jednog od glavnih suvremenih problema: zatvaranje prostora koji čini mogućim da ljudi umiru za neki cilj, a da taj cilj nije fundamentalizam. Etika u tom slučaju postaje određena zakonom – pravo je zauzelo mjesto moralnosti, točnije ono uređuje većinu "moralnih" pitanja. Umjesto etike koja je određena pojmom Dobra (bez obzira tko određuje pojam Dobra, bio to Bog,

Priroda ili ljudski konsenzus), autorica se zalaže za etiku Immanuelu Kanta, gdje etika nije određena zakonom, nego je proizvod Dobra. Revitalizacija Kanta nije nimalo lagana – kako od tako «apstraktne» etike kao što je Kantova, očišćene od svakoga patološkog motiva (motiv vlastita interesa), koja pretpostavlja «čudovišni» subjekt, kako od takve etike stvoriti djelatni motiv – to je ono za čime Zupančič teži.

Realno

Temeljni problem, kako ga vidi Alenka Zupančič, jest ovaj: «spoznati je li moguće misliti neprirodno realno koje ne bi bilo ono koje se oslanja na Zakon u smislu postojanja Drugog Zakona koji može funkcionirati kao jamac realnog onog realnog». Zvuči dosta zamršeno, ali zapravo je riječ o dobro poznatoj tezi o potrebi za promjenom postojećeg stanja. U današnjem svijetu prevladava koncept «radikalnog zla», ne u smislu da u čovjeku postoji urođeno zlo koje ga tjera da čini stvari poput Auschwitza, već o Kantovu konceptu radikalnog zla. Problem je u tome da je «radikalno zao» čovjek prototip pojedinca u našem društvu, u razdoblju koje je okarakterizirano krajem bilo kakve ideologije. Pojedinaac u takvu društvu nikad neće dovesti u pitanje svoju korist u ime bilo kakvih principa i ideja (to je ono zatvaranje prostora o kojem se govorilo na početku teksta), pojedinac koji ne vjeruje u ništa izvan realnog, ne vjeruje u univerzalno, jer je svjestan da iza svakoga univerzalnog postoje pojedinačni interesi.

Upravo nam zato treba Kant da bismo prevladali takvo stanje – on ustraje na tome da čovjek odbaci empirizam u etici. Taj

empirizam u moralu je ono što pobjeđuje u zapadnom svijetu, ono što «zagađuje, ne etiku po sebi, već etiku kao pokretačku i univerzalnu moć koja prolazi kroz različite ljudske prakse». Ekonomska realnost, na primjer, postavlja se kao jedina realnost protiv koje se ne može ići, ali također dovodi do još jedne zanimljive pojave na koju nas upućuje autorica – na nemoć riječi, nesposobnost riječi da ima bilo kakav materijalni učinak. S jedne strane nudi nam se bezbroj mogućnosti koje proizlaze iz prevladavanja načela realnog, bezbroj pojedinačnih mogućnosti, dok smo s druge strane zatvoreni za bilo kakvu stvarnu promjenu – suočeni smo s «monologom negovora». Govori se o svemu, o svemu se rade televizijske emisije, ne postoji tema o kojoj se ne bi smjelo govoriti – na djelu je vrhunski princip dijaloga, temelj demokratskog društva. Problem je u tome što je taj dijalog sveden na neposredno zadovoljenje, «bez ikakvih posljedica za realno društveno prostora».

Je li moguće utemeljiti neprirodno realno (odnosno realno iluzije) bez pomoći zakona kao jamca realnoga, je li realno treba utemeljiti u nekom autoritetu (Bogu, Državi) – to su pitanja koja su zaokupljala Kanta u njegovoj borbi protiv dogmatizma i empirizma, i to su pitanja koja ponovo postavlja autorica. Rješenje je, naravno, Kantovo – sas-toji se u pojmu zakona koji se poziva na samog sebe (dobro poznati kategorički imperativ). Čistom formom zakona postižu se dvije stvari – realno više nije određeno zakonom, a istovremeno realno se ne vezuje uz empirijsko, ovostrano. Između ta dva momenta forme zakona pojavljuje se ono realno na kojem

insistira Alenka Zupančič – ono se ne pojavljuje «ni u formi ni u pobudi (ili uzroku): ono je ono što se događa u možebitnom (mogli bismo također reći "događajnom") stavljanju u odnos dvoga».

Realno iluzije

Autorica želi postići vraćanje na Kanta, svojevrsnu obnovu njegove etike s obzirom na stanje u kojem se nalazi Zapadni svijet. Zato ona ustraje na realnom iluzije, realnom nemogućeg, te se kritički odnosi prema onima koji takvo realno odbacuje. Zato je i njezin stav prema «modernima» (odnosno postmodernima) u najmanju ruku ironičan – teze poput «sve je konvencija» ili «sve je igra jezika» za nju su neprihvatljive, oblik moralnog eskapizma. Možda će se nekima njezina stajališta učiniti konzervativnima, a na sam pokušaj vraćanja Kantu odmahnuti rukom, no problemi kojima se autorica bavi nikako nisu za odmahnuti rukom – problemi gubljenja značenja riječi, njihova efekta, problem izostajanja ideala u našem djelovanju, problemi «monologa negovora», problemi prevladavanja načela užitka – to su problemi koji su zaokupljivali i još zaokupljuju mnoge teoretičare društva (Frankfurtska škola kao najbolji primjer za to, pogotovo njihova optužba suvremenih teoretičara za intelektualni bankrot). Za autoricu realno iluzije nije nešto što se nikad nije dogodilo, već je to ono što se dogodilo i što bismo željeli da se nastavlja događati, a najveća greška je početi vjerovati da je to bila samo iluzija, gubitak vremena, ili kako ona kaže, «ne postoji nijedna iluzija čije bi ostvarenje bilo opasnije od odbacivanja svakog realnog neke iluzije». ▣

KRITIKA

Simpatije prema znanosti

Knjiga pisana sa simpatijama i temeljitim uvidom u jedan segment (etnografski) ličke prošlosti ostavlja pustima cijela stoljeća i mnoga pitanja nužna za razumijevanje ličke prošlosti i sadašnjosti

Mirko Marković: *Ličani kroz prošlost*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001., str. 128, ISBN 953-222029-1

Grozdana Cvitan

U biblioteci *Znanost u džepu* knjižica *Ličani kroz prošlost* etnologa Mirka Markovića višestruki je nespornost koji predstavlja primjer kako knjige ne bi trebale izgledati. Najmanje kad se obraćaju onoj čitalačkoj publici koju bi kroz popularnoznanstvena izdanja trebalo na jednostavan, prihvatljiv i pomalo ležeran način infor-

mirati o nekoj temi. U knjizi *Ličani kroz prošlost* suviše je ležernog i nedovoljno znanstvenog

se, ponajprije slijedeći stoljeća prošlosti i posebna područja današnje Like, opredijelio ili za vre-

smješteno u nepreglednu ambalažu. Ležerno je blaga riječ u kojoj su se uz autorova nastojanja smjestili i likovni studio *Božeslav* (koji se nije suviše namučio osmišljavajući i nudeći socrealističku naslovnicu), ali i urednik odgovoran da se knjiga našla pred čitateljima bez ijednog podnaslova, poglavlja ili bilo čega što bi omogućilo nekakav pregled, pa i tematske cjeline. Možda bi to pomoglo i autoru da

menski kontinuitet ili zemljopisne cjeline. Miješajući te teme, on pripomaže općem dojmu o knjizi koja je kao gruda snijega, komad tvrde zemlje ili kamen iz krša o kojem govori, bačena pred čitatelja.

Japodi i Vlasi

Uglavnom, iz nevelike knjige *Ličani kroz prošlost* doznali smo da su na prostor na kojem su u davnini živjeli Japodi Hrvati postali slijedeći asimilirajući element u kojem su se onda utopili i Slaveni! Inače, Lika je prostor u koji više puta u različitim vremen-skim razdobljima stižu Vlasi. Oni koji su došli ranije (prije turskih upada u Liku) bili su katolici i vremenom su postali Hrvati, a oni kasniji bili su pravoslavci i vremenom su postali Srbi. Ili doslovno, "Kada je u Srbiji prestala turska vlast i kada je Pravoslavna crkva u njoj postala autokefalna, dobila je službeni naziv Srpsko-pravoslavna crkva. Od tog vremena svaki pripadnik ove crkve u Hrvatskoj počeo se smatrati pripadnikom srpske narodnosti". Muka s pravoslavnim Vlasima autoru je bila tolika da u

vrijeme slabljenja turske vlasti od stranice do stranice pokušava (čini se ponajprije sam za sebe) dokazati tezu da su ti pravoslavni Vlasi branili turske interese ("bili turski martolozi") u Lici i kad su sami Turci od toga odustajali. Nakon takve tvrdnje uglavnom slijedi nabranje predaja austrijskoj vojsci niza vojnih utvrda jedne za drugom!

Stari grad nepoznata imena

S druge strane, oni raniji Vlasi katolici koji su postali Hrvati pokušali su se zajedno s Hrvatima hrabro (a ne bilo kako) oduprijeti Turcima, ali su, uglavnom, napuštali položaje. Štoviše, zbog zuluma i teškog života uglavnom napuštaju i cijelo područje. Za neke tvrdnje ni ne pomišlja podastrijeti dokaze, pa tako knjigu ostavlja na razini tvrdnji u kojima se oslanja na manji broj drugih autora. Naravno, u slučaju kad njihove tvrdnje ne odgovaraju njegovim tezama on pronalazi svoja objašnjenja. Kakva su objašnjenja, teze, tvrdnje i znanstvenopopularna istina možda ilustrira primjer neke građine u sredini Lapačkog polja na Oblaju: "Tu se i danas vide ostatci starog grada nepoznata imena, pa se i ovaj lokalitet s pravom može uzeti kao najstarije središte ovdašnjih srednjovjekovnih Lapčana".

Šteta je da knjiga *Ličani kroz prošlost* ne govori više o temama

etnografske struke, jer tamo gdje se autor dotakne nekih običaja i mitova osjeća se i šarm i korespondencija s temom. Za razliku od toga Mirko Marković pokušao je uvjeriti čitatelja da je Lika do turskih prodora "išla u korak s najvišim dometima europske kulture i umjetnosti". Siguran kako se to događalo na bogatim posjedima ličkog plemstva on pokušava opravdati i činjenicu da je ono zasigurno vladalo siromašnim kmetovima jer takva situacija "proisticala je iz tadašnjeg uređenja feudalnog društva uopće". A onda su u "bogatiju i kulturno profiliranu Liku" upali početkom 16. stoljeća Turci i sve je završilo u egzodusu za koji je teško shvatiti je li bio posvemašnji ili možda i nije. Samo prolaz kroz ovu siromašnu i praznu hrvatsku regiju danas govori mnogo više od nekih objašnjenja i viđenja knjige.

Uglavnom, čini se da je povijest na Liku slala različita vremena, pa je ona nekad mogla, a nekad nije, prehranjivati svoje stanovništvo. O njoj se malo zna, ali je sigurno bila značajna i to daleko iznad prostora koji zemljopisno zauzima. Bila je pusta, ali se raseljavala zbog visokog nataliteta itd. Knjiga pisana sa simpatijama i temeljitim uvidom u jedan segment (etnografski) ličke prošlosti ostavlja pustima cijela stoljeća i mnoga pitanja nužna za razumijevanje ličke prošlosti i sadašnjosti. ▣

KRITIKA

ga svjetskog rata ovaj, dakle, živi svjedok historije zapravo baca rukavicu u lice naraštaju autora udžbenika povijesti (ali i hrvat-

prošlost, ali na tim lažima, nažalost, i izgrađivati svoj moralni i politički habitus u današnjoj otužnoj hrvatskoj stvarnosti.

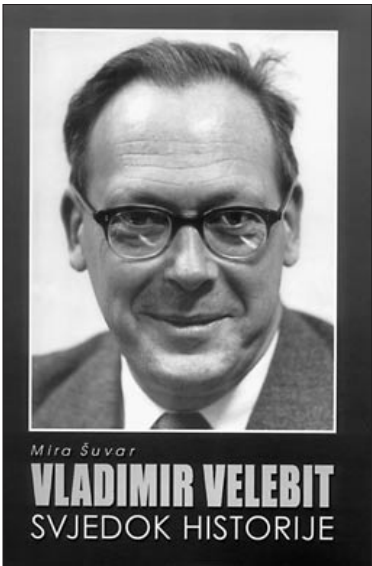
Skroman svjedok burne povijesti

Izbjegavši sve krajnosti, dvojac je stvorio autentičan povijesni dokument

Mira Šuvar, Vladimir Velebit, *Svjedok historije*, Razlog d.o.o., Zagreb, 2001.

Nila Kuzmanić Svete

U ozračju totalna povijesna revizionizma, događanja u Drugom svjetskom ratu na hrvatskom i prostoru bivše Jugoslavije, koji se u prošlom desetljeću legalizirao podjednako u hrvatskoj političkoj javnosti te publicistici kao i u tzv. povijesnoj znanosti, kazivanja Vladimira Velebita, zabilježena i interpretirana po *ghostwriteru* Miri Šuvar uistinu su s punim pravom ponijela naslov *Svjedok historije*. Sva-ka rečenica ove knjige nepobitna je povijesna činjenica, koja ne ostavlja nimalo prostora upitnosti, ozbiljnosti i istinitosti. U tom smislu, ima ona karakter i težinu dokumenta za razliku od onih, nažalost, brojnih profesionalnih povjesničara koji tako rado pribjegavaju sintagmi *primarni izvor*. Kazujući priču svog života prije, za vrijeme i nakon Drugo-

skoj povijesnoj znanosti) koji je bez integriteta i građanske hrabrosti (jedna iznimka, dakako, potvrđuje pravilo) da se suprotstave nacionalističkoj (čitati – ustašoidnoj) manipulaciji s povijesnom istinom o antifašističkom, partizanskom ratu u Hrvatskoj. U takvu povijesnu laž nisu se upleli samo tuđmanorežimski povjesničari: bezmalo se cijela hrvatska politička (Račanov SDP *inclusive*), intelektualna i crkvena elita konsenzualno uključila u, slobodno se može ustvrditi, novokomponiranu virtualnu i lažnu hrvatsku povijest. Naime, samo je na taj način ona mogla opravdati svoju ratnu

Zločinački biljeg

Postupno se, (svjedok nije samo Vladimir Velebit), hrvatsko društvo sve više zaglibljuje u tu svoju virtualnu prošlost, izmišljenu i afirmiranu u tuđmanizmu, pa se i novi naraštaji priklanjaju takvu neobjektivnu prikazu prošlosti. A onda se pojavljuju i antifašisti iz inozemstva da bi nam držali lekcije u obliku "pohvala" Predsjedniku i Vladi radi "spremnosti suočavanja s vlastitom prošlosti", odnosno s odgovornosti za 25.000 Židova, pobijenih u NDH, te za stotine tisuća Srba, Roma i Hrvata, posmicanih po ustašama uz blagoslov ideoloških inspiratora.

Na fonu današnjih hrvatskih političkih i "znanstvenih" (ne)prilika, Velebitovo kazivanje upravo je tempirano. Kroz cijelu se knjigu, naime, provlači retoričko pitanje – zašto bi hrvatski narod morao nositi zločinački biljeg Drugoga svjetskoga rata, kada su se golema većina hrvatskog naroda i velik broj istaknutih pojedinaca aktivno uključili u antifašističku borbu – "s puškom u ruci umjesto davanja fige u džepu...". "Nema države u Evropi, veli Vlatko Velebit, koja je više nego Hrvatska dala partizana (Hrvata, Srba, Čeha, Talijana...), niti je i jedan narod, osim hrvatskog, oslobodio svoju zemlju sam, najradikalnije se ob-

računavši s nacifašistima, domaćim i tuđim...". Zašto bi onda tuđi antifašisti trebali poučavati nove generacije o antifašizmu vlastita naroda! "Hrvatska se, zaključuje Velebit, nema zašto nekome ispričavati, budući da se sama obračunala i s vlastitim ratnim zločinima".

Protivnik elite

Dio svoje ratne partizanske biografije, kojim dominiraju zadaci dobivani izravno i osobno od Josipa Broza, kao i dio koji obuhvaća poslijeratnu uistinu blistavu diplomatsku karijeru (zamjenik ministra inozemnih poslova i zamjenik ministra vanjske trgovine, poklisar u Italiji i Velikoj Britaniji, a zatim, do umirovljenja, visoki funkcionar međunarodnih organizacija) kazuje ovaj danas 95-godišnjak iznenađujućom svježinom uma. Elaborirajući dobro tempirani trenutak izlaska knjige iz tiska, imamo na pameti desetogodišnje hrvatsko vrludanje. Velebit je, naime, izrazit protivnik one "elite" koja zbog vlastite probitačnosti stavlja znak jednakosti između hrvatskog antifašizma i nacifašizma, odnosno između Jasenovca i Bleiburga. Njegovo životno iskustvo nije samo bogato već i poučno, a to je vrijedna Mira Šuvar vjerno pribilježila, odoljevši iskušenju tako tipično neodoljivu *ghostwriterima* – sklonost k visokoparnom intelektualiziranju i još goru napast – romantičarsku euforiju. Jer, i kao sudionik, i kao pripovjedač, Velebit bi bez pomuke nekog drugoga odvuкао upravo na taj tanki led. Gospođa Šuvar sasvim opravdano posvećuje šest poglavlja sugovorniko-

vu podrijetlu i školovanju s obzirom da su iznimno zanimljivi. Kao nekom konstelativnom konotacijom, događanja su se "urotila" da bi Velebit postao stvarni "svjedok historije": pradjed – austrijski časnik, djed i otac – austro-ugarski generali; rođbinske veze u trokutu Trst-Ljubljana-Beč; školovanje – Beč, Varaždin, Zagreb, Pariz; službovanje – Niš, Leskovac, Priština, Šid, Zagreb. A onda je na svom životnom putu susretao Mladena Ivekovića, Vedu Zagorac, Hertu Haas... i napokon, potkraj 1939. godine – Tita. Ako je Josip Broz postao Velebitova sudbina, Velebit je postao Brozov instrument za najdelikatnije diplomatske misije: pregovaranje s Nijemcima o razmjeni zarobljenika; s Andrijom Hebrangom, s Hertom Haas...; oficir za vezu sa saveznicima (W. Deakin, F. Mclean...); zastupanje Tita i NOV u Egiptu i Britaniji 1943-44.; prvo sretanje jednog partizana s Churchillom radi ugovaranja susreta Tito-Churchill u Napulju kolovoza 1944.; pripremanje vlade Tito – Šubašić u ožujku 1945.; koordiniranje vojnih operacija na srijemskoj fronti s feldmaršalom Wilsonom; zbrinjavanje partizanskih ranjenika po savezničkim bolnicama u Italiji, itd., itd.

Izbjegavši sve krajnosti, dvojac je stvorio autentičan povijesni dokument. Autora, usto, krasi rijetko u memoarista svojstvo – skromnost. Velebit, naime, odaje hommage Josipu Brozu, odnosno "njegovoj mudrosti, upornosti i hrabrosti". Podsjeća nas također da nam se "ne smije dogoditi ponavljanje povijesti", da se ona "ne smije vratiti kao farsa".

KRITIKA

Avangardnost i autizam?

Znanstveno je razmatranje obogaćeno dimenzijom koja je od ove knjige učinila praktičan vodič ili bar pregled australskoga kazališta sedamdesetih godina

Acija Alfirević: *Australski novi val*, Hrvatski ITI centar, Zagreb, 2000.

Ludwig Bauer

Ispreplećući svoje tri naklonosti – ljubav prema hrvatskom jeziku, ljubav prema putovanju i ljubav prema kazalištu – Acija Alfirević učinila je svojim domicilom čitav svijet. Predavala je na prestižnim univerzitetima Londona, Amerike i Australije, poučavala hrvatski i u provincijskim gradićima poput Batha ili Brightona, ali i u metropolama poput Budimpešte i Berlina. Poučavajući druge, učila je i sama: od postdiplomskog studija u Londonu, preko učenja (materinjeg) mađarskog do, primjerice, studija australske književnosti na koledžu Victoria u Melbourneu. Na svoje mladenačke nastupe na splitskim kazališnim daskama nadovezala je druženje s hitovi-

ma West Enda i Broadwaya, sve češće pišući o kazalištu, sve češće putujući za kazalištem, od Pariza do Pečuha, pa je kazalište postalo

tinentu!) u kojoj je australsko kazalište kod kuće, bilo bi apsurdno previdjeti potrebu za što većom informativnošću, pa je znanstveno

toj Hrvatici, Mađarici, Britanki i građanki svijeta nešto poput užeg zavičaja, bilo gdje u svijetu.

U okvirima te svoje uže specijalnosti, Acija Alfirević pridonijela je hrvatskoj kulturi reportažama o inozemnim kazališnim pothvatima, prijevodima iz dramske literature, među kojima valja istaknuti prijevod *Mađarske Medeje* mađarskog pisca (i predsjednika) Arpada Goncza, a prije svega monografijom *Australski novi val*, koju je izdao Hrvatski centar ITI-UNESCO.

Izvorna teorijska sinteza

Australski novi val znanstveni je rad, i to prvenstveno time što na temelju izvornog proučavanja i vrednovanja definira određenu fazu u razvoju australskoga kazališta, odnosno određeni fenomen unutar povijesti australske književnosti, koristeći pritom odgovarajući znanstveni instrumentarij. Ali ova disertacija nije preopterećena pozivanjem na izvore, ili komentiranjem srodnih radova i pogleda na tu temu – najviše zato što prethodnika gotovo nije imala, i predstavlja izvornu teorijsku sintezu. Originalnost ovoga rada povećava, dakle, i njegovu komunikativnost, odnosno čitljivost i izvan stručnih krugova teatarskih teoretičara.

Ipak, govoreći o temi o kojoj je malo toga znano, baš kao što ostatak svijeta malo zna o zemlji (kon-

razmatranje obogaćeno dimenzijom koja je od ove knjige učinila praktičan vodič ili bar pregled australskoga kazališta sedamdesetih godina. Radi jasnoće dodan je i okvir: kratka povijest australskoga kazališta. Taj dio pregleda ima karakter enciklopedijske natuknice, pa je u tom obliku i najprimjereniji svojoj svrsi, odnosno pretpostavljenom predznanju prosječnoga hrvatskog čitatelja.

Apostrofirajući uglavnom neoriginalnu i neproduktivnu domaću australsku (kolonijalnu) tradiciju koja je, uz rijetke izuzetke, novi val mogla motivirati samo ukazujući što on ne treba biti, autorica je posebnu pažnju obratila onim utjecajima koji su bili katalizator težnje prema novome. U tome je, čini se, posebnu ulogu odigrao njujorški teatar *La Mama*, a najdirektnije preko svoje australske varijante, koja je razgrađivala klasično poimanje kazališta, određeno dubokim i višeznačnim jazom između scene i gledališta.

Nove teme

Autorica nastoji odrediti karakter novoga vala s više aspekata: spomenut je već dijakronijski, ali je kao značajniji naveden sinkronijski aspekt – opća društvena gibanja u svijetu, a unutar toga i kulturna i umjetnička, na kraju šezdesetih i na početku sedamdesetih godina; s

tehničke strane to je premošćivanje spomenutog jaza između izvodača i publike. Ovim posljednjim, naglasak je stavljen na tematsko-stilski kompleks, ali ne samo u sferi novog redateljskog i glumačkog pristupa, nego puno više s obzirom na karakter novih dramskih tekstova. Temama se te nove drame približavaju suvremenom životu, i to na dvije razine: socijalnoj i intimnoj.

Socijalna je inovacija velikim dijelom u tome što se nove drame usmjeravaju prema nižim društvenim slojevima, poput radništva, ili neuspješnim likovima, danas više ne tako modernim, antijunacima. Drama pokazuje također interes za one intimne i intimističke teme koje je bilo pristojno prešućivati, posebno u društvima u kojima je civilizacijsko nasljeđe viktorijanskih tradicija nastavljalo perzistirati duboko u dvadeseti vijek.

U stilskom je pak smislu dominantno prilagođivanje jezika suvremenom životu i svakodnevnom govoru. S obzirom na *današnju* privlačnost psovke i vulgarnog jezika našim suvremenim piscima, nije teško zamisliti, bez obzira na balast našega balkanskog nasljeđa u kompleksu tog pitanja, koliko je sličan pristup predstavljao zaokret prije tridesetak godina, u tradicionalnijem društvu nego što je naše.

Ako, dakle, na stilskim kvalitetama novog vala i ne bismo imali previše novoga naučiti, prvenstveno ne u pogledu psovanja na sceni, ali i zbog toga što se postupci lakše prenose i imitiraju ili reproduciraju, tematski bismo drame iz toga kruga morali doživjeti kao inspirativne; one bi hrvatskom kazalištu i dramskoj literaturi doista mogle biti dragocjeni impuls.

U informativnom smislu u ovoj su knjizi vrlo vrijedni i autorski portreti dramskih pisaca, odnosno portreti u funkciji relevantnog stvaralaštva. Među autorima istaknuto mjesto zauzima dvoje: David Williamson, kao zasigurno *najtalentiraniji i najdjelotvorniji*, te Dorothy Hewett, jedina spisateljica među autorima australskoga novog vala, koja je u vrijeme kada je sudjelovala u stvaranju toga fenomena bila ne samo već afirmirana pjesnikinja, nego i dvostruko starija od svojih kolega. Oboje autora portretirani su dovoljno zanimljivo kako bi već samo ti portreti mogli biti dovoljan razlog i izazov zainteresiranom čitatelju da uzmu knjigu u ruke.

Recepcija

Time smo dotaknuli i bolno pitanje recepcije ove knjige. Nakon prilično svečane i izuzetno posvećene promocije, o knjizi se kod nas malo što moglo čuti. Ozbiljniji tekst objavljen je na strani, u časopisu *The Age*, u siječnju prošle godine, pod indikativnim naslovom *Croat catches wave (Hrvatica hvata val)*.

Na spomenutoj promociji, australski veleposlanik u Hrvatskoj spomenuo je da Australci nemaju ovakvu knjigu o svojoj drami, pa će je vjerojatno morati prevesti s hrvatskog. Zvučalo je to, u kontekstu svečanosti, pretežno kurtoazno. Vrijeme je pokazalo da nije bila u pitanju samo prigodna i diplomatska ljubaznost: knjiga Acije Alfirević upravo se prevodi na engleski. Možda je to signal da i kod nas valja za njom ozbiljnije posegnuti. Ili smo zaista sporadično avangardni kad treba nešto otkriti, a autistični kada bismo mogli od drugih učiti?

KRITIKA

u prošlosti bile izraženije, no još su uvijek dovoljno prisutne a da bi se moglo detektirati ta dva senzibiliteta.

kulture i povijesti. Najmlađe hrvatsko poetsko pismo, izuzev nekoliko autora, uglavnom u sebe ne integrira mediteranska is-

Duh mediteranizma u duhu poezije

Svojom drugom knjigom, Rade Jarak se potvrdio kao lirski pjesnik samosvjesna izraza, bez koga je nezamislivo promišljanje i čitanje suvremene lirike

Rade Jarak, *Vlak za Bangalore*, Naklada MD, Zagreb, 2001.

Meditativnost

Uostalom, još je i Zvonimir Mrkonjić, prije trideset godina, registrirao to stanje hrvatske poetske rascijepljenosti. Mediteranskoj književnosti, a ona nas ovdje zanima, kontemplativnost/meditativnost je konstanta. Odnos prema prošlosti, snažno izražen historizam prepoznat u figuri pamćenja te ideji palinge-neze, a u središtu čega je vječna tema mora kao vrhunska metafora Prostora – njegove cjelokupne

kustva, niti je takva senzibiliteta (premda uvjetnih granica nema). Pa, kad se pojavi pjesnik koji je prije svega određen duhom Sredozemlja, onda svakako zaslužuje pažnju.

Sutonsko-melankolična poezija mora

Rade Jarak, a o njemu je riječ, u kronološki drugoj poetskoj zbirci *Vlak za Bangalore* upravo egzemplarno izvodi/uvodi *duh mediteranizma u duh poezije*.

**Kad se pojavi
pjesnik koji je prije
svega određen
duhom
Sredozemlja, onda
svakako zaslužuje
pažnju**

Karakteristična *otočnost* iz *Demona u pari kupaoalice* postala je paradigma Jarkova stvaralaštva. I sve su izabrane kritike o njegovoj prvoj knjizi točne i usporidive s *Vlakom*. Ono što je Jelena Gluhak nazvala *vraćanje nedokučivosti pjesmama* nije ništa drugo negoli intencija autora, pa čak i podneblja sa svojim specifičnim *jezikom*, da vlastiti govor učini transcendentnim, a ton meditativnim. Važno je pritom reći kako je Jarkov poetski diskurs u osnovi redukcionistički, tekstovi se grade po principu slikovnih asocijacija, dok opis dobiva funkciju naznačavanja i dociranja određena lirska, emotivna, duhovna ili kakva druga stanja. Bez obzira što je knjiga pomalo sutonsko-melankolično intonirana, ona je paradoksalno vedra. Razlog je jednostavan – bilježeći prolaženje bilježi se svakodnevnost, sitni vremenski pomaci, a što je već, pomalo zaobilazno, ulaženje u gnoseološko iskustvo. Ali s jednom bitnom razlikom od *profesionalnih egzistencijalista* – nije riječ o komorno-turobnim i pretencioznim pogledima *u dubinu vlastita bića i svijeta* nego je jednostavno riječ o vezanosti uz vrijeme i njegovo humano protjecanje, humano u smislu njegove prilagodljivosti čovjeku. Na tom se mjestu motiv, odnosno simbol mora prepoznaje paradigmatki. Ono označava istovremenu mirnoću i kretanje, a u njegovoj temeljnoj simboličko-antropološkoj idejnosti leži erosni, vitalistički – biofilni mo-

ment. Zbog tog je razloga poezija Rade Jarka oksimoroničnog karaktera: veselo tužna.

Putovanje

Usprkos tome što je motiv vode, vlage i mokrine možda i dominantniji od mora i njegova okoliša, knjigu se jedino i može čitati iz vizure njegovih signuma: neprekinutost s tradicijom, prožimanje, komunikacija i sl. Ne kaže se uzalud, otprilike rečeno, *umoči prst u more i cijeli je svijet tvoj*. More Radi Jarku ima upravo tu funkciju – putovanje. Otud i naslovna sintagma knjige *Vlak za Bangalore*. Da budem iskren, meni je Bangalore potpuno nepoznato mjesto/pojam i želeći da mi takav ostane nisam provjeravao ni što je ni gdje je. Upravo to – putovanje vlakom u nepoznato, vlakom – romantični izlet u daljinu, baš kao što to i more, iza obzora, nagovještava nadu.

Jarkova zbirka pjesama nije širokih gesti, ali ih se u pozadini ne odriče (kao što je motiv putovanja, antropologijsko utemeljenje Sredozemlja), nije sklona metafizici, nije patetična ni pretenciozna, niti izbjegava dosluh s tradicijom. Njezina karakteristika je mjera i uravnoteženost, pomiruje tradicijski kontekst sa senzibilitetom vlastita naraštaja devedesetih godina. U tom kontekstu ona je sasvim autonomna, što znači prepoznatljiva, što znači i intrigantna. Svojom drugom knjigom, Rade Jarak se potvrdio kao lirski pjesnik samosvjesna izraza, bez koga je nezamislivo promišljanje i čitanje suvremene lirike. ▣

KRITIKA

jela poezije na pretpoeziju, poeziju i postpoeziju. Kao što rekoh – štos. Da bi se znalo što je prije i poslije, jaje ili kokoš, valja znati

vedeni nedostatak, onda se u tome posredovanju postupno gubi suština poezija, a ostaje samo ime. Drugim riječima – nomina-

Pisati poeziju / biti poezija

Premda je Martekova poezija, ako se tako može reći, asketska – redukcionistička njoj je u podtekstu, kao i svakoj propovijedi, želja za zauzimanjem cjelokupnog prostora – idejnog i ideološkog, pa i onog najbanalnijeg – prostornog, omeđenog stranicama knjige

Vlado Martek, *Volim čitati poeziju / sram me što još moram pisati pjesme*, Naklada MD, Zagreb, 2001.

Sanjin Sorel

Dugi niz godina poznati multimedijalni, u suštini konceptualistički umjetnik, Vlado Martek, bavi se i pisanjem poezije. Kažem bavi, ali ne i piše, bar ne u većini slučajeva. Čini mi se da u njegovoj tjelesnoj gestualnosti/nomenklaturi postoji mjesto koje funkcionira kao dobar štos, uspjela konceptualna dosjetka, ali ne i nešto što bi teorijski držalo vodu. Riječ je o njegovoj podjeli/dekonstrukciji *ti-*

što je u sredini, a to je poezija. Martek u cjelokupnome svome poetskome opusu govori o pisanju poezije, o njoj kao želji, pritom se aludira na psihoanalitička tumačenja užitka, žudnje i želje kao potencirajućeg mjesta u kojemu, kao što bi Žižek rekao, “želja postaje želja Stvari same”, a time dolazi do rascijepa između bića, odnosno poezije i njezina Drugog, odnosno simboličnog. Želja Subjekta nije isto što i želja označitelja u poeziji, stoga je u cijeloj djelatnosti pisanja udjel nesvjesnog znatan. Na toposu rascijepa, unutar njihova međuprostora Martek od poezije nastoji učiniti svjesnu djelatnost, djelatnost koju bi sama poezija osmišljavala, vodila i realizirala. Takovrsno samokonstituiranje poetskoga diskursa barata figurama auto/ironije i ono je podvedivo pod nazivnik neoavangardne poezije, premda to još o njoj samoj ne govori dostatno. Ta poezija izrazito je sinkronična, izrazito logična, ona, dakle, u biti govori o vlastitim nedostacima koje se odvijaju na simboličnome raskoraku i osvješćivanju razlike između biti poezija i pisati poeziju. Martek, ma koliko govorio kako *piše* poeziju, želi *biti* poezija, što je krajnje romantičarski stav. Kako taj nedostatak objekta, tj. poezije posreduje Drugi – Subjekt, odnosno njegov već na-

vedeni nedostatak, onda se u tome posredovanju postupno gubi suština poezija, a ostaje samo ime. Drugim riječima – nomina-

Izostanak poezije

Premda je Martekova poezija, ako se tako može reći, asketska – redukcionistička, njoj je u podtekstu, kao i svakoj propovijedi, želja za zauzimanjem cjelokupnog prostora – idejnog i ideološkog, pa i onog najbanalnijeg – prostornog, omeđenog stranicama knjige. Što bi bilo prije propovijedi, prije poezije – pretpropovijedi, pretpoezija ili izostanak propovijedi i izostanak poezije?

**Nominacija
(spominjanje
poezije) je
ispražnjena od
značenja, ona je
ispražnjena od ma
kakve želje, od
simboličnoga, ali
bi sve to htjela biti**

Rekao bih posljednje jer, nekako vjerujem, iz ničega ne može nastati nešto, osim iz štos. Kao i u drugim svojim knjigama, tako i u posljednjoj, Martek se, osim već spomenute *procesualnosti* interesira za egzistencijalni pabirak motiva, i uopće za različite oblike inter- i meta-tekstualnosti, a njegovo pismo od sebe ne otklanja ni svijest o angažiranome karakteru pjesme. Jamačno, sve to skupa implicira činjenicu izuzetne autorove osviještenosti, teorijske i društvene, kao i u kontekstu filozofske. Izdvojio bih jednu nepretencioznu pjesmu koja se upravo zbog tog svojstva čini najboljom, možda čak i antropologijskom, riječ je o nekovrsnoj posveti Tončiju Petrasovu Maroviću – o tekstu *Posjetiti Sustipan*. U njoj Martek odlično balansira između emotivnih i konativnih pjesničkih funkcija, pjes-

ma se može najbolje sama komentirati – *Ali, daj pojmi tu crnu zoru i jednog / putnika, bez kredita za plać. Vječnost se / ne može ni jednom dogoditi*.

Zašto još i zašto moram?

Još nešto. Naime, ako Martek već na naslovnici knjige kaže da *ga je sram što još mora pisati pjesme* onda mi nije jasno zašto još i zašto *moram*. Još implicira kako ta djelatnost, to pisanje poezije nije dovelo do konačnog cilja, do nekakva kraja te da upravo Martek ima zadatak dovršiti tu, u biti ispraznu, djelatnost. Stoga on *mora* to činiti, to pisanje, jer se postavlja u ulogu proroka koji najbolje zna pitanja života i smrti, prošlosti i budućnosti – poezije. Ali, nikako se ne mogu otrgnuti, izbaciti iz glave jedno još banalnije pitanje, a u vezi s naslovnicom: kad je Marteka sram što mora pisati poeziju pa, pobogu, zašto je uopće i piše? Hrvatska poezija dovoljno je samosvjesna, zrela, raznolika i zanimljiva, a ta i slična pitanja već je apsorbirala. Stoga se depласiranim čini podsjećati je na ono što je već prošla, držati joj lekcije, dakle. Time se ne implicira kako bi se, na razini prakse, trebalo odreći bilo kojeg iskustva, modela, stila, žanra, čega već nego samo to da njoj ne trebaju dušobrižnici.

I kad autor kaže kako je *poezija za mene nestvarna*, onda bih se s tim mogao složiti. Jer, nestvarnost je nedostižna, baš kao i poezija u knjizi *Volim čitati poeziju*. A čitanje poezije i nije tako loše. Rekao bih, dakle sljedeće, a glede knjige i naslova: čitati, ne i pisati. Zašto bi se ljudi sramili zbog onoga što rade? ▣

✱ ✱ ✱

Ivana Bačić

Čarobna krpa

Nema veze, Alma
što si podrum iznajmila ciganima.
Slušat ćeš nepoznat jezik
uz noćne vlakove
(tišinu koju poznaš)

Stiglo je njih sedamnaest
u tvoj podrum
zelen i smrdljiv
(Znaš i sama kakav je
ne pravi se dama)
Plaćaju ti sto maraka
šest i nešto po glavi
musavog stanovnika

Stigli su šuplji lonci
krpe i pečatnjaci
znoj i crni zubi
“čarobne krpe, gaće, paljači”
beskonačna lupa nanula
krezube mater familias

Virila si kroz prozor
odmicala zavjesu
kao da te se ne tiče

Neće te se ticati danima
sve dok im sva mrka
i svisoka
ne daš tanjur palačinki
za djecu

Ne tuguj, Alma
ima gorih stvari
i obriši te suze
čarobnom krpom

poznam te kišo

znam sve o tebi kišo
jer sam ti
jer sam kišna kap
od oblaka do zemlje
strmoglavljujem se
svakog dana
sekundu dvije
od vode do vode
iz sna u snove

Do you Yahoo?

“bog postoji. kiše ne prestaju.
vraćam se. volim te”
umjesto potpisa:
Do you Yahoo?

CNN Breaking News:
“Boeing 747 /nekog/ Airlines
srušio se u Bombayu
Nema preživjelih putnika
ni članova posade”

počivao u miru božjem. amen
suze nad zemnim ostacima
sina razmetnoga
prokleta Indija
nek crkne Sai Baba
žesti se raspamećena rodbina

ja sam te ispratila već
reply copy paste
“vrijeme danas:
olujno, s kišom i grmljavinom”

nek ti je lak cyber space

stihovi 106-109

neko čudno zvježde
čine tvoje naušnice
jedna u obrvi
jedna u nosnici
jedna ispod donje usne
i niz u lijevom uhu

vadiš čitanku iz književosti
za prvi razred gimnazije

iz tvog walkmana sipi buka
gledaš kroz prozor
u Travnom počinješ šarati
pišeš Maja + Alan
preko stihova 106-109
onih gdje Hektor ostavlja Andromahu

Crni Petar

Sjedio si u klupi ispred mene
pjegav, riđ i sitan
Tvoja je mama
bila najveća
od svih naših mama
Zvali smo je Dva kubika
sjedila je sama
u zadnjem redu
Na roditeljskim sastancima

*Engleski dva
hrvatski jedan
matematika jedan
fizika jedan
kemija dva
biologija dva
povijest jedan
domaćinstvo dva
glazbeni dva
likovni dva
tjelesni četiri*

Tvoja se mama skupljala
u ništa
tamo u zadnjoj klupi

Poslije bi teško koračala
u razgaženim cipelama
s tvojim ocjenama u ruci,
mrmljala:
*Crni Petre, crni Petre
vidjet ćeš ti kad dodemo kući
Crni, crni Petre
ubit će te ćaća*

Od svih nas samo si ti pao razred
Crni Petre,
slušao domaćinstvo dva put i
naučio u detalje kako se razmnožavaju
jarebica i maslačak

Od svih nas samo si ti uzeo pušku
Crni Petre
slušao gruvanje granata
u memljivom podrumu Vukovara
kojeg si nekad tražio na karti
oko Beča

Tvoje me odraslo lice gleda
sa stranica osmrtnica

Sprovod s puno govora
razrednica za ovu prigodu
frizira ponešto podatke
iz imenika

Tvojjoj mami Dva kubika
donijeli su stolicu

Ona manja no ikad
sićušna dva kubika
tiho jeca
Moj Petre, moj Petre

Cijena koštanja jednog poljupca

*Prostitucija uzima maha
treba li je legalizirati ili ne?*
tema je večerašnjeg
foruma građana.

Debela prostitutka
leđima okrenuta kameri
opisuje usluge
i aktualni cjenik:
“Obično sto maraka
analno i oralno nešto više,
ljubljenja nema,
gumica obavezna.”

Slušam taj tužni cjenik
zvoni ono ‘ljubljenja nema’
sjećam se kako si mi
zajapuren objašnjavao
da si malo popio
da si se zanio
al’ nije bilo ničeg
"samo smo se ljubili
za Boga miloga"

Tvoja abeceda

Na tvom stolu uvijek
razbacani papiri
i slova složena u
uredne guste nizove
‘o’ je jajasto
u riječi Bog
trbušasto
u riječi dom
‘o’ je obruč
kroz koji treba skočiti

Skačem i vidim golemo ‘m’
u riječi ‘majka’
pilim ga i
razmičem hrapave rubove
postaju
‘n’ za nadu i
‘n’ za ništa

Svlačim polako ‘p’
iz ‘plakati’
u jarbol i ljusku
ljudsku
u koju si se skrio

Pijana sam pomalo
od tvojih slova
slamam kvačice
skupljam točke
bacam na hrpu
‘t’ iz ‘ti’ ostavljam cijelo
(može zatrebati
mogu te i raspeti)

‘Lj’ koristiš često
‘ljepota’ ‘ljubav’ ‘ljudi’
odljepljujem ‘l’ od ‘j’
nokti krvare

Čujem otvaraš vrata
izuvaš cipele
umjesto pozdrava
“Zašto kopaš
po mojim papirima?”

impresum

zarež

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb

telefon: 4855-449, 4855-451

fax: 4856-459

e-mail: zarež@zg.tel.hr

web: www.zarež.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati

nakladnik: Druga strana d.o.o.

za nakladnika: Boris Maruna

poslovna direktorica: Nataša Polgar

glavni urednik: Boris Beck

zamjenice glavnog urednika: Katarina Luketić,

Dušanka Profeta

redakcijski kolegij: Sandra Antolić, Tomislav Brlek,

Grozdana Cvitan, Dean Duda, Nataša Govedić,

Giga Gračan, Nataša Ilić, Sanja Jukić, Agata Juniku,

Pavle Kalinić, Branimira Lazarin, Jurica Pavičić,

Milan Pavlinović, Iva Pleše, Dina Puhovski, Srđan Rahelić,

Sabina Sabolović, David Šporer, Igor Štiks,

Gioia-Ana Ulrich, Davorka Vukov Colić, Andrea Zlatar

grafički urednik: Željko Zorica

lektura: Žana Mihaljević

tajnica redakcije: Lovorka Kozole

priprema: Romana Petrinc

tisak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

Ured za kulturu Grada Zagreba

Institut Otvoreno društvo Hrvatska

zarež

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarež

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na zarež:

6 mjeseci 120,00 kn s popustom 100,00 kn

12 mjeseci 240,00 kn s popustom 200,00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te
studenti i učenici mogu koristiti popust:

6 mjeseci 85,00 kn

12 mjeseci 170,00 kn

Za Europu godišnja pretplata 100,00 DEM, za
ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti
listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

PRIZNANICA	PRIZNANICA
IZVICA KICMANOVIC	IZVICA KICMANOVIC
U REGISTRATURI, 10000 ZAGREB	U REGISTRATURI, 10000 ZAGREB
GOĐIŠNJA PRETPLATA	GOĐIŠNJA PRETPLATA
ZA "ZAREŽ"	ZA "ZAREŽ"
DRUGA STRANA d.o.o.	DRUGA STRANA d.o.o.
HEBRANGOVA 21, 10000 ZAGREB	HEBRANGOVA 21, 10000 ZAGREB
10000 ZAGREB	10000 ZAGREB
25. 4. 2002.	25. 4. 2002.

MMC

Multimedijalni centar d.o.o.

Rijeka, Kružna 6 • tel/fax: +++385 51 215 063

e-mail: mmc@mmc.hr • <http://www.mmc.hr>

G r a f i č k i D i z a j n : D u b r a v k a B r a j k o v i ć

D u n j a S a b l i ć : G a l e r i j a O . K . 1 9 . 0 4 . 2 0 0 2 .